50308

FÖLD
ÉS
EMBER

TUDOMÁNYOS SZEMLE — SZERKESZTI:

KOGUTOWICZ KÁROLY

TARTALOM:

EPERJESY KÁLMÁN: Szeged legrégibb látképe.
KOGUTOWICZ KÁROLY: Az elszakitott országrészek magyarsága.
EPERJESY KÁLMÁN: Kézirati térképek Magyarországról a bécsi levéltárakban.
Szemle. — Apró közlemények. — Folyóiratszemle. — Alföldkutatás.

VIII. ÉVF.
ELSŐ SZÁM.
1928

SZERKESZTŐSÉG:
SZEGED, EGYETEMI FÖLDRAJZI INTÉZET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG EMBERFÖLDRAJZI SZAKOSZTÁLYÁNAK KIADÁSA
BUDAPEST

TARTALOM.

Értekezések: Lap

Eperjesy Kálmán: Szeged legrégibb látképe . . . . . 1—3
Kogutowicz Károly: Az elszakított országrészek magyarsága . 4—41
Eperjesy Kálmán: Kézirati térképek Magyarországról a bécsi levéltárakban (első közlemény) . . . . . 42—60

Szemle:

Kogutowicz Károly: Magyarország néprajzi térképe (Kovács Alajos). — *graf Keyserling Hermann:* Das Spektrum Europas (Bartók György). — *Milleker Rezső:* „Gaea" a föld az élet s a tudomány könyvei (Kanszky Márton). — *Márton Béla:* A földrajztanítás módszertana (Kanszky Márton). — *Vekerdi Béla:* A mathematikai földrajz elemei (Irmédi-Molnár László). — *Márton Béla:* Ausztrália (Kanszky Márton). . . . . 61—67

Apró közlemények:

Kusaly. (B. Zs.). — Kolom tó. (B. Zs.). — Csongrádvármegye új közigazgatási beosztása. (Cz. I.). — Közigazgatási változások. (Czakó István). . . . . 68—69

Folyóiratszemle . . . . . 70—71

Alföldkutatás:

A Szegedi Alföldkutató Bizottság. — A földrajzi bizottság munkássága. 72

4 drb melléklet.

FÖLD ÉS EMBER

TUDOMÁNYOS SZEMLE. — SZERKESZTI:

KOGUTOWICZ KÁROLY.

A Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztálya, a m. kir. Ferencz József Tudományegyetem Földrajzi Intézete és a Szegedi Alföldkutató Bizottság hivatalos folyóirata.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Szeged, Egyetemi Földrajzi Intézet Szukováthy-tér 1.

Célja: az emberföldrajz művelése, elsősorban a magyar föld tudományos kutatása.

Előfizetés egy évre 8 pengő,
iskolák, könyvtárak, tanárok és tisztviselők számára 3 pengő.

Postatakarékpénztári csekkszámla száma 48180.

Lakásváltozást kérjük okvetlen bejelenteni.
A folyóirat közleményeire való jogainkat fenntartjuk!
A közlemények csakis a forrás megnevezésével idézhetők.

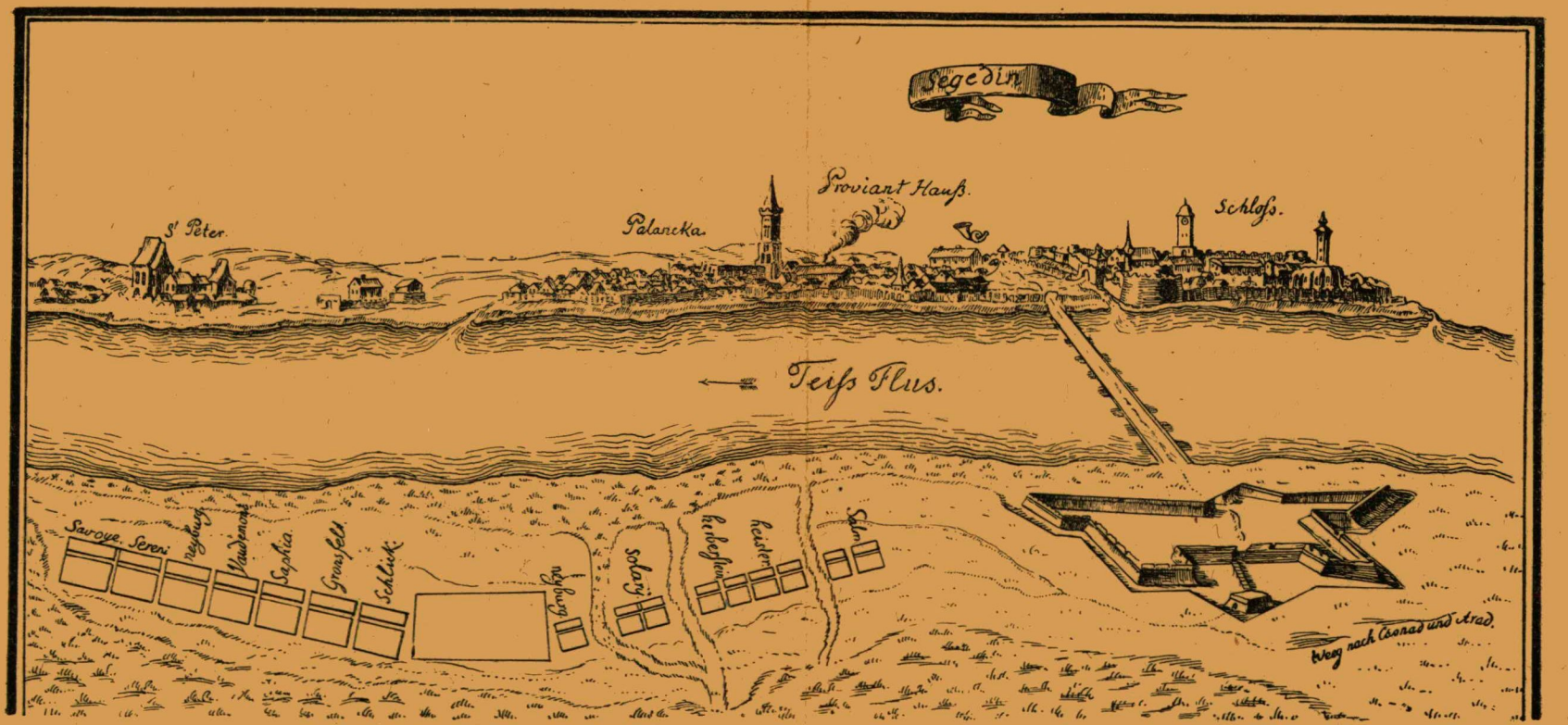

SZEGED A XVII. SZÁZAD VÉGÉN

A bécsi hadilevéltárban levő eredeti tollrajz után

SOMOS ISTVÁN másolata.

Szeged legrégibb látképe.

Alföldi városainkról a török megszállás korából alig ismerünk néhány látképet. Az egykorú rajzok túlnyomórészt a császári kézen levő várakat és fallal körülvett városokat ábrázolják. A XVII. században megjelent útleírások néhány alföldi erődről is közölnek fametszeteket, amelyek között azonban Szegedet hiába keressük. E városról egybehangzóan azt írják, hogy a XVI. század elején még nem volt kőfallal megerősítve, csak sánc és földhányás vette körül, a későbbi erődöt Szolimán szultán építtette.[1]) Alábbiakban a városnak egy nálunk még nem ismert XVII. századvégi látképéről emlékezünk meg, mely egy évszázaddal régebbi lévén annál, amelyet Reizner Szeged történetében bemutat,[2]) megérdemli, hogy vele pár sorban foglalkozzunk.

A mellékleten közölt látkép a felszabadító háború végéről való, midőn a város jelentékeny szerephez jutott a hadsereg déli hadműveleteivel kapcsolatban. Mint fontos tiszai hídfő a szomszédos Maros vonalnak is biztosítására szolgált. A zentai csata idején a császári hadsereg kétízben is Szeged alatt állott és az ottani katonai raktárakból látta el magát élelemmel. Első ízben Szavoyai Jenő herceg Titel alól sietett a védtelenül álló város biztosítására, mert értesült róla, hogy a szultán Szegednél akar áttörni. Ez alkalommal 14 napig dolgoztak a város megerősítésén, a mocsarakon hidakat építettek és távozásuk alkalmával a város biztosítására egy hajóhidat hagytak hátra.[3]) A zentai csata után 1698 októberében a hadsereg ismét Szegednél táboroz, ez alkalommal készült el a város látképe.

A hadjárat 1698. aug. 5. és november 27. közti szakaszának mozdulatairól egy 25 lapból álló gyűjtemény van a bécsi

[1]) *Martin Zeiler*, Neue Beschreibung Königreichs Ungarn, Leipzig 1664, 217—218. *Georg Krecovitz*, Totius Regni Hungariae superioris et inferioris accurata descriptio, Frankfurt u. Nürnberg 1685, 769—772.

[2]) Reizner, Szeged története I. 384.

[3]) Feldzüge des Prinzen Eugen, II. S. I. B. 119—143.

hadilevéltárban. Az egyes lapok a naponkénti helyzetjelentést a tábor elhelyezkedését és a közelben levő helységek látképét tartalmazzák. A füzet 20. és 21. lapján van Szeged látképe és a hadsereg felállításáról szóló jelentés. *„Campament bei Segedin jenseits der Theiss 6 Stund von Klein Kanitza den 22. bis 23. October 1698."*[4]) A lap nagysága 37 × 25. A balparton levő táborterv és földhányás mértéke 1 : 1000 (Schritte zu Fuss.) A tollrajzhoz a szerző, akinek a neve nincs feltüntetve, a következő megjegyzéseket fűzi: „Október 22-én az ezredek Kiskanizsától 6 órára gyorsított menetben haladtak puszta és fában szegény vidéken át Szeged felé, az útbaeső mocsarakon hidat vertek, átkelve a Tiszahídon, a folyó tulsó partján ütöttek tábort. A 7. lovasezred a már ottlevő 4. gyalogezredhez csatlakozott, balszárnyukkal az újonnan épített hídfőhöz fordultak. A sereg homlokzatával a nagy mocsárra nézett, háta mögött a Tisza folyó volt. Szeged hatalmas kőfallal, tornyokkal és vízárokkal körülvett erősség, illetve révhely a Tisza tulsó partján nagy kaszárnyával. Ehhez csatlakozik a nagy és igen népes palánk, vagyis rácváros, amelyet kettős, de jelenleg kevésvizű árok övez. Közvetlen közelében a külváros és falvak terülnek el, ahol magyarok és rácok laknak. Ez a hely a további erődítésre nem alkalmas, mert mihelyt mélyebbre ás az ember, azonnal víz fakad fel. A folyón innen lakatlan puszták vannak, ahol egyetlen fa sem található. A másik oldalon a Tisza mellett nagy kiterjedésű mocsarak húzódnak, amelyeken át Csanád felé csak száraz időben lehet közlekedni; balfelől a Maroson keresztül a mocsarakon át jó egynapi távolságra lehet a hadsereget átvezetni. Az itteni élelemraktárból egy napra láthatja el magát, azután Aradig semmit sem kaphat, hacsak Nagyváradról vagy Szegeden át vízi úton erről nem gondoskodik . . ."

A látkép a város török megszállás korabeli állapotát tünteti fel. Az erődítés nagyon hiányos volt a török kiűzése után, amit Szavoyai Jenő is hangsúlyoz a császárhoz küldött jelentésében.[5]) A mutatkozó hiányokon egyelőre rögtönzött épületekkel segítenek, amelyek a Wallner-féle 1699-ben készült kézirati térképen pontosan kivehetők.[6]) Lambioni mérnök már

[4]) Kriegsarchiv, Kartenabteilung, H. III. c. 108.
[5]) Feldzüge des Prinzen Eugen, u. o. Levelek 54., 68.
[6]) Kriegsarchiv, Kartenabteilung, H. III. c. 103.

1696-ban tervezetet nyújtott be az erőd helyreállítására. Egyelőre nem volt mód ennek végrehajtására, de mihelyt állandó katonai parancsnokság székelt a városban, hozzáfognak a tervszerű erődítéshez és több katonai épületet emelnek. A vár fokozatos megerősítése és a város kiépülése a XVIII. század első évtizedétől kezdve több vár és városterven figyelemmel kísérhető.[7])

Az egykorú látkép a régies rajz jellegében elég világosan állítja elénk a török iga alól felszabadult várost. Szeged a Tisza jobbpartján a Maros torkolatánál fekszik, a tulsó oldalon még semmi nyoma a településnek. A város közepe táján emelkedik a régi saroktornyos erőd, amelyet palánkszerű rozoga kerítés övez. Az épületek közül kiemelkedik a kürttel jelzett postaépület, az élelmiszerraktár füstölgő kéményével és a 3 templom. Külön érdeklődésre tarthat számot a tiszai hajó vagy tutajhíd, amelynek helyén a későbbi látképek és tervrajzok csak átkelőhelyet tüntetnek fel. Amint láttuk ez a hajóhíd a zentai csata alkalmával készült. A város védelmére és a tutajhíd biztosítására az újszegedi oldalon levő hidfő szolgált, amelynek kellő védelmet nyújtott a hidfő körül szélesen elterülő csaknem megközelíthetetlen mocsár. A magasabban fekvő száraz helyen táborozott Szavoyai Jenő 12 hadosztályból álló seregével, az egyes oszlopok a gyalog és lovashadosztályokat tüntetik fel a parancsnokló tábornok nevével.

A mellékelt látképet a Kriegsarchivban levő eredeti tollrajz után közöljük, amiről Somos István bécsi magyar grafikus volt szíves hű másolatot készíteni.

Bécs, 1928 április hó.

Eperjesy Kálmán

[7]) Ezek legnagyobb része a szegedi Városi Múzeumban van, a legrégebbieket a bécsi hadilevéltárban találtam meg.

Az elszakitott országrészek magyarsága.

Mult év nyarán szerkesztett új néprajzi térképem tervezése közben bizonyos statisztikai számításokat végeztem. Ezeknek eredményei annyira érdekes megvilágításban mutatják a megszállott országrészek magyarságát, hogy végül is kiterjesztettem vizsgálódásaimat olyan területekre is, melyek a térkép szerkesztésekor közvetlenül nem érdekeltek. Az így kapott eredményeket óhajtom jelen cikkemben ismertetni, minthogy azonban ez a kérdés néprajzi térképem módszerével szoros összefüggésben áll, előbb magáról a térkép módszeréről is szólanom kell.

I.

A kérdés megvilágítására valamennyi eddig készült magyar néprajzi térkép módszerét ismertetnem és egybehasonlítanom kellene. Ez alól szerencsére felment *Kovács Alajos* néprajzi térképemről közölt kritikája,*) amely pragmatikus rövidséggel elvégzi ezt a feladatot, mindenik módszer előnyeire és hátrányaira pragmatikus rövidséggel és mégis világosan rámutatván. Az ő megjegyzéseihez csak kevés hozzáfűzni valóm lesz.

„A régi Magyarország néprajzi térképének megszerkesztése nemcsak a dolog természetében rejlő nehézségek miatt, hanem az országnak speciális néptömörülési és nyelvkeveredési viszonyai miatt is nagy szakértelmet kívánó feladat. A magyarság által lakott területek népsűrűsége általában nagyobb, mint a többi területeké s a magyarság a nem magyar többségű vidékeken is jórészt városi településekben helyezkedett el. A magyarság tehát aránylag kisebb területen nagyobb számmal él, mint a másnyelvű népesség. A térképnek, ha hű kifejezője akar lenni a nemzetiségi viszonyoknak, népsűrűségi alapon, hogy úgy mondjuk súly szerint kell kategorizálnia az egyes területrészeket".**)

*) Föld és Ember 1928, évf. I. sz. 61. l.

**) E. D. dr.: Magyarország néprajzi térképe. Tervezte: Kogutowicz Károly dr. Magyar Statisztikai Szemle, 1928. I. szám, 107. l.

Ezeket a nehézségeket csak tetézi, hogy Magyarország néprajzi térképén legkevesebb 12 nemzetiséget kell a tervezőnek feltüntetnie és azokat is olyan elkeveredettségben, hogy sok esetben egy-egy községen belül 4—5 nemzetiséget kell egymás mellett ábrázolnia.

Az eszményi megoldás az volna, ha sikerülne a néprajzi térképen a nemzetiségeket ábrázoló színfoltokat pontosan az őket megillető helyen, számarányuknak megfelelően úgy elhelyezni, hogy a települési sajátságok, népsűrűségbeli különbségek, a nemzetiségi összetétel abszolut hűséggel visszaadassék. Magyar szempontból továbbá, ha egyáltalán lehetséges volna még arra is törekednünk kellene, hogy az egyes nemzetiségek között fennálló fajsúlybeli különbségek (városi, falusi lakosság, kulturális fok, értelmi színvonal, állampolgári súly), mint a magyarságra kedvező momentumok kidomboríthatók legyenek. Mint *Kovács Alajos* összefoglaló áttekintéséből kiviláglik, az eddig megjelent kisérletek ezeknek a követelményeknek nagyon különböző módon igyekeztek és csak részben tudtak megfelelni. Az ő megállapításaihoz kiegészítésképpen hozzá kell fűznöm, hogy az összehasonlítás tárgyául szolgáló magyar néprajzi térképkisérletek nagyon különböző méretben készültek. Egészen természetes, hogy más megoldási lehetőségek kinálkoztak annak a tervezőnek, aki térképét 1:200.000 vagy 1:300.000 méretben szerkesztette, mint annak, aki 1:1,000.000 kicsiny méretet használta. Azonkívül más-más célra készültek ezek a térképek. A *Bátky*-féle kizárólag *iskolai fali térképnek*, a háború után készült térképek egy része a békekötési tárgyalásokkor való felhasználásra, tehát részlettanulmányozásra, más részük viszont az áttekintés megkönnyítésére és propagandisztikus célra készültek.

Vajjon milyen célok vezettek, amikor a mult év nyarán elhatároztam, hogy újabb néprajzi térképet szerkesztek?

Semmi esetre sem az a cél, hogy esetleg „az új határokat" rajzolhassam ki térképemen. Ezt hangsúlyozottan óhajtom kiemelni. Pontos képet óhajtottam adni arról, hogy a nagy magyar nyelvterületnek melyek azok a részei, amelyek a trianoni határon túlterjednek. Hol vannak továbbá a megszállott országrészekben magyar nyelvterületek és kisebb-nagyobb magyartöbbségű nyelvszigetek.

Ebből világosan következik, hogy a területi elv álláspont-

jára kellett helyezkednem. Minden, a színfoltokkal ábrázolt néptömeg a maga helyén legyen.

Minthogy pedig esetleges határreviziós tárgyalások során *felmerülhet* új határvonalak kirajzolásának, különböző javaslatok mérlegelésének a szükségessége, második követelményként kimondottam, hogy térképemen minden községet fel kell tüntetnem a maga helyén.

Ezzel a módszerrel tehát ábrázolást nyer *községenkint* a többségben levő nemzetiség. Ebből következik, hogy a kisebbségeket is ábrázolnom kellett. Erre a célra szolgálnak térképem köralakú színfoltjai. Ábrázolásuk módszerének alapgondolata, hogy a többségi színfoltokkal arányban álljanak. De a községek területén alkalmazott többségi színfoltok nem állanak arányban a lélekszámmal, hanem csekély népességű, de nagy határú községekben aránylag nagyobb színfolt jut a többségben levő népességre, mint a kishatárú községekben. A logika ezért azt követeli, hogy a kisebbségeket ábrázoló színes karikák sem alkalmazhatók országos érvényű, egységes kulcs szerint, hanem községről-községre, külön-külön a többség ábrázolására felhasznált színfolt arányában.

Ez azt jelenti, hogy minden egyes község területén figyelembe vettem, hogy a község határát beborító, a többségi nemzetiséget jelző halaványabb színtónus és a község helyén levő sötétebb színfolt együttvéve képviseli a többség lélekszámát, a kisebbség pedig számának megfelelő hányadát kapta e színfoltnak kör alakjában.

Körösmezőn például 80.000 katasztrális holdon 6.800 rutén képviseli a többséget, 1.461 magyart pedig egy $3^1/_2$ milliméter átmérőjű piros kör. Ezzel szemben Nagyszeben rendezett tanácsú város 10.000 katasztrális holdnyi területén 16.832 főnyi német többség mellett a 7.252 főnyi magyar kisebbség $2^1/_2$ milliméter átmérőjű piros körrel ábrázoltatott.

A körök tehát egymás között nem hasonlíthatók össze. Ezt lehetne térképem gyengéjeként is feltüntetni.*) Aki azonban alaposabban megvizsgálja térképemet, könnyen meggyőződhet arról, hogy egyedül ez a módszer biztosította számomra

*) Ezt a vádat emeli Kéz Andor térképemről írott bírálatában (Földrajzi Közlemények 1927. évf. 7—10. füzet 266—269. lap), mint a fentiekből látható, teljesen alaptalanul, a módszer vezérgondolatának teljes félreismerése következtében.

azt a lehetőséget, hogy ebben a kicsiny méretben is ábrázolhassam az apró falvak csekély számú kisebbségeit. Könnyen érthető az előbbi példákból, hogy amíg a pusztán aritmetikai módszerrel az 1:1,000.000 méretben talán az ezer főnyi kisebbségek lettek volna az ábrázolás alsó határán, addig ez a módszer lehetővé tette, hogy a nemzetiségi területek nagy számban levő apró falvaiban, ahol a többség esetleg mindössze 3—400 főnyi csoportot alkot, a kisebbség pedig 100—200 ember, ezt a csekély 100—200 főnyi kisebbséget a többségnek a község területével ábrázolt színfoltja arányában aránylag szembeszökő karikával ábrázolhassam. Hogy itt számottevő eredményeket értem el, arról egy pillantással meggyőződhetünk például Kolozsvártól keletre. A megjelent magyar néprajzi térképek egyike sem ad ezen a területen annyi magyar kisebbségi színfoltot, mint az én térképem. Ez a körülmény pedig igen nagy jelentőségű, mert éppen azokon a területeken jobban érvényre juttatja a magyar elemet, ahol ez a magyar elem habár kisebbségben van, a tőzsgyökeres régi lakosságot képviseli, amit csak utóbb szorított háttérbe a jövevény-nemzetiség.

Kétségtelen gyengéje térképemnek, hogy ezek szerint a sűrű magyar lakosságú területek hátrányt szenvednek a ritka lakosságú nemzetiségi területekkel szemben. Ezen feltétlenül segít, vagy javít az általam alkalmazott módszer, hogy a többségben levők színével nem egyformán színeztem a község területét, hanem a község területét halaványszínnel, a község magvát ellenben a számarányhoz mért sötét folttal. Ez az eljárás világosan mutatja a sűrű és nagy településű magyar területek súlyát, szemben a ritka népességű nemzetiségi területekkel. Ezenkívül valóságos települési térkép, amely a városok elhelyezkedését, a falvak nagyságát és alakját jól szemlélteti.

A sűrű és ritka népességű területek különbségét még azzal is igyekeztem kiemelni, hogy a hegyvidékek ama területein, ahol nemcsak falvak, de már nagyobb települések sincsenek a község határában, reá nyomattam a térképre a hegyrajzot is. Ezzel sikerült eliminálnom a lakatlan területek fogalmát. Ez kétségtelen gyengéje volt a különböző magyar ethnografiai térképeknek. Eltekintve attól, hogy a lakatlanság fogalmát precizen nem definiálhatjuk, ezért ahány térkép, annyiféle lakatlan területet találunk s ezek között olyan is van, amelyik egy és

ugyanazon a helyen tízszer akkora területet tüntet fel lakatlannak, mint a másik térkép tervezője. Egyébként azt sem szabad lett volna elfelejteni, hogy hegyvidéki erdőségeink ethnográfiai szempontból nagyon különböző mértékkel bírálandók el. Csak példaképpen említjük, hogy kincstári és földesúri nagy hegyvidéki erdőségeink kétségtelenül inkább „lakatlan területek", mint a székely közbirtokosság erdői.

Bízvást merem állítani, hogy ilyen kisméretű térképen bonyolult nemzetiségi viszonyaink mellett, a többségi és kisebbségi, a népsűrűségi és települési viszonyokat egyaránt és ilyen sokféle szempontból, főként pedig geografice abszolut szigorúan községenkint előttem még senki sem ábrázolta. Quantitative és qualitative egyik sem adott ennyit.

Egyetlen bíráló kivételével valamennyi hazai és külföldi szakértő egybehangzóan megállapítja ezt.

II.

Térképem szolgált alapul azoknak a számításoknak, amelyeket most alább közlök. Tájékoztatásul meg kell jegyeznem, hogy ezeket a számításokat kivonatosan először a Magyar Reviziós Liga publikálta angol, majd később francia nyelven.*) Tekintettel arra, hogy ezek a kiadványok a nagy térképemmel együtt jelentek meg és ott mellékeltek hozzá a térkép fölé helyezett oleáta-nyomatot a tárgyalt területek feltüntetésével, ezeknek a számozását megtartottam ebben a cikkemben is, melyhez a költségekre való tekintettel ilyen oleáta nyomatot nem adhattam. Ott bizonyos szempontokból az oláh megszállás alatt levő országrészeket tették első helyre, innen származik cikkemben az a látszólagos értelmetlenség, hogy előbb a *B*, aztán az *A* területekről szólunk. Helyesebbnek tartottam ugyanis, hogy ebben a cikkemben nyugatról kelet felé vezettem a tárgyalás sorrendjét. Futólagos tájékoztatás kedvéért az 5.

*) Publications of the Hungarian Frontier Readjustment League II. Statistical data of the homogeneous Hungarian and German enclaves in the Succession States. Budapest 1927. Második kiadás 1927. december.

A francia kiadás 1928-ban jelent meg: Ligue pour la révision du traité de Trianon II. Les données statistiques des enclaves homogènes hongroises et allemandes dans les états dit successurs. Olasz kiadás sajtó alatt.

melléklet vázlattérképe felvilágosítást nyújt ama olvasóinknak is, akik a Liga kiadványainak birtokában nincsenek, hogy a megkülönböztetett 33 ethnografiai terület az ország mely részét öleli fel.

B.

A cseh megszállás alatt levő országrészek.

BI.

A nagy magyar nyelvterület cseh megszállás alatt lévő része.

Egyetlen összefüggő 12.242 □ km.nagyságú 852 községet felölelő terület, 948.620 lakossal, kik közül 813.413 magyar (85·7%) és mindössze 63.661 tót (6·7%). A trianoni határon csaknem mindenütt 50 km.-rel, helyenkint még többel túl terjed. Ezen területen találjuk egyebek között Pozsony, Komárom, Érsekújvár, Nyitra, Léva, Ipolyság, Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó, Kassa, Ungvár, Munkács és Beregszász magyar városokat.

Mi ezt a területet itt három részben ösmertetjük:

BI/₁: a Pozsonytól Rozsnyóig terjedő szakasz.
BI/₂: a Rozsnyótól Ungvárig terjedő szakasz.
BI/₃: az Ungvártól Ugocsáig terjedő szakasz.

BI/₁.

A Pozsony—Rozsnyó-i szakasz.

Ez a terület 8360 □ km.-en 582 községet foglal magába, 644.678 lakossal, kik közül 554.613 magyar (86·0%), 42.705 tót (6·6%) és 41.904 német (6·5%). Népsűrűsége 75·4.[1])

A terület határai délről mindvégig a trianoni határvonal — nagyobbrészt a Duna és az Ipoly, északról a tót-magyar nyelvhatár.[2]) Jellemző ennek csaknem egyenes vonalú volta, ami a nyelvhatár élességét bizonyítja. Csupán Nyitra környékén kissé zavarosabbak a viszonyok, kevertek a magyar és tót települések.

A terület tiszta magyar voltát a fönnt közölt százalékos kimutatáson kívül talán mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az 582 község közül mindössze *8* tót és *5* német többségű, míg *569* magyar többségű.

Ezt még kiegészíthetjük a következő kimutatással is:

Kimutatás a BI/$_1$ terület községeiről,
a bennök lakó nemzetiségek száma szerint.

Összlakossága alapján hány község tartozik a jobb oldalt megjelölt nagyságcsoportokba	A hat lélekszám szerinti nagyságcsoport, melynek alapján a kimutatás történik	Hány községben éri el a baloldalt megjelölt határt a		
		magyarság	németség	tótság
		lélekszáma		
11	legalább 5000	**11**	1 [3]	1
28	2500—5000-ig	**26**	—	1
115	1000—2500-ig	**99**	2	3
420	100—1000-ig	**428**	11	59
8	1—100 ig	18	293	**344**

Ebből a kimutatásból következik, hogy valamennyi nagyobb település magyar, általában a magyarság a területen 582 csoportban helyezkedik el, tehát az 582 község mindenikében van magyar. 136 csoport (a táblázat 3 első nagyságcsoportja) 1000-es lélekszámon fölüli.

Ezzel szemben a 42.000 főnyi tótság 344, jóval százon aluli csoportban él és mindössze 64 községben nagyobb a tótok száma 100-nál. 174 községben egyetlen tót sincsen.

BI/$_2$.

A Rozsnyó—Ungvár-i szakasz.

2374 □ km.-en 190 községet találunk itt, melyek összlakossága 187.082. Ebből magyar 156.692 (85·9%), német 5224 (2·8%) és 20.795 tót (11·1%). Népsűrűség 79·6.[4])

Délről a terület határa ismét a trianoni határvonal, míg északról a tót-magyar nyelvhatár.[5])

A 190 község között itt sincs több tót többségű község 9-nél, tehát *181* magyar többségű. Erre a területre esik *Kassa* is.

Kimutatás a BI/2 terület községeiről, a bennök lakó nemzetiségek száma szerint.

Összlakossága alapján hány község tartozik a jobb oldalt megjelölt nagyságcsoportokba	A hat lélekszám szerinti nagyságcsoport, melynek alapján a kimutatás történik	Hány községben éri el a baloldalt megjelölt határt a		
		magyarság	németség	tótság
		lélekszáma		
2	legalább 5000	**2**	—	1
2	2500—5000-ig	**1**	1	—
36	1000—2500-ig	**27**	1	2
150	100—1000-ig	**158**	1	34
—	1—100-ig	2	**108**	106

A magyarság 190 csoportban, tehát valamennyi községben jelen van, míg a 190 községből 47-ben egyetlen tót sincs és a fennmaradó 143 közül is 106-ban csak elenyésző, 100-on aluli lélekszámmal.

BI/3.

Az Ungvár—Ugocsa-i szakasz.

1508 □ km.-en 80 község van itt 116.860 lakossal, kik közül 102.108 magyar (87·3%), 4287 német (3·7%), 161 tót (0%) és 9959 rutén (8·5%). Népsűrűség 77·4.

Határainak természete mint az előző területeknél.[6])

A 80 község közül *74* magyar, és *6* rutén többségű.

Kimutatás a BI/3 terület községeiről, a bennök lakó nemzetiségek száma szerint.

Összlakossága alapján hány község tartozik a jobb oldalt megjelölt nagyságcsoportokba	A hat lélekszám szerinti nagyságcsoport, melynek alapján a kimutatás történik	Hány községben éri el a baloldalt megjelölt határt a			
		magyarság	németség	tótság	ruténség
		lélekszáma			
3	legalább 5000	**3**	—	—	—
3	2500—5000-ig	**3**	1	—	—
21	1000—2500-ig	**21**	—	—	3
52	100—1000-ig	**50**	2	—	14
1	1—100-ig	3	39	15	**42**

A BI/1, BI/2 és BI/3 területek összesítése.

Terület	□ km.	Községek száma	Lélekszám	Népsűrűség	Magyar	%	Német	%	Tót	%	Rutén	%
BI/1	8360	582	644,678	75·4	554,613	86·0	41,904	6·5	42,705	6·6	—	—
BI/2	2370	190	187,082	79·6	156,692	85·9	5,224	2·8	20,795	11·1	—	—
BI/3	1508	80	116.860	77·4	102,108	87·3	4,287	3·7	161	—	9,959	8·5
BI	12242	852	948,620	77·4	813,413	85·7	51,415	5·4	63,661	6·7	9,959	1·0

Kimutatás a BI terület községeiről,
a bennök lakó nemzetiségek száma szerint.

Összlakossága alapján hány község tartozik a jobb oldalt megjelölt nagyságcsoportokba	A hat lélekszám szerinti nagyságcsoport, melynek alapján a kimutatás történik	Hány községben éri el a baloldalt megjelölt határt a			
		magyarság	németség	tótság	ruténség
		lélekszáma			
15	legalább 5000	**15**	1	2	—
33	2500—5000-ig	**30**	2	1	—
167	1000—2500-ig	**143**	2	4	3
590	100—1000-ig	**604**	14	91	14
9	1—100-ig	22	423	**441**	42

Ebből ismét megállapítható, hogy a négy első nagyságkategóriában a nemzetiségek teljesen eltörpülnek a magyarság mellett és csupán a 100-on aluli csoportokban jutnak némi szerephez. De még így is az a helyzet, hogy a területnek olyan községe, amelyben egyetlen magyar sem volna, egy sincs, ezzel szemben pl. *221* községben egyetlen tót sincsen.

BII.

Vegyes lakosságu területek a magyar nyelvhatár mentén.

A BI. terület északi határa mentén, a nyelvhatár beöblöződéseiben 9 területet határoltunk körül, melyeknek lakossága igen kevert. Az összesen 3696 □ km.-nyi területen 269 község közül csak 8-ban nincs egyáltalán magyar, 96-ban ellenben 100-nál nagyobb tömegben él a magyarság; 8 község magyar többségű.

BII$_1$. terület a nyelvhatár pozsony-megyei szakaszán Pozsony thjv. és Cseklész között 3 községből áll: Papfa, Pozsony-ivánka és Dénesd.

BII$_2$. Ugyancsak 12 pozsony-megyei községből áll, melyeknek északi határa Vedrőd, Majtény, Szered, Alsócsöpöny.[7])

BII$_3$. nyitra-megyei területeket foglal magába, összesen 59 községet.[8])

BII$_4$. barsi és hont-megyei területekből áll, összesen 46 községből.[9])

BII$_5$. hont- és nógrád-megyei községeket foglal magába.[10])

BII$_6$. Gömör-megye területére esik, összesen 44 községgel.[11])

BII$_7$. Szepes- és Abauj-Torna-megyék területéből 40 községet csatol le.[12])

BII$_8$. 25 abauj-tornai községből áll.[13])

BII$_9$. abauj-tornai és zempléni területeket foglal magába.[14])

BII$_1$—BII$_9$. összesen: 3696 □ km., 269 község, 229.063 lakos, 62·7 népsűrűség, 42.861 magyar (18·7%), 17.858 német (7·8%), 163.702 tót (71·4%).

Kimutatás a BII. területek községeiről, a bennök lakó nemzetiségek száma szerint.

Összlakossága alapján hány község tartozik a jobb oldalt meg jelölt nagyságcsoportokba	A hat lélekszám szerinti nagyságcsoport, melynek alapján a kimutatás történik	Hány községben éri el a baloldalt megjelölt határt a		
		magyarság	németség	tótság
		lélekszáma		
4	legalább 5000	—	—	—
9	2500—5000-ig	2	—	**7**
57	1000—2500-ig	4	8	**33**
197	100—1000-ig	90	8	**217**
2	1—100 ig	165	**197**	10

BIII.

Felsőmagyarországi vegyes lakosságu területek.

A *BIII.* alá egybefoglaljuk a felsőmagyarországi vegyeslakosságú területet, összesen 9.792 négyszögkilométer, *870* községgel, 476.759 lakossal. Ezek közül 52.319 magyar (11 %), 47.094 német (9.9 %), 283.763 tót 59.5 %), és 73.851 rutén (15.4 %). Népsűrűség 41.5.[15]) A területet délről a BI/2, illetőleg a BII/7—9 területek határolják. Nyugatról egy Iglótól—Javorina község déli határáig terjedő vonal,[16]) keletről pedig egy Ungvártól—Világ községig (a régi ország határig) terjedő vonal[17]) határolja.

Kimutatás a BIII. terület községeiről,
a bennök lakó nemzetiségek száma szerint.

Összlakosság alapján hány község tartozik a jobb oldalt megjelölt nagyságcsoportokba	A hat lélekszám szerinti nagyságcsoport, melynek alapján a kimutatás történik	Hány községben éri el a baloldalt megjelölt határt a			
		magyarság	németség	tótság	ruténség
		lélekszáma			
6	legalább 5000	1	—	2	—
8	2500—5000-ig	**2**	1	1	—
66	1000—2500-ig	7	8	**33**	5
765	100—1000-ig	62	47	**576**	211
25	1—100-ig	622	722	166	159
—		176	92	92	495

E táblázatból mindenesetre kitűnik e terület lakosságának tót többsége. Figyelemreméltó azonban, hogy a 11 %-nyi magyarság 870 községből 694-ben fordul elő. Másrészt az 59.5 %-nyi tótsággal szemben a magyarság és a németség együttvéve 21 %-ot, a ruténekkel együtt több mint 36 %-ot képvisel.

BIV.

A ruténlakta területek.

A *BIII.* terület keleti határától és a BI/3 északi határától kiindulva egészen az oláh határig terjed ez a 11.927 négyszögkilométernyi terület, 435 községgel, 473.748 lakossal. Ezek közül: 49.044 magyar (10.3 %), 59.814 német (12.6 %), 3916 tót (0.8 %) és 343.607 rutén (72.5 %). Népsűrűség: 39.7[18]).

Kimutatás a BIV. terület községeiről,
a bennök lakó nemzetiségek száma szerint.

Összlakosság alapján hány község tartozik a jobb oldalt megjelölt nagyságcsoportokba	A hat lélekszám szerinti nagyságcsoport, melynek alapján a kimutatás történik	Hány községben éri el a baloldalt megjelölt határt a			
		magyarság	németség	tótság	ruténség
		lélekszáma			
9	legalább 5000	—	—	—	2
43	2500—5000-ig	3	—	—	**17**
117	1000—2500-ig	6	7	—	**90**
259	100—1000-ig	63	153	12	**292**
7	1—100-ig	**318**	242	115	31
—		45	33	**308**	3

Ez a táblázat szembetűnően domborítja ki a terület rutén többségű lakosságát. Mindamellett megállapítható, hogy a 435 község közül 403-ban van magyar lakosság, mig ezzel szemben csak 127-ben elenyésző tót kisebbség. (100-on felüli csak 12 községben.)

A B területek összesítése.

	Terület □ km.	Község	Összlakosság	Sürüség	Magyar	%	Német	%	Tót	%	Rutén	%
BI	12242	852	948620	77·4	813413	85·7	51415	5·4	63661	6·7	9959	1·0
BII	3696	269	229063	62·7	42861	18·7	17858	7·8	163702	71·4	—	—
BIII	9792	870	476759	41·5	52319	11·0	47094	9·9	283763	59·5	73851	15·4
BIV	11927	435	473748	39·7	49044	10·3	59814	12·6	3916	0·8	343607	72·5
Össz.	37657	2426	2128190	56·5	957637	45·1	176181	8·3	515042	24·1	427417	20·1

Ez a táblázat azt mutatja, hogy cseh megszállás alatt levő országrészen a magyar nyelvterülethez csatolva a rutén területet és a felsőmagyarországi vegyeslakosságú területet a legszámosabb nemzetiség a magyar, mely a némettel együtt csaknem 54%-nyi abszolut többséget képvisel. A lakosság nem egészen $^1/_4$-e tót, $^1/_5$-e pedig rutén.

Ekként a BI/$_1$. és a BII/$_{1-6}$. területektől északra és a BIII. területtől nyugatra levő területek, közelebbről a Felföld nyugati

részei: Trencsén, Árva, Liptó, Turóc és Zólyom megyék egész területei, Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád és Gömör megyék északi részei azok a területek, amelyeket statisztikánkba nem foglaltunk bele. Ezek valóban tót-többségűek. A Buday László-féle kimutatás alapján, ahol a cseh megszállás alatt levő országrészek területe 63.004 □ kilométer, összlakossága 3,567.575, ebből 1,072.000 magyar (30%), 265.000 német (7·4%), 1,703.000 tót (47·7%)) és 442.000 rutén (12·4%), közvetve a *nyugati tót területekre* a következő számokat kapjuk:

25,347 □ km., **1.439,385** lakossal, **114,363** magyar, **88,819** német, **1.187,958** tót.

Meg kell jegyeznünk, hogy a 114.363 főnyi magyarság itt is főként a városokban tömörült, míg a németség Nyitra, Turóc és Bars megyékben alkot jelentékenyebb nyelvszigeteket.

[1]) Az 582 község, ill. város a következő megyék járásaira esik: Pozsony vm.: Pozsonyi j. 2, Szenci j. 15, Somorjai j. 52, Dunaszerdahelyi j. 63, Galántai j. 27 és Pozsony t. h. v.; Nyitra vm.: Vágsellyei j. 11, Érsekújvári j. 6, Nyitrai j. 22, Nyitra és Érsekújvár r. t. városok; Komárom vm.: Udvardi j. 22, Csallóközi j. 24, és Komárom t. h. v.; Esztergom vm.: Párkányi j. 25; Győr vm.: Tószigetcsilizközi j. 7; Bars vm.: Verebélyi j. 23, Lévai j. 35, Aranyosmaróti j. 1 és Léva r. t. v.: Hont vm.: Szobi j. 5, Vámosmikolai j. 17, Báti j. 4, Ipolysági j. 22, Ipolynyéki j. 24; Nógrád vm.: Balassagyarmati j. 7, Füleki j. 15, Gácsi j. 1, Szécsényi j. 6, Losonci j. 15 és Losonc r. t. v.; Gömör vm.: Rimaszécsi j. 50, Rimaszombati j. 4, Putnoki j. 6, Nagyrőcei j. 3, Rozsnyói j. 16, Tornaaljai j. 44, Rozsnyó r. t. v. és Rimaszombat r. t. v.

[2]) Ez utóbbi pontosan a következő magyar községeken halad keresztül (az itt felsorolt községek tehát még hozzátartoznak a magyar nyelvterülethez): Pozsony megyében: Pozsonyi j.: Pozsony; Somorjai j.: Verkenye, Szúnyogdi, Pozsonypüspöki, Hideghét, Éberhárd, Újhelyjóka; Pozsonyi j.: Cseklész; Szenci j.: Magyarbél, Németbél, Szenc, Pozsonyboldogfa, Réte, Magyargurab, Dunatorony, Zonc, Egyházfa, Nagyborsa, Dunajánosháza; Galántai j.: Nagyfödémes, Németdiószeg, Magyardiószeg, Kismácséd, Nagymácséd, Gány, Hódi, Nemesnebojsza, Vága, Nemeskajal; Nyitra vm.-ben: Szakolcai j.: Gázlós, Kiskovalló, Kisdiós, *Holics* (*t* 1/5), Coborfalva, Letenőc, Sókút, Felsővados, Érsekújvár r. t. v.; Érsekújvári j.: Tardoskedd, Zsitvamártonfalva, Nemesdicske, Nyitranagykér; Nyitrai j.: Nemespann, Nagycétény, Berencs, Nyitranagyfalu, Nyitracsehi, Kiscétény, Kalász, Babindát, *Alsóbodok* (*t* 1/5), Pográny, Nyitragerencsér, Menyhe, Béd, Lajos, Nyitraegerszeg, Vicsápapáti, *Alsóelefánt* (*t* 1/2), Ghymes, Kolon, Nyitrageszte, *Család* (*t* 1/5), Nagyhind, Nyitra r. t. v.; Komárom megyében: Udvardi j.: Kisbaromlak, Udvard, Csúz, Jászfalu, Kolta; Csal-

lóközi j.: Szimő; Bars megyében: Aranyósmaróti j.: Barslédec: Verebélyi j.: Fajkürt, Pozba, Barsbaracska, Barsbese, Zsitvaújfalu, Verebély, Tököl, Tajnasári, Mohi, Zsitvagyarmat; Lévai j.: Újbars, Kiskoszmály, Marosfalva, Kiskálna, Felsőszecse, Léva r. t. v.; Hont megyében: Báti j.: Hontvarsány, Hontkisbér, Dalmad, Bori; Ipolysági j.: Szántó, Hévmagyarád, Egeg, Gyügy, Mere, Palást; Ipolynyéki j.: Ipolyfödémes, Kelenye, Ipolynyék, Gyürki, Sivak, Szelény, Dácsókeszi, Csáb, Lukanénye; Nógrád megyében: Balassagyarmati j.: *Nagykürtös* (*t* 1/2, *l* 150), Kiskürtös, *Kürtösújfalu* (*t* 2/5), Ebeck, Zsély, Óvár; Szécsényi j.: Galábocs, Csalár, Bussa, Felsőzellő, Rárósmulyad; Losonci j.: Törincs, Vilke, Losoncapátfalva, *Kálnó* (*t* 2/5), Pinc, Kétkeresztúr, Losonc r. t. v.; Gácsi j.: Gács, *Gácsfalu* (*t* 2/10); Gömör és Kishont megyében: Rimaszombati j.: Osgyán, Rimatamásfalu, Rimaszombat r. t. v.; Rimaszécsi j.: Balogpádár, Felsőbalog, Gesztes; Tornaljai j.: Felsőfalu, Kisvisnyó, Deresk, Lévárd, Sánkfalva, Melléte, Özörény; Nagyrőcei j.: Gice, Mikolcsány, Gömörnánás; Rozsnyói j.: *Csetnek* (*t* 1/6, *l* 50), Kúntapolca, Pelsőc, Berzétekőrös, Rozsnyórudna, Sajóháza, Csucsom, Rozsnyó, Krasznahorkaváralja.

[3]) Az a látszólagos ellentmondás, hogy amikor egy-egy nagyság kategóriába pl. 11 község tartozik a 2-ik oszlop szerint, mégis a 3-ik rovatban 11, a 4-ikben 1 és az 5-ikben is van még 1, onnan származik, hogy ez a három nemzetiség egy ugyanabban a városban vagy községben él, a három rovat számai tehát vízszintes irányban nem adhatók össze.

[4]) A 190 község, ill. város a következő megyék járásaira esik: Gömör vm.: Rozsnyói j. 4; Abauj-Torna vm.: Tonai j. 15, Cserháti j. 18, Kassai j. 16, Füzéri j. 15, Kassa thjv. 1; Zemplén vm.: Gálszécsi j. 4, Sátoraljaújhelyi j. 28, Nagymihályi j. 6, Bodrogközi j. 29; Ung vm.: Ungvári j. 16.

[5]) Ez utóbbi pontosan a következő magyar községeken halad keresztül (az itt felsorolt községek tehát még hozzátartoznak a magyar nyelvterülethez): Gömör és Kishont vármegyében: Rozsnyói j.: Dernő, Kiskovácsvágás, Lucska, Barka; Abauj-Torna vármegyében: Tornai j.: Szinpetri, *Ájfalucska* (*t* 1/8 *l* 0), Ái, Torna; Cserháti j.: Hatkóc, Semse, Saca, Polyi, Bárca, Kassa t. h. j. v., Zsebes, Enyicke, Beszter; Füzéri j.: Hernádcsány, Hernádzsadány, Eszkáros, Füzér, Abaujrákos, Garbócbogdány, Alsócsáj, Felsőcsáj, Regeteruszka, Gyönke, *Osva* (*t* 1/6), Magyarbőd, Kisszalánc, Nagyszalánc, Füzér, *Pusztafalu* (*t* 1/2); Zemplén megyében: Sátoraljaújhelyi j.: Kolbása, Biste, Vitány, *Mátyásháza* (*t* 3/4 *l* 100), Alsómihályi, Velejte; Gálszécsi j.: Kazsó, Isztáncs; Hordicsa; Tőketerebes, Garany; Nagymihályi j.: Mészpest, Abara, Nagyráska, Kisráska, Hegyi, Deregnyő, *Butka* (*t* 1/10); Ung megyében: Nagykaposi j.: Pályin, Nagyszeretva, Mokcsa, Kerész, Ungmagyaros, Kiskapos, Nagykapos, Veskóc, Vajkóc, Bajánháza, Mátyóc, Palló, Bátfa; Ungvári j.: Botfalva, *Cigányos* (*t* 1/4), Ördarma, Ungvár r. t. v., Radvánc, Ungdaróc, Baranya, Unghosszúmező; Szerednyei j.: Korláthelmec.

[6]) A BI/3 terület 80 község ill. városa a következő megyék járásaira esik: Ung vm.: Szerednyei j. 1; Szabolcs vm.: Tiszai j. 3; Be-

reg vm.: Mezőkászonyi j. 15, Munkácsi j. 3, Tiszaháti j. 29, Beregszász r. t. v. 1; Ugocsa vm.: Tiszáninneni j. 14, Tiszántúli j. 13, Munkács r. t. v. 1. A terület határa a következő községeken halad keresztül: Bereg megyében: Mezőkászonyi j.: Kisdobrony, Nagydobrony, Csongor, Barikaszó; Tiszaháti j.: Nagygut, Kisgut, Gát, Beregújfalu, Felsőremete; Munkácsi j.: Izsnyétc, Dercen, Fornos, Munkács r. t. v.; Ugocsa vm.-ben: Tiszáninneni j.: Salánk, Nagyszöllős, Mátyfalva, Verbőc; Tiszántúli j.: Feketeardó, Szöllősgyula, Tamásváralja, Kisbábony, Túrterebes.

[7]) A községek a következőképen oszlanak meg járásonkint az egyes megyékben. Pozsony megyében: Senci j. 2, Galántai j. 3, Nagyszombati j. 7.

[8]) A BII_3. terület községei a következőképen oszlanak meg járásonkint az egyes megyékben: Nyitra megyében: Vágselyei j. 4, Érsekújvári j. 17, Nyitrai j. 23, Galgóci j. 3; Bars megyében: Verebélyi j. 10; Komárom megyében: Udvardi j. 2; A $BII/_3$. terület határa következő községeken halad keresztül: Nyitra vm.: Galgóci j.: Pusztakürt, Kisbáb, Nagybáb; Nyitrai j.: *Nyitraújlak* (*t* $^4/_5$), Üzbég, Csekej.

[9]) A $BII/_4$. 46 községének járásonkinti megoszlása az egyes megyékben: Nyitra megyében: Nyitrai j. 2; Bars megyében: Bátai j. 5; A $BII/_4$. terület határa a következő községeken halad keresztül: Bars vm.: Aranosmaróti j.: Alsószelezsény, Hizér, Aranyosmarót, Zsitvakevér, Perlep, Feketekelecsány, *Csárad* (*t* $^2/_3$), *Garamnémeti* (*t* $^1/_2$), Garamszentbenedek; Lévai j.: *Garamszöllős* (*t* $^3/_5$), *Csejkő* (*t* $^1/_2$), *Garamapáti* (*t* $^3/_5$), Garamújfalu; Hont vm.: Káti j.: Horhi, Tegresborfő, Kálnaborfő.

[10]) A BII_5. községeinek járásonkinti megoszlása az egyes megyékben. Hont megyében: Ipolynyéki j. 8; Nógrád vm.-ben: Gácsi j. 4; Balassagyarmati j. 10; Szécsényi j. 1; a $BII/_5$. terület határa a következő községeken halad keresztül: Hont megye: Ipolynyéki j.: Csall, Apafalva, Felsőpalojta. Középpalojta; Nógrád vm.: Balassagyarmati j.: Kékkő, *Alsóesztergály* (*t* $^2/_3$); Gácsi j.: Tótkelecsény, Tótkisfalu, Alsóstregova, Kislibercse.

[11]) $BII/_6$. községeinek járásonkinti megoszlása az egyes megyékben: Gömör vm.-ben: Nagyrőcei j. 13, Jolsva 1, Dobsina 1, Rozsnyói j. 29; a terület határa a következő községeken fut keresztül: Gömör és Kishont vm.-ben: Nagyrőcei j: Kövi, Gömörrákos, Nandrás, Jolsva r. t. v., Lubény, Lehelfalva, Hizsnyó; Rozsnyói j.: Szabados, Sajóréde, Dobsina r. t. v., Oláhpatak, Nyilas, Gócs, Kisviszverés, Henelófalva.

[12]) A $BII/_7$. községeinek járásonkinti megoszlása az egyes megyékben: Szepes vm.-ben: Iglói j. 1, Gölnicbányai j. 17, Gölnicbánya r. t. v. 1, Szepesváraljai j. 2; Abauj-Torna vm.: Tornai j. 1, Cserháti j. 4, Kassai j. 12; Gömör vm.-ben: Rozsnyói j. 2. A terület határa a következő községeken halad keresztül. Szepes vm.: Gölnicbányai j.: Rakfalva, Óvíz, Svedlér, Felsőszalánk, Alsószalánk, *Klukno* (*t* $^1/_2$, *l* 100), *Margitfalva* (*t* $^1/_2$, *l* 850), Jekelfalva, Nagysolymár,

Kissolymár; Szepesváraljai j.: Korompa, Korinfalva; Abauj-Torna vm.: Kassai j.: Kassahámor, Kassabéka.

[13]) A $BII/_8$. községeinek megoszlása járásonkint a megyében: Abauj-Torna vm.-ben: Kassai j. 18, Füzéri j. 7; a terület határa a következő községeken halad keresztül: Abauj-Torna vm.: Kassai j.: Rozgony; Füzéri j.: Füzérnádaska.

[14]) A $BII/_9$. községeinek járásonkinti megoszlása az egyes megyékben: Abauj-Torna vm.-ben: Füzéri j. 4; Zemplén vm.-ben: Gálszécsi j. 13. A terület határa a következő községeken halad keresztül: Abauj-Torna vm.: Kassai j.: Szalánczújváros; Zemplén vm.: Gálszécsi j.: Szécskeresztúr, Nagyazar, Nagyruszka, Vécse.

[15]) A BIII. terület 870 községe járásonkint a következőleg oszlik meg az egyes megyékben: Szepes vm.: Gölnicbányai j.: 5, Iglói j. 13, Késmárki j. 24, Lőcsei j. 25, Ólublói j. 21, Szepesófalui j. 33, Szepesszombati j. 7, Szepesváraljai j. 31, Igló r. t. v. 1, Késmárk r. t. v. 1, Leibitz r. t. v. 1; Lőcse r. t. v. 1, Poprád r. t. v. 1, Szepesbéla r. t. v. 1, Szepesolaszi r. t. v. 1, Szepesváralja r. t. v. 1; Sáros vm.: Bártfai j. 70, Eperjesi j. 56, Felsővízközi j. 60, Girálti j. 60, Héthársi j. 38; Kisszebeni j. 51, Lemezi j. 41, Bártfa r. t. v. 1, Eperjes r. t. v. 1, Kisszeben r. t. v. 1; Abauj-Torna vm.: Füzéri j. 9, Kassai j. 3; Zemplén vm.: Gálszécsi j. 19, Homonnai j. 46. Mezőlaborci j. 49; Nagymihályi j. 38, Szinnai j. 5, Sztropkói j. 44, Varannói j. 46, Ung vm.: Nagykaposi j. 8, Szobránci j. 42, Ungvári j. 15.

[16]) E vonal mentében a következő községek találhatók, melyek még a BIII. területhez tartoznak: Szepes vm.-ben: Iglói j.: Igló r. t. v.; Lőcsei j., Illésfalva, Csütörtökhely, Mahálfalva, Szepesjánosfalva, Ábrahámpikfalva, Farkasfalva, Késmárki j.: Izsákfalva, Szepesszombati j.: Strázsa, Poprád r. t. v., Szepesszombat, Mateóc, Nagyszalók, Késmárki j.: Javorina.

[17]) E vonal mentében a következő községek találhatók, melyek még a BIII. területhez tartoznak: Ung vm.: Ungvári j.: Alsódamonya, Felsődamonya, Ungpéteri, Unghuta, újra Ungpéteri, Koromlak; Szobránci j.: Dióska, Vajna, Tiba, Katlanos, Alsóbaskóc, Jeszenő, Jeszenőremete; Remetevasgyár; Zemplén vm.: Szinnai j.: Szinna; Homonnai j.: Agyidóc, Tótalmád, Görbény; Szinnai j.: Papháza, Homonnarokitó; Mezőlaborci j.: Világ.

[18]) A 435 község, ill. város a következő megyék járásaira esik: Zemplén vm.: Szinnai j.: 44, Ung vm.: Nagybereznai j.: 31, Perecsényi j. 20, Szerednyei j. 18, Szobránci j. 9, Ungvári j. 8, Bereg vm.: Alsóvereckei j. 32, Felvidéki j. 31, Latorcai j. 46, Munkácsi j. 33, Szolyvai j. 31. Ugocsa vm.: Tiszáninneni j. 15, Tiszántúli j. 14. Máramaros vm.: Dolhai j. 9, Huszti j. 17, Ökörmezői j. 26, Szigeti j. 7, Taracvizi j. 21, Técsői j. 13, Tiszavölgyi j. 10.

A

Az oláh megszállás alatt levő országrészek.

AI.

A nagy magyar nyelvterület oláh megszállás alatt levő részei.

Ez a terület a trianoni határ mentén húzódik Ugocsától a Marosig. Kiterjedése 5264 □ km. Három területre osztottuk: $AI/_{1.}$, $AI/_{2.}$, $AI/_{3.}$ és hozzácsatoltuk még $AI/_{4}$ alatt a szatmári német nyelvszigeteket, A/I_{5} alatt pedig az aradmegyei német nyelvszigeteket.

$AI/_{1}$.

Az Ugocsa—Nagyvárad közti rész.

Ez a 4002 □ km. kiterjedésű rész 30—50 kilométernyire nyúlik túl a trianoni határon. Magában foglalja Szatmárnémeti, Nagykároly és Nagyvárad magyar városokat.[19]) [20]) 168 községben 340.556 lakos él, kik közül 298.942 magyar (87·8%), 3118 német (0·9%), 36.576 oláh (10·7%). Népsűrűség 85. A csaknem 90%-nyi magyarság fölényes többségét jól szemlélteti:

Kimutatás az $AI/_{1}$ terület községeiről,
a bennök lakó nemzetiségek száma szerint.

Összlakosság alapján hány község tartozik a jobb oldalt megjelölt nagyságcsoportokba	A hat lélekszám szerinti nagyságcsoport, melynek alapján a kimutatás történik	Hány községben éri el a baloldalt megjelölt határt a		
		magyarság	németség	oláhság
		lélekszáma		
9	legalább 5000	**7**	—	—
12	2500—5000-ig	**10**	—	1
70	1000—2500-ig	**60**	1	6
75	100—1000-ig	**82**	2	53
2	1—100-ig	9	**83**	81
—		—	**82**	27

Ebből látható, hogy a 168 község közül egy sincs, amelyben ne volna magyar, 159-ben 100-nál több, 77-ben 1000-nél több a magyarság száma. Ezzel szemben 27 községben egyáltalán nincs oláh és csak 7-ben van 1000-nél több.

A 168 község közül 149 magyar többségű és 19 oláh többségű.

AI/2.

A Cséffa—Kisjenő közti rész.

Ezen a szakaszon három ponton érinti a trianoni határ a magyar-oláh nyelvhatárt. A magyar nyelvterületnek a trianoni határon túl nyúló 611 részei □km.-en 18 községet[21]) ölelnek fel 43.153 lakossal. Ezek közül 35.473 magyar (82·2%) 357 német (0.8 %) és 6928 oláh (16 %). Népsűrűség 70.6. Erre a területre esik Nagyszalonta.[22])

Kimutatás az AI/2 terület községeiről, a bennök lakó nemzetiségek száma szerint.

Összlakosság alapján hány község tartozik a jobb oldalt megjelölt nagyságcsoportokba	A hat lélekszám szerinti nagyságcsoport, melynek alapján a kimutatás történik	Hány községben éri el a baloldalt megjelölt határt a		
		magyarság	németség	oláhság
		lélekszáma		
1	legalább 5000	**1**	—	—
2	2500—5000-ig	**1**	—	—
11	1000—2500-ig	**11**	—	2
4	100—1000-ig	4	1	**8**
—	1—100-ig	1	**12**	8
—		—	5	—

A 18 község közül 13-ban 1000-en felüli a magyarság száma, míg az oláhság csak 2-ben éri el ezt a számot.

A területen 16 magyar-többségű és 2 oláh-többségű községet találunk.

AI/3.

Az Arad környéki szakasz.

15, Arad és Magyarpécska környékén levő községet foglaltunk itt egybe, melynek területe 412 □ km., összlakossága 91.704. A magyarok száma 67.539 (73·6%), a németeké 5110 (5·6%), az oláhoké 14.820 (16·1%). Népsűrűség 220·1.[23]) [24])

Kimutatás az AI/3 terület községeiről,
a bennök lakó nemzetiségek száma szerint.

Összlakosság alapján hány község tartozik a jobb oldalt megjelölt nagyságcsoportokba	A hat lélekszám szerinti nagyságcsoport, melynek alapján a kimutatás történik	Hány községben éri el a baloldalt megjelölt határt a		
		magyarság	németség	oláhság
		lélekszáma		
2	legalább 5000	**2**	—	1
2	2500—5000 ig	—	1	1
8	1000—2500-ig	**7**	—	—
2	100—1000-ig	**5**	2	4
1	1—100-ig	1	**10**	9
—		—	2	—

Míg e 15 község közül tehát 9-ben szerepel a magyarság 1000-en felüli számmal, az oláhság ugyancsak 9-ben 100-on aluli elenyésző kisebbséget alkot.

A területen 14 magyar-többségű és 1 oláh-többségű községet találunk.

AI/4.

A szatmári német nyelvszigetek.

A terület a két, közvetlenül a magyar nyelvterülethez csatlakozó német nyelvszigetből, összesen 5 községből áll.[25]) 92 □ km.-en 4188 lakos él, kik közül 543 magyar (12·9%), 3051 német (72·8%) és 563 oláh 13·4%). Népsűrűség 45·5.

Kimutatás az AI/4 terület községeiről,
a bennök lakó nemzetiségek száma szerint.

Összlakosság alapján hány község tartozik a jobb oldalt megjelölt nagyságcsoportokba	A hat lélekszám szerinti nagyságcsoport, melynek alapján a kimutatás történik	Hány községben éri el a baloldalt megjelölt határt a.		
		magyarság	németség	oláhság
		lélekszáma		
—	legalább 5000	—	—	—
—	2500—5000-ig	—	—	—
1	1000—2500-ig	1	—	—
4	100—1000-ig	4	**5**	2
—	1—100-ig	1	—	**3**
—		—	—	—

Mind az 5 község német-többségű.

AI/5.

Az aradmegyei német nyelvszigetek.

Ugyancsak 5 község 147 □ km.-en 16.452 lakossal, kik közül 1355 magyar (8·2%), 14.216 német (86·4%) és 750 oláh (4.5 %). Népsűrűség 111.9.[26])

Kimutatás az AI/5 terület községeiről,
a bennök lakó nemzetiségek száma szerint.

Összlakosság alapján hány községe tartozik a jobb oldalt megjelölt nagyságcsoportokba	A hat lélekszám szerinti nagyságcsoport, melynek alapján a kimutatás történik	Hány községben éri el a baloldalt megjelölt határt a		
		magyarság	németség	oláhság
		lélekszáma		
1	legalább 5000	—	—	—
2	2500—5000-ig	—	3	—
2	1000—2500 ig	—	1	—
—	100—1000-ig	3	1	2
—	1—100-ig	2	—	3
—		—	—	—

Valamennyi község német-többségű.

Az AI területek összesitése:

AI	Terület □ km.	Községek	Összes népesség	Magyarok	%	Németek	%	Oláhok	%	Sűrűség
AI/1	4002	168	340556	298942	87·8	3118	0·9	36576	10·7	85
AI/2	611	18	43153	35473	82·2	357	0·8	6928	16·0	70·6
AI/3	412	15	91704	67539	73·6	5110	5·6	14820	16·1	220·1
AI/4	92	5	4188	543	12·9	3051	72·8	563	13·4	45·5
AI/5	147	5	16452	1355	8·2	14216	86 4	750	4·5	111·9
AI/1—5	5264	211	496053	403852	81·4	25852	5·2	59637	12·0	94·2

Ebből a táblázatból megállapítható, hogy a szorosan a magyar nyelvterülethez csatlakozó német nyelvszigetekkel együtt a magyarság számaránya még mindig 81·4%.

AII.

A kolozsvári magyar korridor.

Szatmár, Szilágy és Bihar megyékből kiindulva Kolozsváron keresztül a szász és székely területekig terjed ez a helyenkint elkeskenyedő szalagszerű területsáv. 10.295 □ km.-en 650 községben[27]) 693.678 lelket találunk itt, ezek közül 301.983 magyar (43·5%), 6510 német (0·9%) és 364.538 oláh (52·5%). Népsűrűség 67·3. Mint látható a természetszerűleg önkényesen körülhatárolt[28]) terület lakosságának többsége oláh. Ha szűkebbre fogtuk volna a terület határait, még mindig elég nagy kiterjedésű magyar többségű korridort jelölhettünk volna ki. Viszont teljes joggal kiterjeszthettük volna ennek a területnek a határait északon is, délen is, mert mindenütt még számos magyar nyelvszigetet találunk. És ez az eljárás teljesen megengedhető lett volna, hiszen olyan területről van szó, amelynek magyar kisebbségi lakossága minden kétséget kizáróan régi, gyökeres népessége ennek a területnek, melyet csak a legutóbbi évszázadok folyamán szorított ki helyéből az észrevétlenül beszivárgó oláhság.[29]) A különböző kényszerítő okok miatt szűkebbre szabott területen még igy is számos ősi magyar várost találunk: Szilágysomlyó, Zilah, Bánffihunyad, Kolozsvár, Dés, Szamosújvár, Torockó, Torda, Dicsőszentmárton.

Kimutatás az AII. terület községeiről, a bennök lakó nemzetiségek száma szerint.

Összlakosság alapján hány község tartozik a jobb oldalt megjelölt nagyságcsoportokba	A hat lélekszám szerinti nagyságcsoport, melynek alapján a kimutatás történik	Hány községben éri el a baloldalt megjelölt határt a		
		magyarság	németség	oláhság
		lélekszáma		
8	legalább 5000	**6**	—	1
18	2500—5000-ig	**9**	—	2
173	1000—2500-ig	42	1	**68**
451	100—1000-ig	272	11	**491**
—	1—100-ig	**292**	271	84
—		29	367	**4**

A városi lakosság magyar voltát ez a táblázat szembeszökően mutatja. 15 településben 2500-on felüli lélekszámmal sze-

repel a magyarság, ezzel szemben az oláhság csak 3-ban. A magyarság egyáltalán 621 községben van jelen, sőt 329-ben 100-on felüli csoportokban.

650 község közül 173 magyar-többségű és 476 oláh-többségű.

AIII.

A Székelyföld.

Három területrészt foglaltunk össze ezen a címen, de hangsúlyozzuk azt, hogy az így körülhatárolt területek sem azonosak a tágabb értelemben vett Székelyföld fogalmával. Eljárásunkhoz híven ugyanis az AIII/$_1$. a keleti magyar nyelvterületet jelenti, más szóval azoknak a községeknek zárt tömegét, melyekben a magyarság abszolut többségben van. Ha csak egyetlen szász, vagy oláh község választja el a környező magyar többségű falvakat ettől a zárt tömegtől, azokat már nyelvszigeteknek kellett tekintenünk és ezért az AIII/$_1$. zárt tömegébe nem foglaltuk bele. Az AIII/$_2$. jelzéssel a Háromszék—Brassó vidéki magyar nyelvszigeteket és a Marostorda megyei (Szászrégentől keletre levő) nyelvszigeteket jelöltük meg. Ezzel szemben a kis- és nagykükullői székely nyelvszigetek részben az AII., részben pedig a AV. jelzésű (szász) területekbe foglaltattak.

AIII/$_1$.

A keleti magyar nyelvterület.

13.215 □ km.-en 448 községet[30]) foglaltunk itt egybe, a fent részletesebben leirt elhatárolás[31]) módszere alapján. Ezen a területen 560.078 a lakosság száma, ebből 496.253 magyar (88·6%), 7250 német (1·3%) és 41.077 oláh (7·3%). Népsűrűség 42·4.

Külön rá kell mutatnom arra a körülményre, hogy a terület 13.000 □ km.-vel hatalmas nagyságú és mégis csaknem *90%-os magyarságával az elszakitott területek legtisztább magyar vidéke.*

Kimutatás az AIII/1 terület községeiről,
a bennök lakó nemzetiségek száma szerint.

Összlakosság alapján hány község tartozik a jobb oldalt megjelölt nagyságcsoportokba	A hat lélekszám szerinti nagyságcsoport, melynek alapján a kimutatás történik	Hány községben éri el a baloldalt megjelölt határt a		
		magyarság	németség	oláhság
		lélekszáma		
13	legalább 5000	**9**	—	—
31	2500–5000-ig	**27**	1	—
123	1000—2500-ig	**110**	—	12
281	100—1000-ig	**288**	10	74
—	1—100-ig	14	177	**181**
—		—	260	181

A 448 község között tehát egy sincs, amelyben 100-on alulí volna a magyarság száma, ezzel szemben 181 községben nincs oláh egyáltalán, másik 181-ben 100-on aluli a számuk és mindössze 86 községben jelentkeznek 100-on felüli számmal.

A 448 község közül mindössze 20 oláh többségű. Bízvást mondhatjuk, hogy hihetetlen égbekiáltó számok ezek.

Elszász-Lotharingiával egyforma nagyságú, ennyire tiszta magyar terület jutott oláh uralom alá.

AIII/2.

A brassói és szászrégeni vegyes lakosságu területek.

E két vegyeslakosságú területcsoport 1306 □ km. kiterjedésű 26 községből áll, 90.434 lakossal, kik közül 36.635 magyar (40·7%), 14.150 német (15·7%) és 36.029 oláh (40·00%). Népsűrűség 69·2.[32])

Kimutatás az AIII/2 terület községeiről,
a bennök lakó nemzetiségek száma szerint

Összlakosság alapján hány község tartozik a jobb oldalt megjelölt nagyságcsoportokba	A hat lélekszám szerinti nagyságcsoport, melynek alapján a kimutatás történik	Hány községben éri el a baloldalt megjelölt határt a		
		magyarság	németség	oláhság
		lélekszáma		
3	legalább 5000	1	1	1
4	2500—5000-ig	1	—	**2**
15	1000—2500-ig	8	1	8
4	100—1000-ig	5	3	**13**
—	1—100-ig	11	**18**	2
—		—	3	—

Amint a százalékarány is mutatja, a magyarság és az oláhság egyforma arányban szerepel ezeken a területeken, de a magyar és szász elem együtt közel 60%-os abszolut többséget ér el.

AIV.

Temesvár környéke.

Ebbe a területbe foglaltuk egybe Torontál és Temes megyék oláh megszállás alatt levő északi részét, valamint nehány aradmegyei községet.[33]) Vegyes lakosságú terület, melyen egyetlen nemzetiségnek sincsen abszolut többsége, a németségé a relativ többség. A magyar és a német elem együttvéve túlnyomó abszolut többséget képvisel. Oláh a lakosságnak nem egészen $^1/_4$-ed része. A terület nyugati határa a szerb-oláh határ, északon a Maros, illetőleg Nagylaktól Aradig a trianoni határ, a magyarpécskai AI/$_3$. terület kivételével, keleten pedig az Aradtól Temesújfaluig terjedő vonal.[34]) E területen van Temesvár 72.555 lakossal, kik közül 28.552 magyar, 31.644 német és 7566 oláh.

A terület 4713 □ km., 132 községgel és 374.884 lakossal, kik közül 63.843 magyar (17·0%), 167.517 német (44·2%) és 92.225 oláh (24·6%). Népsűrűség 79·5.

Kimutatás az AIV. terület községeiről, a bennök lakó nemzetiségek száma szerint.

Összlakosság alapján hány község tartozik a jobb oldalt megjelölt nagyságcsoportokba	A hat lélekszám szerinti nagyságcsoport, melynek alapján a kimutatás történik	Hány községben éri el a baloldalt megjelölt határt a		
		magyarság	németség	oláhság
		lélekszáma		
11	legalább 5000	1	**3**	2
28	2500—5000-ig	—	**10**	6
65	1000—2500-ig	8	**39**	23
28	100—1000-ig	**56**	49	37
—	1—100-ig	**66**	30	63
—		1	1	1

AV.
A déli szász terület.

Két részből áll: az AV/1 a Szeben, Alsófehér, Nagy- és Kisküküllő-megyei szász terület, az AV/2 a Brassó-megyei szász terület. Összesen 6.030 □ km. 212 községgel [35]) melyekben 313.775 ember él. Ezek közül 32.822 magyar (10.4 %), 139.283 német (44.3 %) és 123.364 oláh (39.3 %). Népsűrűség 51.2.[36] A területen tehát relativ többsége a szásznak van, a szász és magyar együtt pedig az abszolut többséget reprezentálja.

Kimutatás az AV/$_1$ terület községeiről,
a bennök lakó nemzetiségek száma szerint.

Összlakosság alapján hány község tartozik a jobb oldalt megjelölt nagyságcsoportokba	A hat lélekszám szerinti nagyságcsoport, melynek alapján a kimutatás történik	Hány községben éri el a baloldalt megjelölt határt a		
		magyarság	németség	oláhság
		lélekszáma		
5	legalább 5000	1	**2**	1
6	2500—5000-ig	2	1	2
83	1000—2500 ig	1	**25**	18
100	100—1000-ig	36	115	**156**
—	1—100 ig	**137**	36	16
—		17	15	1

Kimutatás az AV/$_2$ terület községeiről,
a bennök lakó nemzetiségek száma szerint.

Összlakosság alapján hány község tartozik a jobb oldalt megjelölt nagyságcsoportokba	A hat lélekszám szerinti nagyságcsoport, melynek alapján a kimutatás történik	Hány községben éri el a baloldalt megjelölt határt a		
		magyarság	németség	oláhság
		lélekszáma		
—	legalább 5000	—	—	—
5	2500—5000-ig	—	1	1
10	1000—2500-ig	1	**8**	5
3	100—1000-ig	10	4	**12**
—	1—100-ig	**7**	5	—
—		—	—	—

Ebből látható, hogy a 212 község közül csak 17-ben nincs magyar, 51-ben pedig 100-on felüli a magyarság száma. A magyarság egyébként 6 nyelvszigetben többségben él, azonkívül 190 szétszórt kisebbségi csoportban.

AVI/1.

Az északi szász terület.

1.725 □ km-en 83 községben[37]) az összlakosság 79.807, ebből 8.002 magyar (10.0 %), 29.488 német (36.9 %) és 39.150 oláh (49.0 %). Népsűrűség 46.1. A területet Szászbongárdtól—Oláhnemegyéig az AII, Dédrádtól—Erdőszakálig az AIII/1 határolja.[38]) A számadatokból láthatjuk, hogy az oláhság még nem éri el az 50 %-ot, de a magyar és német elem együttvéve sem alkot abszolut többséget.

Kimutatás az AVI/1 terület községeiről, a bennök lakó nemzetiségek száma szerint.

Összlakosság alapján hány község tartozik a jobb oldalt megjelölt nagyságcsoportokba	A hat lélekszám szerinti nagyságcsoport, melynek alapján a kimutatás történik	Hány községben éri el a baloldalt megjelölt határt a		
		magyarság	németség	oláhság
		lélekszáma		
1	legalább 5000	—	**1**	—
1	2500—5000-ig	1	—	1
17	1000—2500-ig	—	**6**	3
64	100—1000-ig	12	32	**65**
—	1—100-ig	**63**	38	14
—		7	6	—

A magyarság 76 csoportban szétszórva él ezen a területen, négy helyen azonban többségi nyelvszigetet alkot.

AVI/2.

Kolozs és Marostorda megyék határterülete.

Ez az 584 □ km-nyi 39 községet[39]) magában foglaló terület oláh többségű, bele van azonban ékelve a magyar és szász területek közé, tehát oláh nyelvsziget. Összlakossága 34.967, ebből 4.662 magyar (13.3 %), 208 német (0.5 %) és 29.211 oláh (83.5 %). Népsűrűség 59.8. Az AII határának Fűzkúttól Mezőrücsig, az AVI/1-nek Fűzkúttól Mezőszentandrásig és az AIII/1-nek Mezőszentandrástól Mezőrücsig terjedő szakasza veszi körül.

Kimutatás az AVI/2 terület községeiről, a bennök lakó nemzetiségek száma szerint.

Összlakosság alapján hány község tartozik a jobb oldalt megjelölt nagyságcsoportokba	A hat lélekszám szerinti nagyságcsoport, melynek alapján a kimutatás történik	Hány községben éri el a baloldalt megjelölt határt a		
		magyarság	németség	oláhság
		lélekszáma		
—	legalább 5000	—	—	—
—	2500—5000-ig	—	—	—
15	1000—2500-ig	—	—	9
24	100—1000-ig	15	—	30
—	1—100-ig	24	27	—
—		—	12	—

Valamennyi községben képviselve van a magyar elem.

A magyar nyelvterület (AI), a kolozsvári korridor (AII) és a székely területek (AIII) együttesen:

AI, AII és AIII együtt	Terület □ km.	Község	Összlakosság	Sűrűség	Magyar	%	Német	%	Oláh	%
	30080	1355	1840241	61·1	1238722	67·2	53762	2·9	501281	27·2

Ebből a kimutatásból látható, hogy ha Erdélynek csupán e 30.080 □ km. nagyságú területét csaknem 2 milliónyi lakosságával egybefoglaljuk, 67.2 %-nyi magyar többséget kapunk, amelyet a németség 70.1 %-ra növel. Ezen az óriási területen az oláhság mindössze 27.2 %-ot ér el.

Ha ellenben hozzávesszük ehhez még a temesvári, Szeben-Brassó vidéki és besztercei szász illetőleg sváb területeket is:

A leirt magyar, szász és vegyes lakosságu területek összesitő táblázata:

	Terület □ km.	Község	Összlakosság	Sűrűség	Magyar	%	Német	%	Oláh	%
AI	5264	211	496053	94·2	403852	81·4	25852	5·2	59637	12·0
AII	10295	650	693678	67·3	301982	43·5	6510	0·9	364538	52·5
AIII	14521	474	650510	44·7	532858	81·9	21400	0·3	77106	1·1
AIV	4713	132	374884	79·5	63843	17·0	167517	44·2	92225	24·6
AV	6030	212	313775	51·2	32822	10·4	139283	44·3	123364	39·3
AVI	2309	122	114774	49·7	12664	11·0	29696	25·9	68361	59·0
Összesen	43132	1815	2643674	65·5	1348051	50·8	390258	14·7	785241	29·8

Ebből a kimutatásból látható, hogy ezen a 43.132 □ km-nyi, több mint 2½ milliónyi lakosságot eltartó területen is abszolut többsége van a magyarságnak, a németséggel együtt pedig 65·5% az arányszáma, mig az oláhság a 30%-ot sem éri el.

Nem óhajtottam ezzel a csoportosítással határrevizióra propoziciót tenni, csupán megmutatni akartam, hogy az általam körülhatárolt ethnogr. területek számadatait milyen egyszerűen és gyorsan lehet tetszésszerint csoportosítani különböző kombinációkban. Csak példaképpen említettem meg ezt az esetet, hogy ha a magyarlakta területekkel egyesítjük a szász területeket, hatalmas kiterjedésű magyartöbbségű területeket találunk Erdélyben. A magyarság *egymagában is*[40]) az abszolut többséget és a városi lakosságot, mindenképpen a nép felső kulturrétegét képviseli.

[19]) Az A/1. terület 168 községe járásonkint a következőleg oszlik meg az egyes megyékben: Ugocsa vm.-ben: Tiszántúli j. 11; Szatmár vm.-ben: Avasi j. 2, Csengeri j. 7, Erdődi j. 10, Nagykárolyi j. 19, Szatmárnémeti j. 25, Szinérváraljai j. 3, Szatmárnémeti t. h. j. v. 1, Nagykároly r. t. v. 1; Szilágy vm.-ben: Tasnádi j. 19; Bihar vm.-ben: Biharkeresztesi j. 4, Érmihályfalvi 12, Központi j. 11, Margittai j. 16, Szalárdi j. 13, Székelyhidi j. 13, Nagyvárad r. t. v. 1.

[20]) A határ pontosan a következő községeken halad keresztül: Ugocsa vm.: Tiszántuli j. Tamásváralja, Kisbábony, Túrterebes; Szatmár vm.: Szinérváraljai j. Józsefháza, Apa, Szinérváralja; Szatmárnémeti j.: Sárköz, Sárközújlak, Batiz, Egri, Berend, Kiskolcs, Nagykolcs, Szamoskrassó, Ombód, Szatmárpálfalva, Szatmárnémeti r. t. v.; Erdődi j.: Hirip, Erdőd, Géres, Krasznabéltek, Alóboldád, Dobra, Királydaróc; Nagykárolyi j.: Nagymajtény, Gencs, Mezőterem, Mezőpetri, Iriny, Érdengeleg, Nagykároly r. t. v.; Szilágy vm.: Tasnádi j.: Ákos, Krasznamihályfalva, *Ujnémet (t ⅕)*, Érszakácsi, *Csög (t ⅕)*, Érszentkirály, Érmindszent, Szilágypér, Érkörös, Tasnádszántó, Tasnád, *Tasnádbalázsháza (t ⅕)*, Magyarcsahony, Péle, Krasznaháza, Érszőllős, Érkisszőllős, Szolnokháza; Bihar vm.: Margittai j.: Magyarkéc, Margitta, Érábrány, Tóti, *Terje (t ⅕)*, Felsőderna, Bodonos, Micske, Poklostelek; Székelyhidi j.: Szentjobb; Szalárdi j.: Hegyközszentimre, Szalárd, *Berettyófarnos (t ⅖)*, Almásfegyvernek, Siter, Hegyközcsatár; Központi j.: Hegyközújlak, Hegyközszáldobágy, Fügyi, Fügyivásárhely, Nagyvárad r. t. v., Váradszentmárton, Váradszőllős; Biharkeresztesi j.: Biharszentjános; Központi j.: Biharpüspöki, Körösstorján; Biharkeresztesi j.: Berekböszörmény.

[21]) Az AI/2 terület községeinek száma megyénkint, járásonkint: Bihar vm.-ben: Cséffai j. 1, Nagyszalontai j. 9. Arad vm.-ben: Kisjenői j. 8.

[22]) Az AI/2 terület határa a következő községeken megy keresztül: Bihar vm.: Cséfai j.: ‚*Geszt.* (*t* 1/3); ‚Nagyszalontai j.: Nagyszalonta, Árpád, Erdőgyarak, Tamáshida. Arad vm.: Kisjenői j.: Simonyifalva, Vadász, Bélzerend, Ágya, Kisjenő, Erdőhegy, Nagyzerénd, Feketegyarmat.

[23]) Az AI/3 terület községeinek száma megyénkint, járásonkint: Arad vm.-ben: Aradi j. 6, Magyarpécskai j. 5, Arad r. t. v. 1, Csanád vm.: Battonyai j. 3.

[24]) A határ pontosan a következő községeken halad keresztül: Csanád vm.: Battonyai j.: Kisiratos; Arad vm.: Aradi j.: Gyorok, Arad r. t. v., Fakert, Zimándújfalu, Zimándköz, Szentleányfalva, Kürtös; Csanád vm.: Battonyai j.: Tornya, *Battonya* (*t* 1/15); Magyarpécskai j.: Kispereg, Magyarpécska.

[25]) Ennek a területnek a községei a következők: Szatmár vm.: Erdődi j.: Szinfalu, Alsóhomoród, Szakasz, Krasznasándorfalu, Nagyszokond.

[26]) E terület 5 községe: Arad vm.: Eleki j.: Szentmárton; Világosi j.: Újszentanna, Világos; Aradi j.: Újpanád, Mondorlak.

[27]) Az AII. terület 650 községe vármegyénkint és járásonkint a következőkép oszlik meg: Alsó-Fehér vm.-ben: Balázsfalvi j. 2, Marosújvári j. 33, Nagyenyedi j. 21, Nagyenyed r. t. v. 1; Maros-Torda vm.-ben: Marosi alsó j. 4, Marosi felső j. 1; Szolnok-Doboka vm.-ben Bethleni j. 18, Dési j. 13, Kékesi j. 37, Szamosújvári j. 14, Dés r. t. v. 1, Szamosújvár r. t. v. 1, Beszterce-Naszód vm.-ben: Naszódi j. 1, Kolozs vm.-ben: Bánffyhunyadi j. 32, Gyalui j. 16, Hídalmási j. 23, Kolozsvári j. 22, Mocsi j. 24, Nádasmenti j. 16, Nagysármási j. 14, Kolozs r. t. v. 1, Kolozsvár thjv. 1; Torda-Aranyos vm.-ben Alsójárai j. 19, Marosludasi j. 29, Tordai j. 35, Torockói j. 5, Torda r. t. v. 1; Kisküküllő vm.-ben Dicsőszentmártoni j. 23, Hosszúaszói j. 9, Radnóti j. 22, Dicsőszentmárton r. t. v. 1; Szatmár vm.-ben: Erdődi j. 2, Nagykárolyi j. 4; Szilágy vm.-ben: Krasznai j. 7, Szilágycsehi j. 6, Szilágysomlyói j. 25, Tasnádi j. 22, Zilahi j. 45, Zsibói j. 18, Szilágysomlyó r. t. v. 1, Zilah r. t. v. 1; Bihar vm.-ben: Élesdi j. 12, Központi j. 11, Margittai j. 30, Szalárdi j. 16.

[28]) Az AII. terület határa a következő községeken halad keresztül: Szatmár vm.: Erdődi j.: Rákosterebes; Szilágy vm.: Szilágycsehi j.: Szilágycsehi, Bogdánd, Bükkörményes, Hadad, Lele; Zilahi j.: Szilágykirva, Magyarbaksa, Mocsolya, Meszesszentgyörgy, Szilágyszentkirály; Zsibói j.: *Szilágysolymos* (*t* 1/8), Kucsó, Zsibó, Szamosőrmező, Egregyborzava, Farkasmező, *Kettősmező* (*t* 1/8), Galponya, Almásrákos; Kolozs vm: Hídalmási j.: Hídalmás, Magyarzsombor, Zutor, Almástamási, Lapupatak; Nádasmenti j.: Bogártelke, Türe, Magyargorbó, Magyarnádas, Méra, Szomordok; Kolozsvári j.: Diós, Szentmártonmacskás, Magyarmacskás, Fejérd, *Alsózsuk* (*t* 1/2), Válaszút, Bonchida; Szolnok-Doboka vm.: Szamosújvári j.: Szék, Vízszilvás, Szamoshesdát, Kérő, Széplak, Néma, Dési j.: Désakna, Dés r. t. v., Alőr, Kozárvár, Kismonostorszeg; Csicsómihályfalva, Boca, Retteg, Felőr; Bethleni j.: Omlásalja, Várkudu, Bethlen, Szamoskócs, Szamosmagasmart, Virágosberek. Beszterce-Naszód

vm.: Naszódi j.: Magyarnemegye. Szolnok-Doboka vm.: Bethleni j.: Virágosberek, Szamosmagaspart, Somkerék, Sajóudvarhely, Magyarberéte, Apanagyfalu; Kékesi j.: Bőd, Ketel, Kékesújfalu, Szentmáté, Aranyosmóric, Újős, Szászzsombor, Buza; Kapor; Kolozs vm.: Nagysármási j.: Katona, Kisceg, Meződomb, Uzdiszentgyörgy; Maros-Torda vm.: Marosi felső j.: Mezőpagocsa. Az AII. déli határa. Bihar vm.: Központi j.: Kőrösgyéresd, Borostelkesd; Élesdi j.: Izsópallag, Kőalja, Cécke, Keszteg, Élesd; Solyomkőpestes. Szilágy vm.: Szilágysomlyói j.: Hármaspatak, Halmosd, Elyüs, Szilágyborzás, Szilágybabos; Krasznai j.: Kraszna, *Krasznahorvát (t 1/4, l 350)*, Magyarkecel; Zilahi j.: Egrespatak, Gurzófalva, Szentpéterfalva, Felsőegregy, Vármező, Nagyrajtok; Kolozs vm.: Hídalmási j.: Cold, *Almásnyires (t 1/2)*, Kökényes; Bánffyhunyadi j.: Középfüld, Bánffyhunyad, Malomszeg, Magyarókerek, Kalotaszentkirály, Bocs, Incsel, Kiskalota, *Jósikafalva (t 1/5 l 300)*, Malomszeg (külterülete); Felsőgyerőmonostor, Magyargyerőmonostor, *Kalotabikal (külterülete l 300)*, Gyalui j.: Felsőszamos, Egerbegy, Gyalu, Hidegszamos; Torda-Aranyos vm.: Alsójárai j.: Kisfenes, Hasadát, Magyarléta, Havasasszonyfalva, *Járabánya (t 1/3, l.600)*, Alsójára; *Járaszurdok (t 1/2, l 300)*, Járamagura, Berkes; Torockói j.: Várfalva, Torockó, Torockószentgyörgy; Felvinczi j.: Székelyhidas, Csákó. Alsófehér vm.: Nagyenyedi j.: Miriszló, Nagyenyed r. t. v., Felenyed, Középorbó, Alsóorbó, Marosbéld, Megykerék, Magyarsolymos; Balázsfalvi j.: Buzásbocsárd; Kiskükülló vm.: Hosszúaszói j.: Magyarpéterfalva, Küküllőiklód, Pánád, Magyarbénye, Betlenszentmiklós, Alsókápolna, Boldogfalva; Dicsőszentmártoni j.: Küküllővár, Velc, Magyarsáros, Vámosgálfalva, Harangláb, Dányád, Csóvás; Bonyha, Küküllőszéplak; Radnóti j.: Vajdakuta, Nagyteremi; Maros-Torda vm.: Marosi alsó j.: Nyárádfő, Malomfalva, Székelysóspatak; Torda-Aranyos vm.: Marosludasi j.: Kerelősóspatak, Mezőural; Maros-Torda vm.: Marosi alsó j.: Székelyuraly; Torda-Aranyos vm.: Marosludasi j.: Mezőkapos, Mezőgerebenes.

[20]) Győrffy István: Kolozs vármegye néprajzi térképe a Hunyadiak korában. Föld és Ember 1925. évf. 103. lap.

[30]) AIII/1 terület 448 községének száma járásonkint és vármegyénkint: Csik vm.-ben: Felcsiki j. 20, Alcsiki j. 16, Szépvizi j. 9, Gyergyótölgyesi j. 2, Gyergyószentmiklósi j. 10, Csikszereda r. t. v. 1, Gyergyószentmiklós r. t. v. 1; Udvarhely vm.-ben: Homoródi j. 30, Parajdi j. 8, Szentkereszturi j. 42, Udvarhelyi j. 48, Székelyudvarhely r. t. v. 1; Háromszék vm.-ben: Kézdi j. 30, Miklósvásári j. 12, Orbai j. 17, Sepsi j. 35, Kézdivásárhely r. t. v. 1, Sepsiszentgyörgy r. t. v. 1; Brassó vm.-ben: Alvidéki j. 1; Nagykükülló vm.-ben: Erzsébetvárosi j. 7, Radnóti j. 2; Kolozs vm.-ben: Tekei j. 3; Maros-Torda vm.-ben: Marosi alsó j. 44, Régeni felső j. 6, Marosi felső j. 31, Nyárádszeredai j. 48, Régeni alsó j. 12, Szászrégen r. t. v. 1, Marosvásárhely r. t. v. 1.

[31]) A terület határa pontosan a következő községeken halad keresztül: Csik vm.-ben: Felcsiki j.: Csikmadaras; Gyergyószenmiklósi j.: Gyergyószentmiklós r. t. v. Gyergyótölgyesi j.: Gyergyótölgyes-Borszék; Gyergyószentmiklósi j.: Ditró, Gyergyóremete, Gyergyóalfalu; Udvar-

hely vm.: Parajdi j. Alsófalva, Maros-Torda vm.: Nyárádszeredai j. Szováta, Régeni alsó j. *Felsőkökér (t ²/₃ l 150);* Nyárádszeredai j.: Nyárádremete, Nyárádköszvényes, Jobbágytelke, Székelyhodos, Ked, Iszló; Marosi felső j..: Székelykál. Régeni alsó j.: Kisillye, Marosjára, Magyarpéterlaka, Körtvélyfája, Abafája, *Radnótfája (t ¹/₂ l 1150);* Régeni felső j.: *Alsóidecs ¹/₃, l 100),* Marosvécs, Holtmaros, Magyaró; Régeni alsó j.: Görgényüvegcsűr; Régeni felső j.: *Disznajó (t ¹/₂ l 1000),* Marosfelfalu; Kolozs vm.: Tekei j.: Dedrádszéplak; Maros-Torda vm.: Régeni felső j.: Magyarrégen Régeni alsó j.: Szászrégen, Beresztelke. Kolozs vm.: Tekei j.: Kisfülpös, Tancs; Maros-Torda vm.: Régeni alsó j.: Vajdaszentiván, Unoka, Toldalag; Marosi felső j.: Róka, Mezőcsávás, Mezőfele; Szabéd; Marosi alsó j.: Mezőkölpény; Marosi felső j.: Mezősámsond; Marosi alsó j.: Mezőmadaras, Mezőbánd, *Székelyuraly (t ³/₄, l 2950),* Mezőbergenye, Csittszentiván, Maroskeresztur, Lőrincfalva, Lukafalva; Kisküküllő vm.: Radnóti j.: Teremiújfalu, Kisteremi; Erzsébetvárosi j.: *Küküllősolymos (t ¹/₅ l 850);* Maros-Torda vm.: Marosi alsó j.: Székelyvaja; Kisküküllő vm.: Erzsébetvárosi j.: Balasavásár, Egresto, Nagykend, *Cikmántor,* Pipe (t ¹/₂) Udvarhely vm.: Székelykeresztúri j.: Székelyvicke, Magyarzsákod, Magyarhidegkút, Nagysolymos, Kissolymos, Székelyszenterzsébet, Ujszékely; Nagyküküllő vm.: Segesvári j.: Héjasfalva; Udvarhely vm.: Székelykeresztúri j.: Szederjes, Fiatfalva, Székelykeresztur, Kisgalambfalva, Nagygalambfalva; Udvarhelyi j.: Székelymuzsna, Székelyderzs, Petek; Homoródi j.: Székelydálya, Homoródjánosfalva, Székelyzsombor; Nagyküküllő vm.: Kőhalmi j.: Alsórákos, *Kőhalom (t ¹/₅, l 0),* Olthéviz, Datk; Brassó vm.: Alvidéki j. Bükkös; Háromszék vm.: Miklósvári j.: Bölön, Hidvég; Sepsi j.: Árkos; Sepsi j. Sepsiszentgyörgy r. t. v., Sepsiszentkirály, Ilyefalva; Miklósvári j.: Erősd; Sepsi j.: Aldoboly, Kökös, Uzon, Bikfalva, Szacsva, Nagyborosnyó, Feldoboly; Orbai j.: Zágon.

[32]) A Brassó környéki terület a következő községekből áll: Brassó vm.: Hétfalusi j.. Purkelec, Tatrang, Hosszúfalu, Csernádfalu, Türkös, Bácsfalu, Brassó r. t. v.; Háromszék vm.: Sepsi j.: Magyarbodza, Kisborozsnyo, Bikfalva (t ²/₃, l 1000), Dobollo, Márkoskeresztvár, Bodola. A Szászrégentől keletre levő területhez tartoznak: Maros-Torda vm.: Régeni felső j.: Idecspatak, Felsőidecs, Alsóidecs; Régeni alsó j.: Görgényoroszfalu, Radnótfája, Petele, Alsóvölkény, Görgényiszentimre, Kásva.

[33]) E terület 132 községe a következő megyék járásaira ill. városaira esik: Temes vm.: Központi j.: 19, Lippai j. 12, Ujáradi j. 17, Vingai j. 19, Temesvár thjv. 1; Torontál vm.: Csenei j. 13, Módosi j.: 3, Nagykikindai j. 2, Nagyszentmiklósi j. 12, Párdányi j. 9, Perjámosi j. 11, Zsombolyai j. 6, Törökkanizsai j. 1; Arad vm.: Aradi j. 1, Magyarpécskai j. 4; Csanád vm.: Nagylaki j. 2.

[34]) Az AIV. terület keleti határa a szerb-oláh határtól kiindulva egészen a Marosig a következő községeken megy keresztül: Torontál vm.: Módosi j.: Csávos, Torontálkeresztes, Párdányi j.: Fény, Iváud, Szerbszentmárton, Ujpécs; Temes vm.: Központi j.: *Parác (t ¹/₅, l 250),* Temesság, Gyüreg, Magyarmedves, Mosnica, Györöd; Temesgyarmat, Vingai

j.: Felsőbencsek, Alsóbencsek; Lippai j.: Németremete, Saroltavár, Kisrékás, Rigosfürdő, Bükkhegy, Lippakeszi, Temesújfalu. Az északi határrész községei: Temes vm.: Lippai j. Temeshidegkút községtől; Torontál vm.: Nagyszentmiklósi j.: Hódegyháza községig terjed. A szerb-oláh határ községei: Torontál vm.: Nagyszentmiklósi j.: Valkány községtől húzódik délre egészen Torontál vm: Párdányi járásának Káptalanfalva községéig.

[35]) A 212 község a következőképen oszlik meg járásonkint az egyes megyékben: Nagykükülló vm.-ben: Kőhalmi járás 20, Medgyesi j. 26, Nagysinki j. 15, Segesvári j. 24, Szentágotai j. 24, *Medgyes* r. t. v. 1, *Segesvár* r. t. v. 1; Kiskükülló vm.-ben: Dicsőszentmártoni j. 6, Erzsébetvárosi j. 30, Udvarhely vm.-ben: Homoródi j. 1, Székelykeresztúri j. 4, Udvarhelyi j. 1; Fogaras vm.-ben: Fogarasi j. 1, Sárkányi j. 1, *Fogaras* r. t. v. 1; Szeben vm.-ben: Nagydisznódi j. 5, Nagyszebeni j. 15, Szelistyei j. 1, Szerdahelyi j. 5, Újegyházi j. 12, *Nagyszeben* r. t. v. 1; Háromszék vm.-ben: Miklósvári j. 2; Brassó vm.-ben: Alvidéki j. 8, Felvidéki j. 7.

[36]) Északról az $AV/_1$. területet az AII. és az $AIII_1$. határolja; nyugatról Velettől az országhatárig a következő községek: Kiskükülló vm.-ben: Vele ($t\ ^1/_2$), Bázna, Nagyekemező, Kisekemező; Nagykükülló vm.-ben: Asszonyfalva, Kisselyk, Nagyselyk; Szeben vm.-ben: Rusz, Szelindek, Nagycsűr, Kiscsűr, Szerdahely, Szászorbó, Doboska, Nagyapold, Pomlós, Felek, Kereszténysziget, Kistorony, Nagyszeben r. t. v., Kisdisznód, (Nagytalmács külterülete), (Vésztény külterülete), Délről az országhatártól (Nagytalmács külterülete), Nagydisznód, Sellenberg, Nagytalmács, Fenyőfalva, Oltszakadát, Glimboka, Holemány, Márpod, Kürpöd; Nagykükülló vm.-ben: Mántonhegy, Brulya, Gerdály, Nagysink, Kissink, Kálbor, Fogaras r. t. v.; Nagykükülló vm.-ben: Sona. Fogaras vm.-ben: Sárkány; Nagykükülló vm.-ben: Halmágy, Felsőtyúkos, Királyhalma, Ugra.

Az $AV/_2$ területet északról az $AIII/_1$, keletről az $AIII/_2$, délen az országhatár, nyugaton pedig az országhatártól a következő községek határolják: Fogaras vm.-ben: Simon, Szokodol, Ujtohán, Ótohán, Almásmező, Holbák, Ujsinka, Ósinka, Persány, Vledény, Szúnyogszék, Felsőkomána, Alsókomána; Nagykükülló vm.-ben: Olthéviz.

[37]) Az $AVI/_1$ terület községei a következőképen oszlanak meg járásonkint az egyes megyékben: Beszterce-Naszód vm. Besenyői j. 33, Jádi j. 20, Naszódi j. 6, Beszterce r. t. v. 1.; Kolozs vm.: Tekei j. 9; Szolnok Doboka vm.: Bethleni j. 10, Kékesi j. 2.; Maros Torda vm.; Régeni felső j. 2.

[38]) E területet a következő községek határolják: Beszterce Naszód vm.-ben: Oláhnemegye, Szamospart, Esztrádám, Jadi j., Nagydemeter, Pinták, Jád, Aszubeszterce, Kusma, Kisdemeter, Felsőbuda, Sajófelsősebes, Geledény, Monorfalva; Marostorda vm.: Erdőszakál, Lövér. Kolozs vm.: Bátos, Dedrád, Tekenyfalu, Ludvég, Teke, Kolozsnagyida. Beszterce Naszód vm.: Dikse, Szászbongárd.

[39]) Az AVI/$_2$ terület községei a következőképen oszlanak meg járásonkint és az egyes megyénkint: Kolozs vm.: Nagysármási j. 2, Mezőörményesi j. 14, Tekei j. 11.; Marostorda vm.-ben: Marosi felsőjárás 9, Régeni alsójárás 3.

[40]) G. *Langer*, Literarisches Zentralblatt 1928. 362. számában.

C.

A jugoszláv megszállás alatt levő országrészek.

Ismét nem valamennyi elrabolt területet tárgyaljuk itt, csupán azt az általunk a továbbiakban részletesen leírandó módon körülhatárolt területet, mely csekély kivétellel az anyaországtól elszakított részeket öleli fel. Horvát-Szlavonországokat figyelmen kívül hagytuk.

Meg kell azonban jegyeznem, hogy — ha Horvát-Szlavonországoktól eltekintünk — a jugoszlávok által elszakított területek nemzetiségi statisztikája a végösszegben is kedvező reánk nézve s ebben különbözik az északi és keleti országrészek számadataitól. Buday László könyvében olvassuk,[41]) hogy az anyaországtól elszakított terület *21.031 □ km, 1,519.000 lakossal*, kik közül *460.000 (30.2 %) magyar, 307.000 német (20.2 %) és 470.000 délszláv (30.9 %)*. E területen tehát *egyetlen nemzetiségnek sincsen abszolut többsége, a* „délszláv" — bár a heterogén népelemeknek egybefoglalása egyáltalán nem indokolt — számaránya egyenlő a magyarságéval, *mely utóbbi a németekkel együtt azonban az abszolut többséget képviseli.*

CI.

Torontál északi része.

Torontál vármegye északi, magyar-német többségű részét értjük ezen. A terület határa északon a trianoni határvonal, nyugaton a Duna, keleten az oláh határ, délen pedig egy a Tiszatoroktól nagyjában északkelet felé húzott vonal.[42]) 3.768 □ km-en 75 községet találunk itt, Nagykikinda és Nagybecskerek városokkal, 252.415 lakossal. Ezek közül 77.442 magyar (30.8 %), 55.485 német (22.0) %), 102.975 szerb (40.8 %) és 9.746 oláh (3.8 %). A népsűrűség 66.9.

Kimutatás a CI terület községeiről, a bennök lakó nemzetiségek száma szerint.

Összlakosság alapján hány község tartozik a jobb oldalt megjelölt nagyságcsoportokba	A hat lélekszám szerinti nagyságcsoport, melynek alapján a kimutatás történik	Hány községben éri el a baloldalt megjelölt határt a			
		magyarság	németség	szerbség	oláhság
		lélekszáma			
8	legalább 5000	3	2	**7**	—
27	2500—5000-ig	5	1	**6**	2
28	1000—2500-ig	13	18	**15**	1
12	100—1000-ig	**33**	24	5	5
—	1—100-ig	21	29	35	**52**
—		—	1	7	**15**

Valamennyi községben van magyar és a magyarság a németséggel együtt 53 %-os többséget alkot. Érdekes jelenség, hogy a 75 község közül, bár csekély számban, 60-ban van oláh.

CII.

Két dunamenti és a CIII. területhez csatolt község (Bezdán és Bácskertes), valamint a Tisza torkolata vidékének kivételével[43]) Bács-Bodrog vármegye egész elszakított része idetartozik, Szabadka, Zenta, Zombor és Ujvidék városokkal. Az így körülhatárolt terület nagysága 7.640 □ km, 94 községgel,[44]) melyekben 634.714 lakos él. Ezek közül 278.503 magyar (44.0 %), 153.360 német (24.2 %), 105.074 szerb (16.6 %), 9.215 sokác (1.4 %), 43.369 bunyevác (6.8 %), 26.319 tót (4.1 %), 8.460 rutén (1.3 %) és 343 oláh (0.5 %). Népsűrűség 168.4.

Kimutatás a CII terület községeiről, a bennök lakó nemzetiségek száma szerint.

Összlakosság alapján hány község tartozik a jobb oldalt megjelölt nagyságcsoportokba	A hat lélekszám szerinti nagyságcsoport, melynek alapján a kimutatás történik	Hány községben éri el a baloldalt megjelölt határt a					
		magyar	német	horvát	szerb	sokác	bunyevác
		lakosság lélekszáma					
38	legalább 5000	**16**	5	—	5	—	3
42	2500—5000-ig	10	**18**	—	8	—	2
11	1000—2500-ig	11	**22**	—	18	4	1
3	100—1000-ig	**35**	26	1	14	7	1
—	1—100-ig	22	23	**54**	49	2	3
—		—	—	30	—	81	**84**

Mindenekelőtt szembeötlő jelenség, hogy számos nemzetiségből adódik az igen kevert lakosság, mégis a magyarság a németséggel együtt csaknem 70 %-os többséget alkot, ezzel szemben valamennyi délszláv együtt sem tesz ki 25 %-ot.

1000-en felüli számmal a magyarság 37, a németség 45, a szerb pedig 31 községben van jelen.

A megye északi részében a magyarság abszolut többségben van, minthogy a nagy magyar nyelvterület messze délre benyúl.

CIII.

A baranyai háromszög.

A magyar nyelvterületnek két a Dunán átnyúló bácsmegyei községétől (Bezdán és Bácskeresztes) eltekintve e terület határa mindenütt a trianoni határ, a Duna és a Dráva. Az 1228 □ km-nyi területen 36 községet[45]) találunk 52.272 lakossal. Ezek közül 20.405 magyar (39.2 %), 14.773 német (28.2 %), 6.396 szerb (12.2%), 1.896 horvát (3.6 %) és 8.059 sokác (15.2 %). Népsűrűség 42.5.

Kimutatás a CIII terület községeiről,
a bennök lakó nemzetiségek száma szerint.

Összlakosság alapján hány község tartozik a jobb oldalt megjelölt nagyságcsoportokba	A hat lélekszám szerinti nagyságcsoport, melynek alapján a kimutatás történik	Hány községben éri el a baloldalt megjelölt határt a				
		magyar	német	horvát	szerb	sokác
		lakosság lélekszáma				
—	legalább 5000	—	—	—	—	—
4	2500—5000 ig	—	—	—	—	—
23	1000—2500-ig	**10**	5	—	2	4
9	100—1000-ig	18	18	3	7	5
—	1—100-ig	7	12	21	**23**	3
—		1	1	12	4	**24**

A magyar és német elem együtt tehát csaknem 70 %-os többséget alkot, mig a „délszláv" együttesen sem több 30 %-nál. Az abszolut többség a magyarságé. Míg a magyar 28, a német pedig 23 községben van 100-on fölüli tömegben, a szerb és a sokác mindössze 9—9-ben.

CIV.
A Muraköz.

CV.
A Vend-vidék.

Bár a magyar elem csekély kisebbségben van ezeken a területeken, a muraközi horvát (szlovén) és a vend nép közismert magyar érzelmére való tekintettel ezeket a területeket is felvettük kimutatásainkba. A területek elhatárolását nem kell külön leírnunk; önként adódik: a trianoni határ a Dráva, Mura és a régi országhatár.

A Muraköz 109 és a Vend-vidék 168 községéről a részletes adatokat a fejezet végén levő a C területekről adott összesítő táblázatban találjuk meg. A nemzetiségeknek a községekben való megoszlásáról a táblázatos kimutatást itt adjuk:

Kimutatás a CIV terület községeiről,
a bennök lakó nemzetiségek száma szerint.

Összlakosság alapján hány község tartozik a jobb oldalt megjelölt nagyságcsoportokba	A hat lélekszám szerinti nagyságcsoport, melynek alapján a kimutatás történik	Hány községben éri el a baloldalt megjelölt határt a			
		magyar	német	horvát	vend
		lakosság lélekszáma			
1	legalább 5000	—	—	—	—
6	2500—5000-ig	—	—	**5**	—
18	1000—2500-ig	1	—	**19**	—
82	100—1000-ig	14	1	**77**	—
2	1—100-ig	**84**	39	8	38
—		10	**69**	—	71

Kimutatás a CV terület községeiről,
a bennök lakó nemzetiségek száma szerint.

Összlakosság alapján hány község tartozik a jobb oldalt megjelölt nagyságcsoportokba	A hat lélekszám szerinti nagyságcsoport, melynek alapján a kimutatás történik	Hány községben éri el a baloldalt megjelölt határt a			
		magyar	német	horvát	vend
		lakosság lélekszáma			
—	legalább 5000	—	—	—	—
2	2500—5000-ig	—	—	—	—
14	1000—2500-ig	5	—	—	**7**
150	100—1000 ig	32	6	—	**134**
2	1—100-ig	**107**	87	25	20
—		24	75	**143**	7

Összesítő táblázat a C területekről:

	Terület □ km.	Községek	Összlakosság	Sűrűség	Magyar	%	Német	%	Szerb	%	Horvát	%	Sokác	%	Bunyevác	%	Vend	%
CI.	3768	75	252415	66·9	77442	30·8	55485	22·0	102975	40·8	—	—	—	—	39	—	—	—
CII.	7640	94	634714	168·4	278503	44·0	153360	24·2	105074	16·6	—	—	9215	1·4	43369	6·8	—	—
CIII.	1228	36	52272	42·5	20405	39·2	14773	28·2	6396	12·2	1896	3·6	8059	15·2	—	—	—	—
CIV.	794	109	93837	118·1	8254	8·7	419	0·4	—	—	—	—	—	—	—	—	74	—
CV.	927	168	89505	96·5	20342	22·3	2095	2·3	—	—	153	—	—	—	—	—	66907	75·1
CI.—V-ig összesen	14357	482	1122746	77·9	404946	36·7	226132	20·5	214445	19·4	2049	—	17274	1·5	43408	3·8	66981	5·3

	Terület □ km.	Községek	Összlakosság	Sűrűség	Oláh	%	Tót	%	Rutén	%	Szlovén	%
CI.	3768	75	252415	66·9	9746	3·8	—	—	—	—	—	—
CII.	7640	94	634714	168·4	343	0·5	26319	4·1	8460	1·3	—	—
CIII.	1228	36	52272	42·5	—	—	—	—	—	—	—	—
CIV.	794	109	93837	118·1	—	—	—	—	—	—	84735	90·3
CV.	927	168	89508	96·5	—	—	—	—	—	—	—	—
CI—V-ig összesen	14357	482	1122746	77·9	10089	0·9	26319	2·3	8460	0·7	—	—

[41]) Buday László: Magyarország küzdelmes évei c. munkája 6. és 18. lapján.

[42]) A CI. területet a következő községek határolják körül: Torontál vm.-ben: Rezsőháza, Nagyerzsébetlak, Lukácsfalva, *Nagybecskerek r. t. v.*, Zsigmondfalva, Katalinfalva, Ernőháza, Szárcsa, Torontálszécsény, Módos, Keleten a szerb-oláh határ, északon ettől, a trianoni határ a Tiszáig. Nyugaton a Tisza egészen Törökbecséig, innen Ujvidékig pedig a következő községek: Bács Bodrog vm.: Csurog, Nádalja, Boldogasszonyfalva, Kishegyes, *Ujvidék t. h. j. v.* A déli határt Ujvidéktől, Rezsőházáig (Torontál vm.) a Duna határolja.

A CI. terület 75 községe a következőképen oszlik meg járásonkint az egyes megyékben: Torontál vm.: Csenei j. 2, Módosi j. 5, Nagybecskereki j. 20, Nagykikindai j. 10, Párdányi j. 2, Törökbecsei j. 8, Törökkanizsai j. 14, Zsombolyai j. 12, *Nagybecskerek r. t. v. 1,* Nagykikinda r. t. v. 1.

[43]) Bács Bodrog vm.: Zsablyai j. Boldogasszonyfalva, Nádalja, Sajkásgyöngye, Zsablya. Titeli j. Alsókabol, Dunagárdony, Felsőkabol, Káty, Mozsor, Sajkáslak, Sajkásszentiván, Tiszakálmánfalva, Titel; Tündéres.

[44]) A CII. terület 94 községének járásonkinti megoszlása az egyes megyékben. Bács-Bodrog vm.: *Topolyai* j. 8, Zentai j. 3, Apatini j. 9, Bajai j. 3, Hódsági j. 13, Kulai j. 9, Óbecsei j. 5, Palánkai j. 14, Ujvidéki j. 14, Zombori j. 11, Magyarkanizsa r. t. v. 1, Zenta r. t. v. 1, Szabadka t. h. j. v. 1, Ujvidék t. h. j. v. 1, Zombor t. h. j. v. 1.

[45]) CIII. terület 36 községe a következőképen oszlik meg járásonkint az egyes megyékben: Baranya vm.: Baranyai j. 26, Mohácsi j. 6, Siklósi j. 4.

Kogutowicz Károly

E cikkhez két melléklet tartozik.

TERVEZTE DR KOGUTOWICZ KÁROLY. ❖ MAGYARORSZÁG NÉPRAJZI TÉRKÉPE ❋ ETHNOGRAPHICAL MAP OF HUNGARY ❖ BY PROF. CH. KOGUTOWICZ.

Hungary
had an extention in pre-war time of 325.411 square kilometers.
Loss of them 232.804 square kilometers, i. e. 71.5 per cent.
Hungary after the great war: 92.607 square kilometers.
Number of inhabitants in 1910: 20.866.487.
1921 : 8.000.000.
The approximate loss of which 13.000.000, i. e. 65 per cent.
Hungarians under foreign rule numbering 3.333.000 souls, i. e. 33⅓%.

Germany's
loss in the war: 70.000 square kilometers (12⅝) and 6.476.000 (10⅝).

A magyar birodalom
területe a világháború előtt 325.411 km². Területi veszteség 232.804 km² (71.5%). Csonka-Magyarország 92.607 km².
Lakosság 1910-ben: 20.866.487.
1921 : 8.000.000.
Veszteség kb. 13.000.000 (65%).
Az idegen uralomnak kiszolgáltatott magyarság száma 3.333.000 lélek, a magyarság 33⅓%-a.

Németország
háborús vesztesége 70.000 km² (12⅝) és 6.476.000 lakos (10⅝).

Proportion of nationalities in 1910 in Pre-war Hungary.

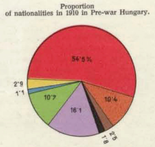

Az anyaország nemzetiségeinek számaránya 1910-ben.

Czechoslovakia
The Hungarian territory attributed to Czechoslovakia has an extention of 63.000 square kilometers, with 3,566.000 inhabitants under them 1,695.000 Hungarians living in this area (47.5%).
In consequence of the inexact Czech statistics there are under foreign rule

Hungarian German and Ruthen

people in the number of 1,695.000 (52.3%), among them 1,072.000 Hungarians.
From the coherent Hungarian language-territory there are separated 10.048 square kilometers with pure Hungarian inhabitants.
There are 852 communes with 945.471 inhabitants of which 813.501 are Hungarians (85.9%), i. e. 80% of the Hungarians living in Czechoslovakia.
The number of Slovaks in this territory is only 61.296 (6.4%).

Proportion of the nationalities in the territories occupied by Czechoslovakia.

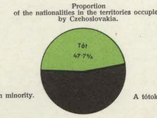

Slovaks are in minority. A tótok kisebbségben vannak.

A cseh megszállás alatt levő országrészek nemzetiségi számarányra.

Csehország
elszakított a Magyar birodalomtól 63.000 km²-t 3,566.000 lakossal, azon a jogcímen, hogy ezen a területen 1,703.000 tót (47.7%) él.
A fennt kimutatások nyelvi hibáinak következtében
magyarok, németek és rutének
számos 1,695.000 (52.3%), ebből magyar 1,072.000.
Az egységes magyar nyelvterülettől teljesen elszakított, a csonkaország határán 50, helyenként 100 km-nyire túlnyúló, 10.048 km²-nyi területen tiszta magyar lakosság él: 852 község 945.471 lakossal, ebből 813.500 magyar, a cseh uralom alá hajtott magyarság 85.9%-a.
A tótok száma ezen a területen csak 61.296 (6.4%).

Proportion of nationalities in 1910 on the Mother-Country.

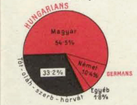

Az anyaország nemzetiségeinek számaránya 1910-ben.

Countries of St. Stephan's Crown

Yougoslavia
Not considering the territory of Croatia & Slavonia, the territory under Yougoslav rule makes out 21.031 square kilometers, with 1,519.000 inhabitants under the pretext there are living 470.000 Southern-Slavs (30.9%).
Hungarians and Germans under Yougoslav rule are 767.000 (50.4%).
Hungarians alone 460.000 souls, i. e. 30.2%.

In the coherent Hungarian and German language-districts under Yougoslav rule there are living 402.672 Hungarians (36.3%), 223.345 Germans (20.1%), 212.143 Serbs and 150.000 other nationalities.
Croatia and Slavonia there were living in 1910 : 105.948 Hungarians.
In Fiume at the same time : 6.403 Hungarians.

Jugoszlávia
ha Horvát-Szlavonországot elszakadásától eltekintünk, a Magyarbirodalomtól elrabolt 21.031 km²-t, 1,519.000 lakossal, azon a jogcímen, hogy ezen a területen 470.000 délszláv (30.9%) él.
A rabszolga dűlőtt magyarok és németek száma 767.000 (50.4%). A magyarság egymagában 460.000 lélek = 30.2%.

Horvát-Szlavonországokban élt 1910-ben 105.948 magyar. Fiuméban élt 1910-ben 6.403 magyar.

Mérték Scale
1 : 1,000.000

East-Prussia

Kelet-Poroszország

Roumania
has obtained 102.180 square kilometers of Pre-war Hungary with 5,236.305 inhabitants under them 2,819.000 Hungarians living in this territory 2,417.305 Hungarians and Germans.
Supported by inexact statistics there came under Roumanian rule. Out of this number there are 1,005.000 Hungarians.
Hungary has been split owing to her being a nationality country. But in Pre-war Hungary Hungarians were 54.5%, in the new Roumanian territories Roumanians are only 33.9%.

Oláhország
elrabolt a Magyarbirodalomtól 102.180 km²-t 5,236.305 lakossal, azon a jogcímen, hogy ezen a területen 2,819.000 oláh (53.8%) él.
A meghamisított statisztika mesterkedésével rabolhatta össze hogy magyarok, németek stb. számos 2,417.305 (46.2%), ebből magyar 1,005.000.
Magyarország ezen a területen cseklyebb (53.8%) része után a felosztásra írt magyar „nemzetiségi" állam területén volt a magyarságot (54.5%).

The proportion of nationalities in the territories occupied by Roumania.

Oláh megszállott rész nemzetiségi arányai.

Proportion of nationalities in 1910 in Pre-war Hungary.

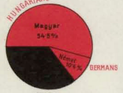

Az anyaország nemzetiségeinek számaránya 1910-ben.

In Székelyland (Siculia)
we find a united body of Hungarian inhabitants in a territory of 13.275 square kilometers.
There are living 542.139 souls of which Hungarians are 401.347, i. e. 80.9%.
Among 445 villages there are only 17 Roumanian (4%).
Summarily there live in this territory 38.007 Roumanians, i. e. 7%.

Transylvania
The above mentioned pure Székely-territory.

Erdély
az alant említett színtiszta székely területet.

A Székelyföldön
egyetlen összefüggő, 13.272 km²-nyi területen (akkora mint Elzász-Lotharingia) egy tagban él a magyarság : 542.139 lélek.
Ezekből 402.347 magyar (80.9%).
A 445 község közül csupán 17 (4%) oláh.
Ezen a területen mindössze 38.000 oláh (7%) él.

JELMAGYARÁZAT

MAGYAROK MAGYARS | NÉMETEK GERMANS | TÓTOK SLOVAKS | RUTÉNEK RUTHENS | LENGYELEK ÉS CSEHEK | OLÁHOK ROUMANIANS | SZERBEK SERBS | HORVÁTOK CROATES | VENDEK VENDS | SOKÁCOK BUNYEVÁCOK CATHOLIC SERBS | EGYÉB OTHERS

ORSZÁGHATÁR BOUNDARIES
TRIANONI HATÁROK TREATY BOUNDARIES
MEGYEHATÁR DISTRICT BOUNDARIES

EXPLANATION

M. KIR. ÁLLAMI TÉRKÉPÉSZET. M. 47/927. L.

III. KIADÁS BUDAPEST 1927. THIRD EDITION

EDITED BY KÓKAI L. KIADÁSA BUDAPEST, IV. KAMERMAYER K. u. 3.

Kézirati térképek Magyarországról a bécsi levéltárakban.

A településtörténeti és földrajzi kutatásnak fontos anyagát teszik az egyes vidékekről, városokról és falvakról készült egykorú térképfelvételek. Minél több és minél régibb térképpel rendelkezünk valamely helyről, annál pontosabban megrajzolhatjuk annak területi változásait és településtérképét. Sajnos, nagyobb méretű és az egyes helyek külterületét is részletesen feltüntető térképek nem nagy számban maradtak ránk és azok is, amelyek megvannak, nehezen hozzáférhetők a kutató számára. Nehéz feladat elé állítja a kutatót az a körülmény is, hogy a régi térképekre vonatkozólag irodalmunkban nem talál útbaigazítást. Nagy szükségét érezzük egy összefoglaló munkának, amely legalább egy bizonyos időpontig, mondjuk egyelőre a XIX. század elejéig, az eddig ismert térképek hiteles jegyzékét tartalmazza. Megfelelő irodalom híján és ilyen útmutató nélkül, mint magunk is tapasztaltuk, a feldolgozó nehány publikációra és a helyi levéltárak szegényes anyagára utalva kénytelen munkáját elvégezni, melyről maga is elismeri, hogy több és régibb térkép alapján feladatát pontosabban oldhatta volna meg. Bár e térképek csak egy részét teszik a településkutatás anyagának, jelentőségük mégsem kicsinyelhető, ha figyelembe vesszük, hogy a kartografus szeme sok olyant meglátott, amiről az egykorú oklevelek és feljegyzések megfeledkeztek.

Csanádvármegye felszabadulás utáni betelepülésével kapcsolatban térképek után kutattunk a helyi levéltárakban, ahol találtunk is 1—2 térképet a XVIII. század utolsó és a XIX. sz. első évtizedéből. E kutatást a bécsi levéltárakban tovább folytatva azt tapasztaltuk, hogy itt nemcsak a szóbanforgó vármegyéről, hanem más területekről is nagy számban találhatók jóval korábbi időből származó kézirati térképek, sőt itt van a településkutatás legbecsesebb forrása, Magyarország Mária Terézia és II. József idejében történt katonai felmérésének több mint ezer kézirati lapból álló gyűjteménye. Bár a hazai anya-

got az előbb kifejtett okoknál fogva teljes egészében nem tekinthetjük át, azt hiszem nem túlozunk, ha a bécsi levéltárakban levő kézirati térképek eddigi vizsgálata alapján megállapítjuk, hogy *a már publikált és a hazai levéltárakban őrzött térképek csak kis hányadát teszik a XVII. és XVIII. századi térképanyagnak.* Sok régi vázlat, vár- és városterv, földrajzi és speciális térkép, főleg nagy területeknek katonai felmérés alapján készült részletes térképe a bécsi levéltárakban, elsősorban a Kriegsarchivban (hadilevéltár) keresendő. Hogy nem Magyarországon vannak e térképészeti emlékek, az a politikai helyzetből könnyen megérthető. Nálunk még török megszállás volt, midőn a császári hadsereg mérnökei az ország egyes helyein geometriai felméréseket végeztek. A felszabadulás után pedig a hadi mérnökök által végzett katonai felmérések a nyilvánosság kizárásával történtek és az azokról készült térképek sohasem kerültek polgári hatóság kezére.

I.

Régibb kézirati térképek.

A XVII. század előtti térképeinknek ma már csak kartografiatörténeti jelentőségük van. A településkutatás számára nem jöhetnek figyelembe méretüknél és ábrázolásmódjuknál fogva sem, részleteket nem tartalmaznak. Hogy nincsenek korábbi időkből részlettérképeink, az nemcsak a felmérési eszközök tökéletlenségének, hanem az érdeklődés hiányának is tulajdonítható. Mindaddig, amíg a szükség nem kívánta meg egyes helyek részletes megismerését, beérték az ország kis méretű átnézeti térképével. Ilyen térképek már *Ptolemeus* óta készültek hazánk földjéről. Az arab *Idrisi* 1154-ben és 1192-ben megrajzolta Magyarország térképét is, munkája most van kiadás alatt.[1] Kinai és mongol térképek is foglalkoznak Magyarországgal, adataikat azonban még senki sem értékesítette a magyar tudomány számára. A reneszánsz különösen kedvez a térképírásnak, *Mátyás* udvarában geografusokat is találunk, a király maga is nagy érdeklődéssel tanulmányozza a térképeket. Udvarából került ki *Bakócz* primás titkára, *Lázár* deák, akinek térképét először *Cuspinianus* adta ki. Legrégibb térképeink közé számíthatók *Cuspinianus, Honterus, Lazius, Zyndt* és *Zsámboki* művei, melyek széles körökben ismeretesek voltak és több XVI.

és XVII. századbeli térképnek forrásául szolgáltak. Általában elmondhatjuk, hogy a XVI. században és a XVII. század első felében a magyar kartografia nem áll mögötte a külföldinek, sőt a fokhálózat alkalmazása révén egyik-másik kartografusunk még meg is előzi a külföldieket.[2] Változás csak a XVII. század második felétől kezdve áll be.

Településkutatási szempontból felhasználható adatokat tartalmazó térképek legelőször a császári hadsereg törökellnei hadműveleteivel kapcsolatban készülnek hazánkról. Minden nagyobb hadjárat idején áttanulmányozzák a kéznél levő térképeket és nagy számban készíttetnek csata és várterveket többnyire a hadsereghez beosztott polgári mérnökök által. E vázlatok nagy része kezdetben csak a hadimozdulatok hevenyészett rajza, a terep ábrázolása legtöbbször igen kezdetleges. Pontosabb terepfelvételekre csak a felszabadító hadsereg nagyszabású hadműveletei vezetnek, ekkor készülnek az első részlettérképek is. Ebben az időben, amidőn a magyar kartografusok kezéből kisiklik a vezetés, a hadvezetőség tervrajzait túlnyomórészt idegen katonákkal és mérnökökkel készítteti. A sok időt, fáradságot és pénzt megkívánó térképkészítés csak állami támogatás mellett történhetett. Nem szűnt ugyan meg az érdeklődés magyar részről sem, így *Thököly* Imre is készíttetett hadjáratai alatt terep-felvételeket és tervrajzokat.[3] A felszabadító hadjárat után még fokozottabb mértékben fordul a hivatalos érdeklődés Magyarország felé. A felszabadult terület az udvar számára *terra incognita*, amelyet meg kell ismerni pontosan, hogy kormányozni lehessen. Elsősorban a katonai szempont a döntő. Idegen mérnökök raja lepi el az országot, akik felmérik a hadászati szempontból fontos vidékeket és térképeket készítenek róluk. E tisztán katonai jellegű munkába nem avatják be a helyi hatóságokat és az így készült felvételek a katonai parancsnokságokhoz kerülnek. Ez az oka annak, hogy a hadi levéltárakban jóval korábbi térképek vannak, mint a helyi levéltárakban, a hazai térképrajzolók csak később kapcsolódhattak be a munkába. A XVIII. század folyamán a katonai célok mellett az államháztartás más igényei, adózási, kereskedelmi, telepítési szempontok is előtérbe kerülnek és a térképkészítés eddig nem tapasztalt nagyarányú munkája veszi kezdetét.

E kézirati emlékek közül először a hadi mozdulatok folya-

mán *ad hoc* készített terveket, krokikat és vázlatokat kell megemlítenünk, amelyek ugyan kimondottan stratégiai célból készültek, de itt-ott egy-egy domborzati részletet is feltüntetnek és későbbi felméréseknél forrásul szolgáltak. Szerzőik német és francia tisztek, az egyes rajzok, jelölés, kivitel, méret és használhatóság tekintetében nagyon eltérnek egymástól, bizonyos értéke azonban, mint magyar területről szóló első kézirati emléknek — mindegyiknek van. A volt cs. és kir. hadilevéltár gazdag sorozatában Magyarország a XVII. század közepétől kezdve kezd sűrűbben szerepelni és ettől fogva *valahányszor hazánk területe hadszintér volt, mindig készültek egyes helyekről ilytárgyú felvételek, amelyeket rendesen a hadijelentésekhez mellékeltek.* Előfordult, hogy a hadvezérek vagy magasabb rangú tisztek számára alantasaik magánszorgalomból is készítettek szép kivitelű rajzokat.[4] E háborus célokra készült térképek között csak katonai értékkel birnak a hadműveleti térképek, amelyek az egész hadszintért vagy annak egy részét szemléltetik a várak, táborok és őrségek pontos feltüntetésével. Nem egy esetben valamely régebbi térképet másolnak le és abba rajzolják be a kívánt katonai adatokat. Minket is érdeklő részleteket tartalmaznak az u. n. „Marsch und Dislokationskarten", amelyek a csapattestek elhelyezésén kívül a menetelés irányát és a téli szállásokat is részletesen feltüntetik. Legtöbb értékkel birnak ránk nézve a tábortervek, csata és ütközettervek, táborozások, hadiszállások és erődművek rajzai, amelyek közül egyik-másik a környező térszint a legapróbb részleteiben tünteti fel. E sorozatban találhatók meg a magyarországi várak régi tervrajzai, néhány díszesebb kivitelű mellékleten az illető várhoz tartozó vidék látképe is látható.

Hosszas volna az ilyen tárgyú térképek mindegyikéről e helyen külön-külön megemlékeznünk. A felszabadító hadjárat előtti évekből megemlítjük a komáromi tábor rajzát (1661), a Vág vonalának térképét (1663), Tokaj és vidéke térképét (1660), a szentgotthárdi csatáról több részletes tervrajzot (1664), Nagykanizsának geometriai felmérés alapján készült tervrajzát (1664). Ebben az időben nyújtotta át gróf *Montecuccoli* tábornoknak *Heinrich v. Ottendorf „Der Weg von Ofen nach Grichisch Weissenburg oder die Beschreibung der alda gelegenen Palanken und derselben gantzen Gegendt"* című művét.[5] E kéz-

iratban levő munka 24 vázlatot, tervet, alaprajzot, színes látképet és leírást tartalmaz a Buda és Belgrád közt fekvő erődökről. Köztük van Buda, Hamsovee, Ercsin, Adony, Pentele, Földvár, Paks, Tolna, Óvár, Szekszárd, Báttaszék, Szikszó, Mohács, Baranyavár, Eszék, Vukovár, Travnik, Mitrovica, Zimony, Belgrád és Temesvár rajza. Külön lapon tünteti fel a Duna vonalát Bécs és Belgrád között. Külön leírást ad az útról és a felállított őrségekről. A tábornok bizonyára sok hasznát vette a munkának, bár a benne levő rajzok nagy sietséggel, elnagyolva és nem nagy hozzáértéssel készültek.

A felszabadító hadjárat folyamán már tökéletesebb kivitelben készült el számos várnak, községnek és csatatérnek az alaprajza. Így Buda, Érsekújvár (1685), Arad (1689), a bajai tábor (1697), Szalánkemen (1691), Titel (1696), Zenta (1697), Nagykanizsa (1687), Nagyvárad (1692). A zentai csatatér rajza aprólékos gonddal készített átnézeti térkép. Címe: *Modernum Panonici Martis Theatrum, Sive delineatio geografica totius Reginnis quam Danubius et Tybiscum ad Marusium usque complectuntur etc. Scala 6 hora. 1 : 308.000.* Nagysága 73 × 100.[6] Feltünteti a császári és ellenséges haderők elhelyezkedését a zentai csatában, a Duna, Tisza és Maros közt fekvő vidéket, továbbá részletrajzokat a pétervárad, szegedi, temesvári és belgrádi erősségekről. Az egykorú térképekhez hasonlóan a hegyeket halomcsoporttal jelzi, gondja van a vízhálózat és a partmenti erdőségek feltüntetésére, a községeket egy bástyával ábrázolja, útvonalak nincsenek rajta. A környező várak tervrajza különböző méretben készült, magán a váron kívül a külterület egy részét is ábrázolja a rajta levő kulturával, a főútvonalakat is feltünteti, a vár körül megrajzolt házcsoportban a főbb épületekre rá lehet ismerni. — Említést érdemel a veteráni barlang térképe (1692). Tudtunkkal ez tekinthető Magyarország első barlangtérképének. Később *II. József* török háborúja alkalmával ismét szerep jut e barlangnak a hadsereg műveleteiben, ez alkalommal 18 pontos térképet készítenek róla.[7] — A hadjárat 1698. augusztus—novemberi szakaszáról figyelemreméltó tábortervéket és vázlatokat mellékeltek a hadi jelentésekhez. E sorozatban értékes adatokat tartalmazó rajzokat találunk Eszék, Zombor, Pétervárad, Titel, Becskerek, Zenta, Kiskanizsa, Szeged, Deszk, Nagylak, Csanád és Arad vidékéről.[8**] — A hadjárat végén a török hordák által feldúlt országrésznek valódi képét igyekszik

megrajzolni *Stephan Wallner* mérnökszázados *„Ausführlich wohlobservierte geographische Vorställung . . .“* c. térképén.[9] A térkép 1699-ben az udvari haditanács megbízásából készült. Scala von 10 Teutschen Meilen. Die Meil zu 10.000 Schridt oder 2 Stunde gerechnet, azaz 1 : 256.000. Nagysága 73 × 126. Szerző terjedelmesen elmondja a térkép hosszú címében, hogy részletes geometriai képet akar adni a Tisza mindkét partján fekvő erősségekről, a megerősített és nyílt városokról, a nagy és kis községekről, a magaslaton és sík területen fekvő kastélyokról, a lakott és lakatlan helységekről, a művelés alatt levő és kipusztult szőllőkről, az összes használható utakról. Külön feltünteti a császári és ellenséges táborhelyeket, a hadjárat folyamán épített raktárakat, az állandóan vízzel telt mocsarakat, a hegyeket, halmokat, folyókat, állóvizeket, erdőket, mezőket, szántóföldeket „und aller anliegender Situation“. Felöleli a Tisza vonalát Tokajtól Szegedig, a Marost Aradtól Szegedig, Debrecen—Nagyvárad környékét és az aldunai részt egészen Szabliáig.** Bár a hegyábrázolás a XVII. században szokásos halomcsoporttal történik és a vízhálózat feltüntetése is elnagyolt, a térkép mégis igen alkalmas a romokban heverő terület tanulmányozására. Mindannak kifejezésére, amit ábrázolni akar, 15 különböző, de könnyen felismerhető jelölést használ, amelyeket más térképek is átvesznek. A mélyebben fekvő és árvízmentes területeket színezéssel igyekszik egymástól megkülönböztetni. *Wallner* hozzáértéssel végezte munkáját és térképe magasan fölötte áll az e korbeli termékeknek.

A Rákóczi-fölkelés idejéből több térképet találhatunk úgy a császári hadsereg mozdulatairól, mint a kuruc kézen levő erősségekről. Ilyenek Cseklész, Királyfa, Majtény, Pozsony, Sasvár, Esztergom, Érsekújvár, Munkács, Tokaj, Szászváros és Arad tervrajzai; a kurucok nagyszebeni, nezsideri, szászvárosi állása és a patai, kolozsvári, zsibói ütközetek csataterve. Egyikmásik igen gondos munka, mint pl. L. F. v. *Rosenfeld* tervrajza Érsekújvárról 1 : 3800, amely a vár pontos alaprajzán kívül a város látképét is szemlélteti.[10] A *Stahrenberg* által 1707-ben készített tervrajzok szép színes kivitelűek, de részleteket nem tar-

*) A sorozat Szegedre vonatkozó részével a folyóiratban „Szeged legrégibb látképe“ címen külön foglalkozunk.

**) E térképet a 3-ik melléklet tünteti fel.

talmaznak. Egy átnézeti térkép is készült 1711-ben Hauptm. *Bevers* Postierungsplanja 1 : 520.000 méretben, mely a Sztropkó—Debrecen közt levő állásokat szemlélteti.[11] Mint kisméretü átnézeti térkép csak folyókat és hegyeket tüntet fel, utak, tereprészletek nincsenek rajta. E térképek gondosabban kidolgozott példányain a szerző neve és az alkalmazott lépték is fel van tüntetve.

III. Károly török háborúi alkalmával az ország déli részeiről készült több térkép és tervrajz. Ilyenek: *Strategische Übersicht zum Türkenkriege 1716—18: Plan eines Theils von Temesvarer Banat 1 :65.000.*[12] Legértékesebbek C. Blödtner térképei, amelyekről más helyen szólunk. Különösen Pétervárad és Temesvár állanak az érdeklődés központjában, előbbiről 8, utóbbiról 15 tervrajz készült ez alkalommal. Vannak tervrajzok Belgrád, Pancsova és Orsováról is. Az első török hadjáratból 4 lapból álló hadszintéri térkép maradt ránk. *„Carte über der Röm. Maj. Hauptarme gloriosen Feldzug in Ungarn und Servien 1717, 1:284.000.* Szerzője ismeretlen.[13] — A második török háború folyamán a déli határról és a melléktartományokról készültek haditérképek. Ezek közt találhatók Karánsebes, Pancsova, Kanizsa, Mehádia, Orsova és Belgrád térképei. — Még *II. József* török háborúja alkalmával készült nehány haditérkép, azután egészen a szabadságharcig nem találunk ilyen térképeket, minthogy az ország területe nem volt hadszintér. Ez utóbbi térképeknek csak hadtörténeti jelentőségük van, a mai kutató számára sokkal becsesebbek azok, amelyek a XVIII. század folyamán rendszeres felvételek alapján készültek.

Az itt felsorolt térképeknek csak ideig-óráig látta hasznát a hadsereg, a hadjárat végén elévültek és minden újabb hadjárat alkalmával egyre nagyobb szükségét érezték a felhasználható pontos térképeknek. E szükséglet kielégítése az ország egyes részeinek pontos felmérésére vezetett, amelynek elvégzését képzett geografusokra bízták. E munkában a birodalom legkiválóbb kartografusai vesznek részt, természetesen hazánkról egyelőre csak azokat a részleteket készítik el, amelyekre elsősorban szükség van.

Először Georg Mathias *Vischer* kap megbízást Magyarország térképének elkészítésére. *Vischer* bejárta az ország egyes részeit, két évig dolgozott munkáján, de csak egyes részleteket készíthetett el saját felvétele alapján, a többit az ismert régebbi

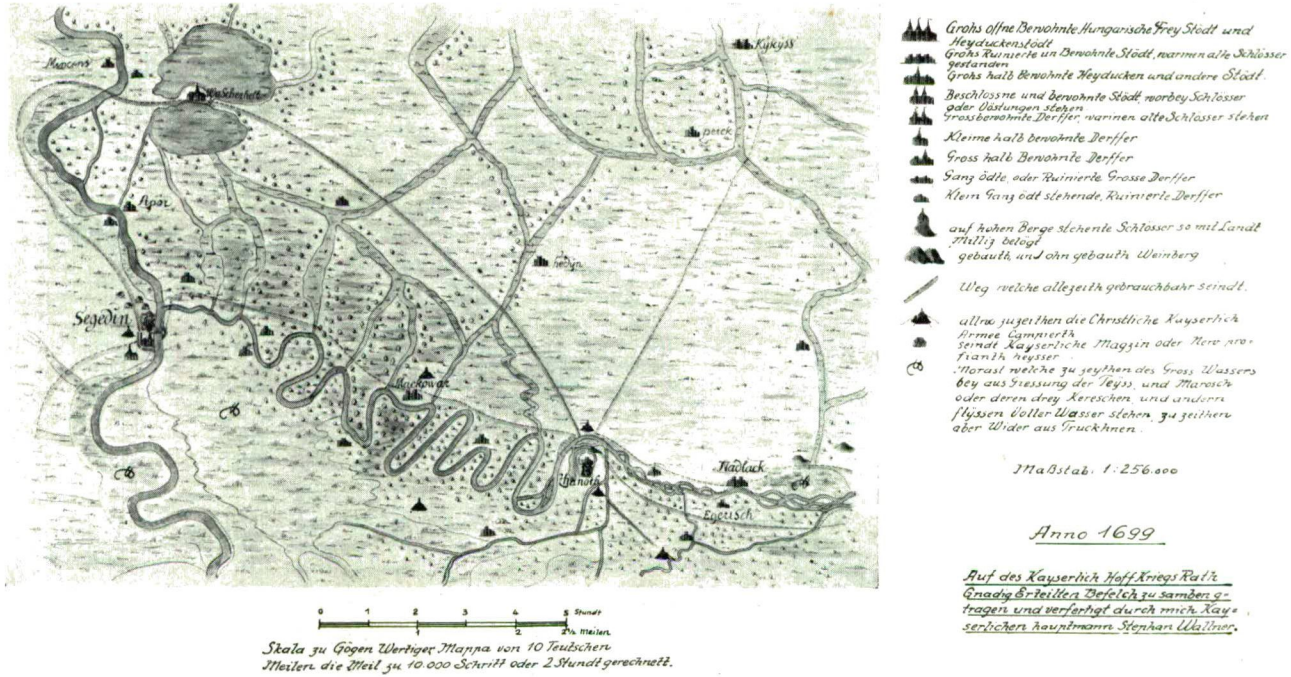

Skala zu Gögen Wertiger Mappa von 10 Teutschen Meilen die Meil zu 10.000 Schritt oder 2 Stundt gerechnett.

Részlet Stephan Wallner „Ausführliche wohlobservierte geographische Vorställungen Scala von 10 Teutschen Meilen. Die Meil zu 10.000 Schridt oder 2 Stunde gerchnet (1:256.000)“ c. térképéből (1699.). Eredeti kézirat a bécsi levéltárban.

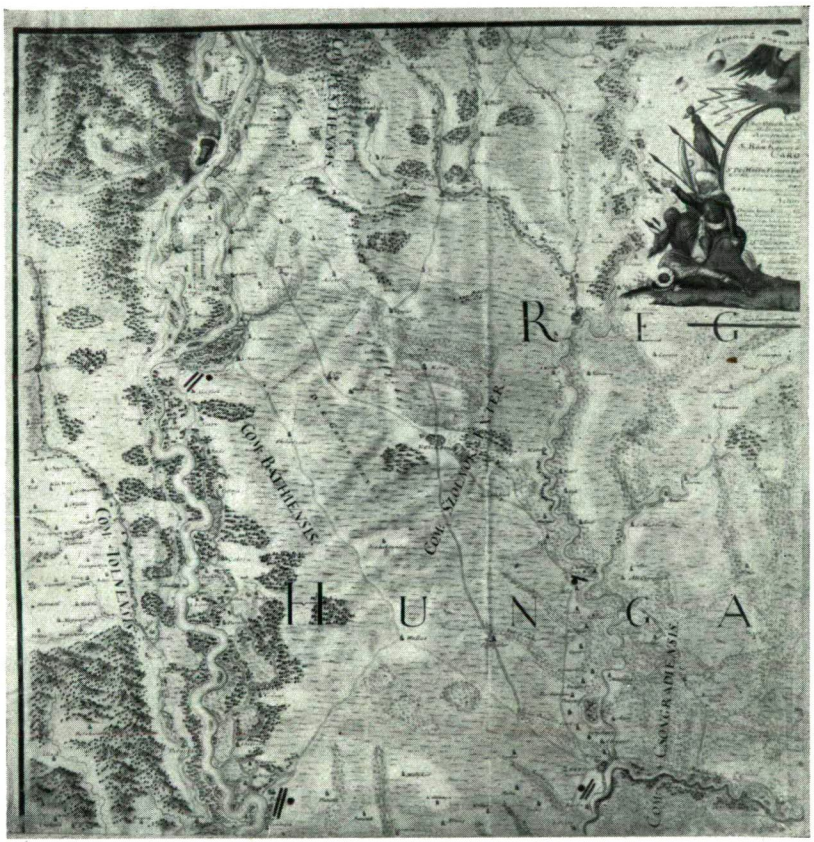

Részlet Cyriacus Blödtner:
„Carte über Dero: Röm. Kayserl. u. Cathol. My. Haubt Armée Gloriosen Feldzug in dem Königreich Ungarn Aº 1716. Scala von 6 ungarisch Meilen, 1 : 383.000“ c. térképéből.
Eredeti kézirat a bécsi hadilevéltárban.

térképekből állította össze. Munkái haladást jelentenek az eddigi térképekkel szemben, de még sok kívánni valót hagynak hátra. Ábrázolása csak a nagyobb méretű lapoknál természethű, a többinél csak a fődolgoknál törekszik pontosságra, a részletek elnagyoltak. Egyes helyek fekvésének hibás feltüntetése nemcsak a felmérési eszközök elégtelenségének tudható be, hanem annak is, hogy ő a terület egy pontjáról messzelátóval dolgozott, a távolságokat becslés és a lakosság bemondása alapján vette fel. A távoleső és gyéren lakott tájakat, főleg hegyvidékeket alig kereste fel és csak vázlatosan rajzolta meg.[14] Magyarországra vonatkozó munkái: 1. *Abriss der Mossoniensischen Gespannschafft und Grafschaft hungarisch Altenburg.* (1672). 2. *Theatrum belli inter magnos duos Imperatores Romanorum et Turcorum.* (1685). E térkép 12 lapból áll és metszetek is készültek róla.

Leander Conte Anguissola, a bécsi mérnökakadémia első igazgatója a monarchia más részeiről készített értékes térképeket, hazánkról csak egy részletmunkája van Szigetvárról: *„Schloss und Statt Sigeth. So auf befelch des General Feldtmarschall-Leutenant Graffen von Daun durch mich Leandro Anguissola Kays. Haubtmann und bestelten unter-Ingenieur in Wien mit allen fleiss nach Masstab abgemessen, und in grundt gelegt worden, den 20. Febr.*. A 1689.“[15] T kézirati lap legértékesebb várostérképeink közé tartozik.

A karlócai béke idején *Johann Christoph Müller* kap megbízást a Magyarországra vonatkozó anyag összegyűjtésére. A rendelkezésére álló eredeti térképek és személyes megfigyelései alapján el is készítette 1701-ben a határrendezés térképét. *„Mappa geographica in qua universus tractus Limitum immediatorum caesareo — ottomanicarum prout nimirum in alma pace Carlovitzensi sunt conventi etc.“* 1 : 450.000 méretű, 6 kézirati lapból áll.[16] 1706-ban ugyanerről egy részletesebb térképet készített: *„Mappa Geografico-Limitanea in qua Imperiorum Caesarei et Ottomanici confinia in almae pacis Carlovitzensis congressu decreta . . .“* címen, mely 39 drb., 1 : 37.500-as kézirati lapból áll és egy 500.000 méretű átnézeti lap tartozik hozzá.[17] — 1709-ben adta ki ránk nézve legértékesebb munkáját, egész Magyarország térképét. Címe: *Augustissimo Romanor. Imperatori Josepho I. Hungariae Regi invictissimo mappam hanc Regni Hungariae propitiis elementis fertilissimi cum adja-*

SZEGED

centibus regnis et provinciis nova et accuratiori forma ex optimis schedis collectam . . ." 1:550.000.[18] Külföldi geografusok szerint hazánknak ez az első modern és használható térképe.[19] *Müller* térképeit csekély kivétellel saját felvételei alapján készítette. Nagy gonddal dolgozott, a nyáron elkészített köröket télen letisztázta. Háromszögelési felméréseket végzett, a távolságot a kocsijához erősített kerék forgatása által számolta, a lakosság bemondásait pontosan ellenőrizte. Mérőeszközei: Masstab, Messchnur, Messkette, Kreuzmass, Quadrant, Halbzirkel, Bussole und geometrische Messtisch.[20] Fokbeosztása egészen pontos. Az emelkedéseket „vakondoktúrás" (Maulwurfshügel) útján fejezi ki. A határtérképén a hegyek magassága közti különbség még nem látható. Magyarország térképén a magas hegyeket a vonalak sűrű egymás mellé állításával ábrázolja. A nagyobb folyók rajza teljesen megfelel a valódi helyzetnek, a kisebb vizek feltüntetése szkematikus, az úthálózat még hiányos. Munkája a kortársak és a felsőbb hatóság teljes megelégedésével találkozott, térképeinek a későbbi felvételeknél is hasznát vették, a hadvezetőség egyes lapokat még az 1809-iki hadjáratban is felhasznált.

A XVIII. század elejéig a hadsereg részére szükséges térképeket a beosztott civilmérnökök készítették. Ezeknek beosztásáról és a térképkészítés tervszerű intézéséről a háború tartamára felállított *Generalquartiermeisteramt* gondoskodott. A háború befejeztével azonban ezt a hivatalt feloszlatták és újabb hadjárat esetén a műszaki személyzetet egyre nehezebb feladat elé állította a hadsereg fokozódó szükséglete. Elévülhetetlen érdeme van a térképkészítés terén *Szavoyai Jenőnek*, aki agilitásával 1717-ben megteremtette a bécsi és brüsszeli mérnökkari akadémiát, amivel intézményesen gondoskodott megfelelő utánpótlásról és a szaporodó munka ellátásáról. Ezen az akadémián a kartografiával kapcsolatos tudományok előadását a legkiválóbb szakemberekre bízta. Itt nevelődött az a generáció, amely a modern hadsereg növekvő igényeit ki tudta elégíteni és nemcsak a háborúban, hanem a béke éveiben is meg tudott felelni feladatának. Ez iskoláknak tulajdonítható, hogy a hadsereg tisztjei jelentéseikhez egyre tökéletesebb vázlatokat tudtak mellékelni. Az innen kikerülő műszaki tisztek munkája az az ezrekre menő tervrajz és térkép, amelyek hadi érdekek miatt nem kerülhetvén a nyilvánosság elé, a kartografia tudományára

nem gyakoroltak befolyást, de a mai kutató számára megbecsülhetetlen adatokat tartalmaznak különösen a felszabadulás utáni viszonyok tanulmányozásához.

Egyik legkiválóbb kartografusa volt Szavoyai Jenőnek *Cyriacus Blödtner*, akinek hazánk is 3 gyönyörű kivitelű térképet köszönhet. Ezek: 1. *Carte über Dero: Röm. Kayserl. u. Cathol. My. Haubt Armée Gloriosen Feldzug in dem Königreich Ungarn A° 1716. Scala von 6 ungarisch Meilen, 1 : 383.000.* A térkép 4 pergamentlapból áll és művészi kivitelű színes képek díszítik.* A magyarázatban részletes leírását adja a háború lefolyásának.[21] 2. *Plan der Schlacht bei Peterwardien . . . C. Blödtner kays. Ing. Obristwachtms.* 1716, 1:8.900.[22] 3. *Plan de la Bataille de Belgrad . . . Blödtner Ing Obrister,* 1717.[23] — Térképei kéziratban vannak meg, a legdíszesebb kiállításúak közé tartoznak. Természetesen a fősúlyt a hadi eredmények kidomborítására helyezi, emellett azonban a térszín ábrázolása is pontos, sőt több helyen az eddigi térképek tévedéseit saját tapasztalatai alapján helyesbíti.

II.

A „Josephinische Aufnahme."

Újabb fejezete a térképkészítés fejlődésének a *Generalquartiermeisterstab* állandósítása. A Generalstab végleges kiépítését és megszervezését Mária Terézia Nagy Frigyes elleni háborújában szerzett tapasztalatai alapján 1757-ben hajtotta végre. Ide osztották be a Feldingenieurkorpst, utászokat, hidászokat, úti vezetőket és a műszaki személyzetnek egész apparátusát. A háború szünetelése alatt feladatai közé tartozott az ország különböző részeinek, a folyóknak és menetelésre alkalmas utaknak a táborozás céljából való megismerése és kijelölése. A felvonulás, élelmezés, állások megválasztása és téli szállások kijelölése közben állandóan nagy hiányát tapasztalták a topografiai segédeszközöknek, amik nélkül a hadsereg idehaza époly tájékozatlanul mozgott, mint idegenben. Gondoskodni kellett ezért minél sürgősebben általános és részletes térképekről. Tájékozódás céljából hozzáfogott a *Generalstab* a meglevő anyag ösz-

*) E térképet a 4-ik melléklet mutatja. A térkép alsó részén Szeged és Baja, felül pedig Pest-Buda is jól látható.

szegyűjtéséhez, bekövetelte mindazon kézirati térképeket és vázlatokat, amelyek magántulajdonban magasrangú tisztek és hozzátartozóik kezén voltak. Az összegyűjtött anyagban az elévült és használhatatlan térképek mellett értékes munkák is voltak, de ezeknek sem nagy hasznát vehette a hadsereg, mert csak kiragadott részleteket tartalmaztak, egyes területek teljesen hiányoztak és az egészben nem volt meg az egységes elgondolás és keresztülvitel. Parancsoló szükséggé vált tehát, a monarchia összes országainak katonai felvétele. A *Generalstab* 1763-ban veszi végleg kezébe a mappázás irányítását.[24] *Így jött létre a monarchia első nagyobbszabású térképfelvételi munkálata.*

A hétéves háború befejezése után Mária Terézia hozzájárult *Daun* és *Lacy* tábornagyok előterjesztéséhez és elrendelte összes országainak katonai felvételét. E munka folyamán végrehajtották Magyarország felmérését is, *több mint ezer 64 : 42 cm. nagyságú, gondosan kidolgozott kézirati részletlap készült el 28.800-as méretben az egész ország területéről.* E nagyértékű forrásanyagról alig tudtunk, sohasem kerestük, betekintése és adatainak értékesítése még nem történt meg a magyar tudomány részéről. Mint hazánkról szóló legrégibb katonai felvételnek, nem győzzük eléggé e munka jelentőségét hangoztatni, magába foglalván az ország egész területét, nélkülözhetetlen forrása minden helytörténeti és településföldrajzi kutatásnak. Tekintettel arra, hogy csak egyetlen kézirati példányban van meg a bécsi hadi levéltárban, feldolgozása és pontos tanulmányozása csak a másolatok megszerzése révén történhetik.

Az egész monarchia felvétele 1763-tól 1785-ig tartott és felöleli a Magyarországtól délre fekvő tartományokat is. Természetesen nem egy ember munkája. A szervezet felügyeletét a *Generalstab* gyakorolta. A tisztek elsőrangú munkát végeztek európai viszonylatban is, ami pedig a nagyságot és méretet illeti, *e felvételhez hasonlóval egy európai állam sem rendelkezik* abból az időből. A több ezret meghaladó 28.800 méretű lapokhoz nem hasonlítható sem Franciaországnak 1750—1793-ban végrehajtott 86.400-as méretű felvétele, sem Poroszországnak Nagy Frigyes által elrendelt 50.000-es mappázása. Ez időben még általánosan el nem fogadott módszerek hiányában e felvétel nem mehetett végbe oly egységes módon, mint a későbbi felvételek. Természetesen maradtak kívánnivalók hátra. Egyes

tartományok esetében, melyekről már készültek megbízható térképek, a kis méretet rajzolták át nagyra, több helyen általános háromszögelési hálózat nélkül dolgoztak. Az egyes lapok kivitele mintaszerű, aprólékos gonddal vannak megrajzolva és kiszínezve. Elővigyázatosságból a térképet teljesen elzárták a nyilvánosság elől, betekintésük még katona számára is egyenesen a császár engedélyéhez volt kötve. A titkos katonai felvételeknél alkalmazott szigorú rendszabályok más államokban is érvényben voltak, nem lehetett eléggé vigyázni arra, hogy adataik az ellenség kezébe kerüljenek. Mint említettük, az 5400 lapból álló gyüjtemény a *Kriegsarchiv* tulajdona. *A térképsorozatot kötetekre menő katonai leirás egészíti ki,* amely a vizekről, erdőkről, hegyekről, utakról és épületekről azokat a katonai érdekű adatokat tartalmazza, amiket a térképen kifejezni nem lehetett. A felvétel már Mária Terézia alatt megkezdődött, de túlnyomó részét csak II. József idejében hajtották végre, ezért a kartográfiai irodalom *„Josefinische Aufnahme"* címen szokta emlegetni. Külföldi geografusok a gyűjtemény rájuk vonatkozó részét már értékelték és feldolgozták, természetesen a Magyarországra vonatkozó anyag érdeklődési körükön kívül esett, így a magyar geografusokra vár a hasonló feladat elvégzése.[25]

Csehországot és Sziléziát *a la vue*, szemmértékkel, a Bánátot és Erdélyt gazdasági alapon, mérőasztal alkalmazásával, Magyarországot azonban már háromszögelés alapján vették fel, ami a ránk vonatkozó anyagot még becsesebbé teszi. Hazánkban többek közt háromszögelést már 1762-ben is végzett Josef *Liesganig* Szeged—Pétervárad felvételénél.[26] Magyarország felmérése alkalmával a háromszögelésnél 1782-től kezdve a *Dumont de Beaufort*-féle eszközt használták. Ez a szerkezet hat közönséges mérőasztalból állott, amelyek lécekkel és závárral voltak megerősítve, föléjük egy 5 láb hosszú távcsövet helyeztek. Ez azzal az előnnyel járt, hogy nagyon távol eső tárgyakat is igen élesre lehetett hozni, nagy háromszöget képezett és a közbeeső pontokat a kis háromszöghöz a részletfelvevők (die Detailleure) egyszerre állapíthatták meg. A vonalzó egy hajszálkeresztes messzelátóval volt ellátva. Míg a felvétel tartott, az asztal alatt egy *„Fixdiopterperspektiv" volt bizonyos* tárgyra irányozva, úgy hogy meg lehetett figyelni az asztal elmozdulását. E készülék kipróbálására *Neu* alezredes 1782-ben egy alapvonalat mért fel Budapestnél.[27]

A monarchia egyes országainak felvételekor nagy hasznát vették a már meglevő modern térképeknek. E tekintetben Magyarország sokkal rosszabbul állott, mint az örökös tartományok. A régebbi térképek a *Müller*-féle térkép kivételével még a folyók vonalát is elrajzolták, részletek hiányában *Müller* térképe sem szolgálhatott a felmérés alapjául. Megbízható felvételek csupán a Bánátról voltak, amelynek — mint újonnan meghódított országrésznek — benépesítését és szervezését nagy apparátussal folytatták. Egyes részeiről egyik részlettérkép készült a másik után. Az egész Bánátot Szavoyai Jenő *Harring* által 1723—1725-ben vétette fel, a róla készült térkép 1 : 255.000 méretű. Magyarország térképét 1769-ben Moriz von *Lacy*, a Hofkriegsrath elnökének megbízásából Ignaz *Müller* Obristwachtmeister készítette el a meglevő források felhasználása és korrigálása mellett ezen a címen: *Mappa geografica novissima regni Hungariae divisi in suos comitatus* etc. 1 : 360.000. A térkép 12 lapból áll.[28] Az országot az akkori politikai felosztásnak megfelelőleg ábrázolták. Külön területként szerepel Erdély, a temesi bánát, Horvátország, Szlavónia és a határőrvidékek. Ez is kevés útbaigazítással szolgált a kezdődő felvételi munkálatoknál, ezért összegyűjtötték a bányáknál, kincstári hivataloknál, ispánságoknál és a *Grassalkovich* magyar kamarai elnöknél levő vázlatokat és azok alapján egy olyan térképet szerkesztettek, amely a mappázás alapjául szolgálhatott. A magyarországi felvételekhez nem lévén elég munkaerő, *Gr. Lacy* ajánlatára a *Generalstabhoz* osztották be azokat a tiszteket, akik a csehországi és morvaországi felvételeknél alkalmasságukat beigazolták.

A térképezés Máramarosvármegye felvételével kezdődött meg, ahol határőrvidéket akartak létesíteni és a katonai berendezkedéssel kapcsolatban vámőrségeket felállítani.[29] A felvételt Obristwachtmeister *Sterling*, majd ennek halála után *Gr. Carracioli* vezetése alatt kifogástalanul végezték el. 1769. elejére készültek el munkájukkal, amelynek címe: *Originalaufnahme der Märmaros durch den Ingenieur Oberleutnant Hoffmann und Unterleutnant Paulleli unter der Leitung des Obristwachtmeisters v. Sterling und Grafen Carracioli in den Jahren 1766—1768, 1:28.800. 63 gez. Aufnahmssektionen".*[30] Ez a felvétel még mérőasztallal történt. Az egyes lapok színezettek, a domborzatot sötétbarna vagy fekete vonalakkal (Schwungstrich) tüntetik fel, az utak barna, a házak vörös, a vizek kék színnel, az erdő kis

fákkal, a rétek és szántóföldek sakktáblaszerűen rajzolt sárga és fekete vonalakkal vannak ábrázolva. A felvétel Hidegpataknál kezdődött és az erdélyi határon levő Borsa falunál végződött. *Hoffmann* főhadnagy Máramarosszigetnél kezdte meg a munkát és Kőrösmező felé haladt a lengyel határ mentén Hidegpatakig. *Paulleli* alhadnagy Budafalváról indult el, innen a moldvai és erdélyi határ irányában szintén Hidegpatak felé tartott, ahol a munkát mindketten bevégezték.

1769-ben Obstlt. Freih, *Seeger v. Dürrenberg* a Lengyelországgal határos Lublóról és a Szepesség egy részéről készített 63 lapból álló 1 : 14.400 méretű felvételt *„Mappe von der an Polen verpfändeten Herrschaft Lublau nebst den XIII. Städten . . .“* címen.[31] E térképek a nagyobb méretűek közé tartoznak a Magyarországról készült felvételekben, szépen vannak színezve és nagy gonddal megrajzolva. Több aprólékos kidolgozású részlettervet is tartalmaznak az egyes városokról. A domborzat vonalkázott (Schwungstriche), a sziklás részek tuslavirozással vannak feltüntetve, a községnevek magyar és német nyelven is. A település legapróbb részletei is fel vannak tüntetve, határkövek, harmincadhelyek, különböző őrségek, hegyi utak stb. A Szepesség 3 különálló területből állott: a tulajdonképeni Szepesmegye, a felszabadult 13 város, továbbá Lőcse és Késmárk környéke 10 faluval.

Egész Felsőmagyarország összefüggő felvétele 1769—1772-ben ment végbe Obstlt. Freih. v. *Motzel* vezetése alatt. A felvétel 104 színes 28.800 méretű lapból áll. Magában foglalja Árva, Liptó, Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Trencsén és Turócvármegyéket. Hozzátartozik 4 kötet katonai adatokat tartalmazó leírás az egyes községek állapotáról. *Motzel* alezredes a Dunajecen való átkelés közben halálát lelvén, a felvétel utolsó részét *Steinbacher* őrnagy végezte el.[32]

Még egy hasonló méretű 28 lapból álló felvétel készült a neusandeci kerületről és ezzel kapcsolatban Árva, Szepes, Liptó és Sárosmegye egy részéről 1771-ben. Ezt a felvételt Freih. *v. Seeger* alezredes végezte.

A Temesvári Bánát felmérése és térképezése Freih. *v. Elmpt* vezérkari alezredes vezetése alatt 1769-ben vette kezdetét. E munkálatoknál már több régebbi pontos felvételre támaszkodhattak. Pontos kimutatások készültek a talajviszo-

nyokról, a termelés alá vonható területeknek számszerű feltüntetésével. Megjelölték az ujonnan telepítendő falvak helyét a határukhoz tartozó szántóföldekkel, rétekkel és szöllőkkel. A térképezéssel, amelyen 42 tiszt dolgozott, 4 év alatt készültek el. *„Original Aufnahmskarte des Temesvarer Banats, ausgeführt in den Jahren 1769—1772 unter der Direktion des Obersten Elmpt des Generalquartiermeisterstabes, 1 : 28.800. 208 Aufnahmssektionen".*[33] A Bánátról készített felvételi lapok az egész sorozatban a legszebb kiállításúak közé tartoznak. Felírásuk az illető vidék közelebbi meghatározását adja. Pld. Sectio 1. Csanader-District gegend bey Syrek ohnweit Segedin alwo sich die Marosch in die Teis ergieset. A jobb oldalon külön táblázat tünteti fel a szekcióban levő községek nevét, a családok számát, a határ pontos kiterjedését, továbbá statisztikai adatokat a lélekszámról, házakról, kertekről és a lovakról. E felvételek kisebb mértékre való átrajzolásával Christoph *Glaser* alhadnagy a Hofkriegsrath számára 1773-ban egy 6 kézirati lapból álló térképet készített 1 : 136.800, *„Plan des Temesvárer Banats, eingetheilt in 11 Districte..."*[34] A Bánát iránt való érdeklődés német részről ma sem szünt meg, egész irodalma van a róla szóló munkáknak, a hazánktól elcsatolt területek közül ez van a legpontosabban feldolgozva.

Katonai okoknak tulajdonítható, hogy az erdélyi részek felvétele hamarább ment végbe, mint Magyarországé. Ugyanis a XVIII. század hatvanas éveiben is tatárbetöréstől tartottak, ezért a moldvai és havasföldi határ térképét sürgősen el kellett készíteni.[35] *Fabris* ezredest bízták meg a munka vezetésével. Hogy a felmérés alá kerülő területről gazdaságilag is megbízható képet kapjanak, fel kellett tüntetnie a szántóföldek minőségbeli különbségét, a réteket, az erdőket fakitermelés állása és fajok szerint, mocsarakat, haltenyésztésre alkalmas és alkalmatlan tavakat, a különböző malmokat, üzemeket, gyárakat, bányákat stb. Ennek keresztülvitele csak a megszokottnál jóval nagyobb méretű lapokon történhetett. Az erdélyi felvételek között ezek az 1 : 7200 méretű lapok a legbecsesebbek. Az így keresztülvitt felvétel címe: *„Szasz-Sebes Stuhl Mühlenbach in dem Grossfürstentume Siebenbürgen, geometrisch aufgenommen im Jahre 1769."*[36] Ezeket a lapokat azután a többihez hasonlóan átrajzolták 1 : 28.800-ra. 1772-ben a felvétel vezetését *Jeney* őrnagy vette át, aki Nagyszebenből irányította a munkálatokat.

Munkatársai voltak *Stadler* őrnagy, *Mieg* és *Turati* századosok, továbbá *Bronig* és *Fischer* hadapródok. A munkával 1773-ban készültek el. A 280 színes kivitelű felvételi lapból álló munka címe: *Kriegs-Charte des Gros Fürstenthums Siebenbürgen".*[37] Minden egyes lap a felvételnél szokásos 28.800-as mértékben készült, a lapok nagysága 63 × 42 cm. Az egészhez egy átnézeti térkép szolgál, 1—1 szekció 2 mértföld hosszú és 1¾ mf. széles területet foglal magában. Az egyes lapokon levő felírások, hely- és határnevek és az alkalmazott jelek tanulmányozásából sok értékes adatot gyűjthetünk. Ezeken a térképeken is a település piros, a vízhálózat kék, az utak barna színnel vannak jelölve, az erdő apró fákkal, a domborzat vonalkázással (Schwung u. Kreuzstrichen), a kert és mocsár zöld, a szőllőföldek barnák. A felvételhez 4 kötet katonai leírás tartozik. Az erdélyi felvételek kiegészítéseképpen végezte el *Jeney* Moldva és Oláhország határos területeinek térképezését 1773—1774-ben. A sorozat 103 színes lapból áll, méret 1 : 57.600. E lapokat átrajzolták a többi katonai térkép méretére, 1 : 28.800-ra. Címe: *„General Charte deren Lisieres von der Moldau und Walachei, worinnen zu entnehmen ist, wie die Sectiones derenselben mit jenen der angränzenden Gross Fürstenhum Siebenbürgen zusammen zu setzen sind".*[38] A felvételt 1 kötet katonai leírás egészíti ki. Hátra volt még a szorosok térképezése. Ezek közt legszebb kivitelű a Törcsvári szoros felvétele. *„Situations Plan des Törtzburger Passes im Siebenbürgen".*[39] Különböző hatóságok kérését, hogy a felvételről kicsinyített másolatot kapjanak, katonai érdekekre való tekintetből elutasították. A bányahatóságok is csak azokba a részletekbe nyerhettek betekintést, ahol az arany feltárására kilátás nyílt. Csupán a császár személyes használatára készült a felvételek alapján egy kicsinyített térkép.[40]

Magyarország többi részének felmérését 1782-ben folytatták és 1785-ben fejezték be. A felvételi munkálatok vezetője Freiherr *v. Neu* ezredes volt. Címe: *„Original Aufnahmskarte von Ungarn. Aufgenommen unter der Direktion des Obristen Neu und Obristlieutenant Baron Motzel des Generalquartiermeisterstabes in den Jahren 1782—1785."*[41] A felvételről 974 színezett kézirati lap készült 1 : 28.800 méretben. Egy átnézeti térkép és mutató egészíti ki, 7 vaskos kötetből álló katonai leírással. A munkálatokban 56 tiszt vett részt. Működésüket felettes hatóságaik szigorúan ellenőrizték. A felvételt nyáron végezték, a

télen elkészült részleteket tavasszal egy kiküldött bizottság felülvizsgálta. Egy egész szekció 3—4 négyzetmértföldet tartalmazott. Hogy a községek száma pontosan megállapítható legyen, a megyehatárt feltűnően kellett megrajzolni. *Paldus* részletesen felsorolja a felvétellel kapcsolatos kiadásokat.[42] Magyarországon egy négyzetmértföld felvétele 35 ft. költséggel járt. Ebből a térképésznek 23 ft. jutott, amiből fizetnie kellett az előfogatot, lovat és küldöncöt. Egy lóra naponta 18 krt. számítottak, egy küldöncre 12 kr.-t. A fennmaradó összegből 8 ft.-ot számítottak területenként a lapok letisztázására. A törzstisztek havi 40 ft. pótlékot kaptak. Az erre szánt összegből kellett a felmérési eszközöket is karban tartani, papírt, festéket vásárolni és a mérőasztalnál alkalmazott katonaság zsoldját fizetni. Minden tiszt felelős volt a neki kiosztott munkáért, a felvevőnek saját költségén kellett kijavítani a felülvizsgáló bizottság által kifogásolt részleteket. Akinek működése nem volt kifogástalan, azt visszaküldték ezredéhez.

1785. augusztus végén fejeződött be Magyarország felvétele, összesen 3072 négyzetmértföldet térképeztek, az összes költségek 107.529 ft.-ot tettek ki. Ez a rész felöleli a már említett felsőmagyarországi megyék kivételével az egész ország területét Erdély, Horvátország és a Bánát nélkül.

Az egyes lapok fölött a szekció száma, a felvétel ideje, a felvevő neve és csapatteste olvasható. Csak hosszas tanulmányozás alapján lehetne a bennünket leginkább érdeklő 974 lapról kimerítő ismertetést adni. Ez alkalommal csupán néhány megjegyzésre szorítkozhatunk. Az egyes lapok kiállítása a felvételt végző tiszt képességei szerint különböző ugyan, egyikmásik messze kimagaslik a többi közül, de egy sincs olyan, amely a mappázásban való járatlanságra vallana. A jelölések az eddigiekhez hasonló módon történnek. Mindegyik lap gondos képét adja a térszini formáknak, vízhálózat, domborzat, utak, erdők, rétek, kertek, mocsarak, szőllőföldek, tavak, folyók és az összes települési objektumok világos feltüntetésével. Megjelöli a hidakat és a folyók átkelésre alkalmas, sekély helyeit. Az alföldi részeken különös gonddal tünteti fel a mocsarakat, a folyók árterületét, a szikes helyeket, a víz alatt álló és száraz legelőket, a mélyebben és magasabban fekvő területeket. Megrajzolja a községek települési formáját, belterületét, kiterjedését, felosztását az odavezető kocsi és gyalogutakkal együtt. Na-

gyobb helyeknél a középületek feltüntetésére külön jelmagyarázatot használ. Itt-ott a vesztőhelyet (Hochgericht) és az akasztódombot is megjelöli.

A felvétel a határban levő apró halmokra és homokbuckákra, temetőkre, régi erődművekre, felhagyott utakra, betemetett sáncokra, egykori folyómedrekre, templom és várromokra, elhagyott épületekre és az elpusztult községek helyének megjelölésére is kiterjeszkedik. Pontos képet kapunk a kihalt Alföldön megindúló településekről, az új kertésztelepek helyéről, méhészet, len, kender és selyem, továbbá dohánytermelésről. A puszta területet csak az itt-ott felállított ipari üzemek, néhány csárda, istálló, gémeskút, itató, szélmalom, száraz és vízi malom, egy-egy feszület és magában álló szilfa tarkítja. A birodalom kulturáltabb részein is dolgozó felvevőknek nem okozott nagy gondot e néhány tereptárgy megrögzítése, inkább keresni kellett a kihalt Alföldön a legapróbb objektumot is, mint valami fölött elsiklani. Nem találunk teljesen kialakult gyakorlatot az alföldi tanyarendszer megjelölésében. Rendesen az olyan nagyobb területeket jelölik „puszta" elnevezéssel, ahol településnek még semmi nyoma sincs. A községektől távoleső kisebb házcsoportot, a 2—3 ház körüli települést szállásnak nevezik. Tanya névvel csaknem minden esetben a külterületeken magában álló házakat jelölik. Néhány felvevő a Meierhof elnevezést is használja. Valószínűleg a lakosságtól vették át az elnevezéseket és azokat a magyar nyelvben való járatlanság miatt felcserélgették. A dűlőnevek feltüntetésére is gondot fordítnak, a tanyákat és szállásokat néha az akkori tulajdonos nevével jelölik meg. Lehetőleg a magyar és német elnevezést is feltüntetik, itt-ott szláv és román nevekkel is találkozunk, de az Alföldön sürün előfordul, hogy a halmokat és szállásokat csak a helybeliek által közölt magyar névvel tudják megnevezni. A nyelvbeli járatlanságból folyt, hogy a pusztát gyakran Busztanak írják, a szállást Szalaz-nak. A felírásoknál ilyen nevekkel is találkozunk: Kis ulis, Istvan batia szalaz, Janos gazda tanaja, vagott Wald, batyo janos, dobi pista, Puczka Hügel stb. Megbecsülhetetlen értéke a kézirati lapoknak, hogy sok városnak és községnek csak itt találjuk meg legelső helyszinrajzát és amit eddig hiába kerestünk, a kiterjedés, a külterület és az egész határ aprólékos leírását. Sok ma virágzó község helyét jelöli meg a felvétel a „Puszta" elnevezéssel, amelynek nevét

az odatelepült község rendesen fenntartotta. Igen alkalmas a felvétel minden egyes lapja a geografus számára a hidrográfiai viszonyok és az összes geográfiai adatok tanulmányozására, de meríthet belőlük a történész is helytörténeti adatok gyűjtésével, figyelemmel kísérheti a telepek eloszlását, a tanyarendszer kialakulását, a parcellák megoszlását, az állattenyésztés mellett fellendülésnek induló földművelés módját; a nyelvtudománynak rendelkezésére állanak a nagy számban feljegyzett hely- és dűlőnevek; az agrogeologus pontos képet kap a futóhomok területekről, a szikes legelőkről és tavakról és az erdők akkori kiterjedéséről; az archeologust pedig a határban beállott változáson kívül nyomra vezeti régen elpusztult községek, eltünt templomok helyének megtalálásában. Nagy hasznát vehetjük a felvételnek az ország egyes területeinek, különösen a még felkutatlan Alföldnek tanulmányozásánál.

Sok értékes olyan adatot találunk az egyes szekciókhoz tartozó katonai feljegyzésekben „Militärische Beschreibung von Hungarn", amelyeket a térképen feltüntetni nem lehetett. Órákban fejezik ki a községek egymástól való távolságát, tájékoztatnak a massziv épületekről, a folyók mélységéről és sebességéről, a tavakról, mocsarakról, erdőkről, rétekről, az utak használhatóságáról és a határt uraló magaslatokról.

(Folytatjuk.)

SZEMLE.

Dr. Kogutowicz Károly: *Magyarország néprajzi térképe.* 1:1,000.000. Budapest, 1927. III. kiadás. Kókai Lajos kiadása. 4 melléktérképpel, 6 grafikonnal.

Sokan és sokszor megkísérelték már azt a kaleidoszkopszerű képet, amelyet Nagy-Magyarország lakosságának nemzetiségi összetétele mutat, térképre vetíteni, hogy az egyes nemzetiségek területi elhelyezkedését s egyúttal azoknak bizonyos területrészek szerint való arányát is szemléltetővé tegyék. A legrégibb kísérletek (mint pl. Czoernigé) egyszerűen úgy történt, hogy az egyes területeket a többségben levő nemzetiségek színével festette be, a kisebbségeket pedig teljesen elhanyagolta, vagy a vegyes területeket váltakozó színekkel aránylagosan festette be. Az utóbbi módszerrel készült a magyar statisztikai hivatalnak az 1890. évi népszámlálás alkalmával kiadott néprajzi térképe is, amely járásonkint követte ezt a módszert, de tekintettel volt a járáson belül is az egyes nemzetiségek elhelyezkedésére. Ez a módszer ugyan szemlélteti az egyes nemzetiségek területi elhelyezkedését és nagyjából a nyelvhatárokat is mutatja, különösen, ha községi pontossággal történik, az egyes területeken a népsűrűség különböző foka folytán azonban csalóka képet ad az egyes nemzetiségek számviszonyairól. Az utóbbi szempontból, t. i., hogy a számviszonyok is szemléltetve legyenek a térképen, tökéletesebbek azok a rendszerű térképek, amelyek bizonyos területrészeken (vármegyék, járások) belül egy nemzetiségnek vagy esetleg több nemzetiségnek az arányát mutatják ki különböző skálafokok szerint, különböző ábrázolási móddal. Ilyen térkép pl. a Fischer Adolfé, továbbá a Keleti Károlyé, amelyet a „Hazánk és Népe" című munkájában alkalmazott. Ez utóbbi ábrázolási módnak két hátránya is van, mert szintén nem számol a népsűrűséggel és emellett nyelvhatárok sem vehetők ki ennél a módszernél.

Hasonló ábrázolási mód az, amelyet Cholnoky Jenő alkalmazott nemzetiségi térképén, amikor az egyes területrészeket egyenlő nagyságú kockákra osztotta fel s az egyes kockákat színezte a nemzetiségek arányában.

Vannak azután olyan nemzetiségi térképek, amelyek teljesen szakítanak a terület színezésével és az egyes területrészekre eső nemzetiségi számokat a maguk aránylagos nagyságában viszik a térképre különböző mértani alakok, négyzet, kör, háromszög, stb. alakjában. Lehet ezt a módszert úgy alkalmazni, hogy pl. minden egyes község a lélekszám arányában különböző nagyságú körrel van ábrázolva s a kör-területen az egyes nemzetiségek százalékos arányban vannak színezve. Ezt a módszert követte a központi statisztikai hivatal az 1900. évi népszámlálás adatai alapján községenkint szerkesztett nagy néprajzi térképén, mely — sajnos — csak kor-

látott számú példányban készült, és könyvárusi forgalomba sem került. Ennek az ábrázolási módnak nagy előnye az, hogy az egyes községek lélekszám-különbözetét erősen érzékelteti s a községeken belül a nemzetiségek arányára is meglehetősen biztos támpontot nyújt. Azonkívül, ha a körök a község központjára jönnek, a települési viszonyokat is szépen szemlélteti. Hátránya azonban ennek az ábrázolási módnak, hogy az egyes nemzetiségek számát pontosan nem lehet leolvasni róla s azonkívül, hogy a túlnagy népességű városok köre, ha azt a lélekszám arányában ábrázoljuk, túlterjed a város határán és eltakar sokszor egy egész sor szomszédos községet, tehát vagy a városnak vagy a szomszédos községeknek nemzetiségi színei teljes egészükben nem érvényesülhetnek.

A béketárgyalásokhoz való készülődés idején, amikor az 1910. évi népszámlálás nemzetiségi adatairól kellett nagy gyorsasággal, de meggyőző ábrázolási móddal térképet szerkeszteni, vetődött fel két új gondolat. Az egyik új módszer szerint a községek lakosságának száma több, a lélekszámhoz viszonyított, de ugyanegy mennyiségi egységet (1000., 500., 100., 50. stb. lélek) jelentő körrel ábrázoltatik és a körök azután az egyes nemzetiségek lélekszáma alapján színeztetnek, úgy hogy ilyenformán minden nemzetiség számát a különböző mennyiségi egységeket jelentő körök segítségével le lehet olvasni. Ez a rendszer ismét kétféle módon alkalmaztatott, az egyiknél a körök a község központjának megfelelő helyre helyeztettek, a másik még tökéletesebb módnál a körök elhelyezésénél és nagyságának megállapításánál a tényleges települési viszonyok is figyelembe vétettek. Tehát a külterületeken szétszórtan lakó népesség is fel volt tüntetve. E térképek szintén csak kézirati példányokban készültek, de az utóbbi rendszerű térképről azután Bátky Zsigmond és Kogutovicz Károly, a térkép tervezői kisebbített alakban kiadták *hires* néprajzi térképüket, amelynek csak az az egy hátránya van, hogy a községneveket a térkép kis mérete folytán csak külön jegyzékről lehet leolvasni.

Hasonló módszerrel készült Dőrre és Lux néprajzi térképe, akik járásonkint mutatták ki az egyes nemzetiségek számát olyanformán, hogy minden 1000 lakost megfelelő színű körrel jeleztek s a köröket lehetőleg ott helyezték el, ahol az illető nemzetiség található. E térkép azonbna csak általános áttekintésre, de nem részletkutatásra alkalmas.

Egészen más módszert követ gróf Teleki Pálnak szintén a béketárgyalások alkalmával készített térképe, amely a béketárgyalások asztalára is került. (Külföldön carte rouge néven ismerik.) E térkép alapelve az, hogy minden négyszetkilométert 100 lakossal vesz egyenlőnek és a lakosságot a területen szétönti e szerint az elv szerint. Ott tehát, ahol a népsűrűség nagyobb 100-nál, a nemzetiség színe feltétlenül kell, hogy túlmenjen a nyelvterület határán, ahol viszont a népsűrűség ennél kevesebb, ott a terület nem színezhető be teljesen, hanem üres területek, fehér foltok keletkeznek. Mindenesetre a nemzetiségek egymáshoz való arányát jól szemlélteti e térkép, e nyelvhatárok megállapítására azonban nem alkalmas, s a színek eltolódása folytán a való tényállással sok esetben ellenkező helyzetet mutat.

A béketárgyalásra készült néprajzi térképek után rövidesen Kogutowicz Károly dr. még egy egészen új speciális módszer szerint próbálta

megoldani a kérdést, olyanformán, hogy minden egyes község területét az abszolut többségben levő nemzetiség színével festette be és ebbe az alapszínbe helyezte el a többi nemzetiségnek jelzésére szolgáló színes mértani ábrákat, amelyeknek nagysága és formája a nemzetiségek számához és arányához igazodott. A fő újítás azonban ezen a térképen az volt, *hogy maga az alapszín különböző árnyalatokban volt rajzolva, aszerint, hogy az illető község népsűrűsége milyen.* E térképről tehát le lehet olvasni a népsűrűséget, az abszolut többségben levő nemzetiséget és a kisebbségben levő nemzetiségeknek hozzávetőleges számát és arányát. Ennek a módszernek is két hibája van: először az, hogy különösen nagy területű községeknél a kisebbségeket a valóságosnál sokkal jelentéktelenebbeknek tünteti fel, másrészt pedig az, hogy abban az esetben, ha csak relativ többség van jelen, a község területe fehéren marad és így könnyen összetéveszthető azokkal a területekkel, amelyek a népsűrűség alacsony volta miatt maradtak majdnem egészen fehéren. Végül még azt is meg kell említeni, hogy miután a térképen minden színnek négy árnyalata van, az amúgy is tarka néprajzi térkép négyszeresen tarkábbá válik, s a különböző árnyalatú színek könnyebben összetéveszthetők.

A Rothermere akcióval megindult békereviziós mozgalom újabb ösztönzést adott Kogutowicz Károly dr.-nak arra, hogy újabb módszer szerint kísérelje meg a kérdés megoldását. Minthogy ennek a békereviziónak, melyet Rothermere lord felvetett, alapgondolata az, hogy egyelőre legalább azokat a területeket kapjuk vissza, amelyek túlnyomóan magyar lakosságúak és amellett a központi magyar nyelvterülettel szoros összefüggésben vannak, Kogutowicz Károly is úgy szerkesztette meg új néprajzi térképét, hogy azon a nyelvhatárok községekig menő pontossággal és a legnagyobb objektivitás szemmeltartásával fel legyenek tüntetve. Ezt úgy érte el, hogy mindazokat az összefüggő területeket, amelyeken egy-egy nemzetiség abszolut többségben él, az illető nemzetiség halványabb tónusú alapszínével vonta be és erre a halvány alapszínre alkalmazta azután az egészen sötét színezésű jelzéseket. A jelzések igazodnak a lakosság nagyságához és területi csoportosulásához. Ezzel bizonyos mértékben a népsűrűség is jelezve van, bár Budapest nagytömegű magyarságát helyszűke miatt kénytelen volt elhanyagolni. A relativ többséget itt is a terület fehéren-hagyásával jelzi, a kisebbségeket pedig a lélekszám nagysága szerint megállapított különböző nagyságú és színezésű körökkel. Hogy mennyire tárgyilagosan és lelkiismeretesen járt el ebben a tekintetben, mutatja az, hogy pl. a békésmegyei Mezőberény, amelynek az 1910. évi népszámlálás szerint 13.477 lakosa közül 6610 volt magyar, nincs magyar többségűnek jelezve, hanem a magyarság és a 3929 főnyi tótság egyforma nagyságú körrel, mint kisebbség van feltüntetve. Újítás még e térképen, hogy Szlavoniának a térképre eső részén is fel vannak tüntetve a nemzetiségi adatok, amelyek az eddigi néprajzi térképekről — sajnos — többnyire hiányoztak. Azonkívül a moldvai és bukovinai magyarság települési helyei is jelezve vannak.

Annak a célnak, hogy a nyelvterületek határait hozzávetőleges pontossággal meg lehessen állapítani, a térkép teljesen megfelel s ha a békerevizió komolyan szóbajön, bizonyára hasznos szolgálatot is fog tenni a

térkép ebben az irányban. Propaganda célra is rendkívül alkalmas, mert világosan lehet látni belőle, hogy a trianoni határon túl milyen széles sávban húzódik tovább a magyar nyelvterület és hogy azon túl is különösen a Szilágyságban és Erdélyben milyen hatalmas területek vannak még magyar többséggel. Minthogy azonban itt is a terület van bevonva a nemzetiségnek, habár halaványabb alapszínével, a térkép első pillantásra mégis hamis képzetet kelt a felületes szemlélőben és a viszonyok nem ismerőjében, mert a nagyobb területen ritkábban lakó nemzetiségek súlyát a valóságosnál nagyobbnak láttatja, dacára annak, hogy a sötétebb színezésű foltok a népsűrűségre is utalnak. Érezte ezt Kogutowicz Károly is, s azért térképének immár megjelent harmadik kiadásában ezt a benyomást azzal igyekezett ellensúlyozni, hogy a lakatlan hegyvidéki területeken hegyrajzot alkalmazott, amivel ezt az első kedvezőtlen benyomást mindenesetre némileg enyhítette.

Kogutowicz Károly ezúttal nem elégedett meg azzal, hogy csak térképet ad, hanem a térkép szélén számadatokat is közöl az elszakított területekről és azok magyarságáról és ügyesen szerkesztett grafikonokkal bizonyítja be, hogy az egyes elszakított területeken az a nemzetiség, amelynek javára az elszakítás történt, mindenütt kisebb arányban van, mint amilyen arányban a magyarság volt az egész Magyarországon. A térképhez csatolt szövegben pedig részletes adatokat közöl a magyarság számáról az elszakított területeken, megkülönböztetve azokat a területeket, amelyek a magyar nyelvterülettel szoros összefüggésben vannak. Magán a térképen a szöveg és a jelmagyarázat angol nyelven is meg van, úgy hogy a könyvárusi forgalomban levő térkép maga is alkalmas külföldi felvilágosító és propaganda célra. A magyar Revíziós Liga fel is vette kiadványai közé és ott részletes angol szöveggel és statisztikai táblázatokkal látta el. A térkép így kiválóan alkalmas hazánk néprajzi viszonyainak megismertetésére, de azoknak a kiáltó igazságtalanságoknak bizonyítására is, melyet a trianoni békeszerződés okozott Magyarországnak.

Szükséges azonban, hogy a magyar közönség körében is minél szélesebb körben elterjedjen ez az ugyancsak hasznos és szükséges térkép, amelyért a legnagyobb elismerés illeti meg Kogutowicz Károly dr.-t.

Kovács Alajos.

Graf Keyserling Hermann: *Das Spektrum Europas. Niels Kampmann verlag.* Heidelberg, 1928. 495. l.

Keyserling a világhírű és világlátott filozófus ebben a legújabb könyvében, amely méltán tart igényt minden művelt ember figyelmére, azt tűzi ki feladatául, hogy az európai népeket az európai szellem álláspontjáról ismertesse meg. Fejtegetéseinek előfeltétele az, hogy Európa egységes egész, amely határozott, egymáshoz tartozó, egymást kiegészítő komponensekből van összetéve. Keyserling meg van győződve arról, hogy ez az egységes Európa csak akkor fog tovább is élni, ha népei jobbak és nemesebbek lesznek. Ezért könyörtelen kritikát gyakorol Európa összes népei felett, nem törődve azzal, hogy kritikája sokaknál bosszúságot és elkeseredést okoz. Hadd okozzon! ettől szerzőnk nem fél, sőt reméli azt. Kriti-

kája és lélekrajza során rendre veszi Keyserling a következő népeket: angolokat, franciákat, spanyolokat, németeket, olaszokat, magyarokat, Svájcot, Hollandiát, a svédeket, a Baltikumot, a Balkánt és végül fejtegetéseit egybe fogja. Bármily nagyértékűek is közvetlen szemléleten nyugvó vizsgálatai, amelyek a népek jellemtanához szolgáltatnak becses alapokat, ezúttal csak azokra a fejtegetésekre mutatunk reá, amelyek a magyarság szellemiségére vonatkoznak (v. ö. 235—280. lapokon).

„A magyarok a ma Európában lakó népek között a legarisztokrátikusabb nép" — e megállapításból indulnak ki Keyserling fejtegetései. Az arisztokrata egy külön zoologiai species, ugymond Keyserling, s ezenkivül egy sajátos emberi érték is ölt benne testet. Ehhez járul azután az is, hogy az arisztokrata sajátos körülményeknek a produktuma és jelentősége abban nyilatkozik, hogy benne az emberi, mint olyan a maga legmagasabb kifejezését találja. Az igazi arisztokrata merőben szabad és fölényes, akitől távol áll minden kicsinyes vonás és szűkkeblűség. Mindenek felett pedig független, nem kell számolnia senkivel. Ebben az értelemben vett arisztokratizmus tényleg tipikus jellemvonása a magyar arisztokratának, mondja Keyserling és — teszi hozzá — Európa születési arisztokratái között csak a magyart jellemzi ez az arisztokrátizmus. A magyar arisztokrácia még ma is nemes és szelleme határozza meg ma is az egész nemzetet: az egész magyar nemzet előkelő értelemben vett nemes. Bármily sok hibája is legyen bár ennek a nemzetnek, ideálja mindig a nagylelkűség, adakozó jókedv, áldozatkészség. Minden magyarban él az ő páratlanságának tudata, ezzel a tudattal pedig az igazi arisztokrata áll és esik. A páratlanságnak vagy fordítsuk a német terminust igy: az egyetlenségnek ez a tudata azonban a szerénységgel jár együtt. Az igazi nagyúr megelégedik azzal, ami ő tényleg s ezért sohasem hasonlítja magát másokkal össze, és sohasem irigy. Ez az ember-tipus kihalóban van mindenütt; csak a magyarság képez kivételt. Európát Keyserling meggyőződése szerint ez az arisztokrata szellem tette naggyá és ez a szellem ma csak a magyar nemzetben él. Ez a legmagasabb értékű szellem a magyart alapjában véve és döntően határozza meg. Miután pedig a látható ideál mindig képző és nevelő erővel bir, azért a legnagyobb fontossággal bír Európára nézve Magyarország helyes méltatása.

Hogy ez az igazi arisztokrácia nem jelentkezik Magyarországon sem mindig a maga ideális alakjában, ezt Keyserling is kiemeli, sőt nyomatékosan reá mutat azokra a hibákra is, amelyek ezzel az arisztokratizmussal együtt járnak. Reá mutat elsősorban arra, hogy a magyar arisztokraták lelki alkatában a nagy értelem és pompás temperamentummal a léleknek meglepő primitivsége párosul, amelyből legjobban érthető meg politikájuknak sokszor fántásztikus volta. Ámde ez a primitivség a magyar nemzet históriai ifjúságát illeti. Valószínűleg még csak a maga középkorát élte át és lehetséges, hogy e fejlődés néhány etápját átugorva, a magasba lendül. Annyi kétségtelen, hogy a magyar fölötte áll mindenik körülötte lakó szomszédos népnek. Éppen olyan tősgyökeres és nem kevésbbé ravasz, mint azok, de ezenfelül még ősibb parlamentáris is, tehát modern politikai tapasztalat van a vérükben, mint a briteknek. Ezért a magyaroknak ismét az élre kell kerülniök és csakugyan óriási léptekkel haladnak előre és Keyserling

előtt egy pillanatig sem kétséges, hogy a magyarok nem is a messzi jövőben jelentékeny szerepet fognak vinni Európa keletén.

E nagy fölényt Keyserling a magyarság turáni vénkeveredésének tulajdonítja, mert a történet folyamán a turánság termette a legnagyobb uralkodó típusokat.

Európa jövője attól függ, hogy képes-e megvalósítani azt az arisztokratizmust, amelyet a magyarság képvisel, e meggyőződésbe csendülnek ki Keyserling fejtegetései, amelyek minden antropologus figyelmére bőségesen méltók. Keyserling hatalmas synthetikus és meglátásokban, közvetlen tapasztalásokban, belső átélésekben gazdag műve a magyar igazságnak alig megbecsülhető, drága eszköze világszerte.

Bartók György

Dr. Milleker Rezső: *Gaea,* a Föld, az Élet és a Tudomány könyvei. Kiadja: Csáthy Ferenc, Debrecen—Budapest.

„Gaea" címmel új könyvsorozat jelent meg a könyvpiacon. A háborút követő évek folyamán kiváltódott érdeklődést akarja e sorozat tovább fejleszteni. Ezt a célt, a természeti és szellemi tudományok köréből vett szakszerű és mégis könnyen érthető módon megírt, olcsó összefoglaló munkákkal szolgálja. A *„Gaea"* sorozat tehát, rövidre fogott kompendiumokkal a kulturnivó általános tovább fejlesztését célozza. Ezt a szép célt szolgáló nemes törekvést pedig csak örömmel vehetjük tudomásul azon reményben, hogy a sorozat későbbi számai minden szépséghibától mentesek lesznek.

Dr. Márton Béla: *A földrajztanítás módszertana.* Gaea sorozat. 152 lap. Kiadja: Csáthy Ferenc, Debrecen—Budapest. 1927.

A „Gaea" sorozat első száma, a sorozat céljának irányjelzője, amennyiben a tudomány népszerűsítésének módjaira vonatkozóan ad praktikus útmutatásokat. Röviden összefoglalja a földrajztanítás mikéntjét, nehogy a kezdés nehézségei miatt kárba vesszen egy élet ambiciója, illetve nehogy valaki „akaratlanul is fizetett apostola legyen a földrajzoktatás népszerűsítlenítésének".

A szerző kifejtve a földrajztanítás célját, ismerteti az összes iskolatipusok földrajztanítási tervét. A középiskolákra vonatkozó 38.804—926. sz. rendelkezést azonban nem vette figyelembe.

A módszertani útbaigazítások mellett jó szolgálatot tett volna, a földrajz tanítására vonatkozó hazai irodalom összefoglalása, mert ezzel szerzőnek összegező és áttekintést nyújtó munkája még inkább célravezető lett volna.

Kanszky Márton

Vekerdi Béla dr.: *A mathematikai földrajz elemei. Debrecen 1927. Megjelent a Gaea című tudományos Könyvsorozat 2-ik számaként. 154 lap.*

Bár lapunk keretein túlnő ennek a munkának behatő ismertetése, nem hagyhatjuk említés nélkül, mert hiszen nagy örömmel kell vennünk nem csak emberföldrajzi, de bármely mástárgyú földrajzi vonatkozású magyar munka megjelenését.

Főiskolai földrajzoktatásunk régóta érzett szükségletét elégíti ki ez a kis kézikönyv, mely érthetően és a magasabb mathematikát csak a legszükségesebb esetekben alkalmazva tárgyalja a csillagászati földrajzot.

A füzet végén 24 lapnyi terjedelemben szerző kitér a kartografiára is. Ezt azonban igen szükösen tárgyalja; ennyi nem elég a földrajzszakos hallgatóknak. Részletesebben kellett volna foglalkoznia a kúpvetületekkel, a hengervetületeknél pedig Mollweide módszerének ismertetése fontos lett volna. Ugyancsak ajánlatos lett volna egy-két önkényes vetületnek a bemutatása is (Beaumont). Ezektől eltekintve azonban el kell ismernünk, hogy általában jó és tiszta képet ad arról a pár módszerről, amelyet feltétlenül ismernie kell minden földrajztanárnak. Fogyatékossága még a kis munkának, hogy nem említ irodalmat, ami pedig érdekelhetné a továbbtanulni akarókat.

Irnédi-Molnár László

Dr. Márton Béla: *Ausztrália.* Gaea sorozat. 142 lap. Kiadja: Csáthy Ferenc, Debrecen—Budapest. 1927.

A „Gaea" sorozat harmadik száma Ausztrália világhelyzetét, felfedezésének és belső feltárásának történetét ismerteti meg, a kontinens felületének kialakulásával és éghajlatával együtt.

Ausztrália földrajzi karakterét legjobban a bioszférával kapcsolatban szemlélhetjük. Ezért köti le jobban a figyelmet a növényvilág életét, tájalkotó jellegét (scrub) és gazdasági jelentőségét (Eucalyptus, Xantorrhea) tárgyaló fejezet. Sajátságos, hogy a kontinens növényvilágában egy species sem akadt, mely növelte volna a világ tápláló és élvezeti szereinek számát. Hasonló a helyzet az állatvilágot illetően is. Ezért az ember mindkettőből, írtással veszi ki a maga hasznát.

Ausztráliának természeti adottságában rejlik — az állat- és növényvilágot tekintve — a benszülött törzsek kóbor életének feltétele, oka. A természet mostohasága rányomta bélyegét az ausztrálnéger külsejére, de ez okozta alacsony kulturáját is.

Viszont Ausztráliának mai gazdasági jelentősége, a természeti adottságok kihasználása által, a bevándorolt fehérek ügyessége és kitartó munkája révén született meg. Ezt tárja fel „a gazdasági élet" című fejezet, míg az utolsó rész Ausztráliának az anyaországhoz való viszonyát tárgyalja.

Az egységes képet nagyban áttekinthetővé tenné egy térképmelléklet.

Kanszky Márton

APRÓ KÖZLEMÉNYEK.

Kusaly. Két községünk viseli ezt a nevet, az egyik Szilágyban, a másik Szolnok-Dobokában. Az előbbi 1300: *Kwsal*, 1350: *Kusaly*, 1591: *Kusaj*. Az utóbbi 1348: *Kasal*, 1405: *Kusaly*, ma *Kosály*. (Ez Kapylen = törökül „tigris" mellett fekszik.) A *Vár. Reg.*-ban egy *Kusol-völgy* fordul elő a kolozsmegyei *Vista* határában. Ugyanott szerepel egy *Kusoj* (Cusoy) nevű ember, alkalmasint Szolnok-Dobokából.

Azt hisszük, hogy *Kusoj* (Kusaly) olyan kicsinyítő képzővel ellátott név a *kus* szóból, mint *Uraj* az *úr*-ból stb. (*N. Ny.* X: 131., 152.) A magyar *kus* pedig a török *kus* = madár, sólyom köznév, mely régen alkalmasint személynévképpen használtatott. *Kus* a törökségben előfordul sz.-névképpen (l. *M. Ny.* X: 247.). Nálunk az *Ákos* nemzetség nevében maradt fenn (*Ak* + *kus* = fehér madár, sólyom). Ennek nevét őrzi többek közt a szilágymegyei *Ákos* község.

A magyar *madár* közszó is előjön a régiségben sz.-névképpen. *Kosaj* krimiai tatár sz.-nevet találunk a *Kőrösi Csoma Arch.*-ban (I: 324.). *Kusd* falu volt Tolnában besenyő területen (*Csánki* III: 436.)

Aligha kétséges, hogy a *Vár. Reg.*-ban szereplő szatmári *Kusa* várjobbbágy neve, sőt az u. ott előforduló szilágymegyei *Kusun* is, a magyarba névképpen átkerült *kus*-nak továbbképzett alakja.

Azt hisszük tehát, hogy az itt felemlített és területileg is részben feltűnően lokalizálódott nevek mind összetartoznak. ***Bátky Zsigmond.***

Kolom-tó a kiskunsági Izsák és Fülöpszállás között. Ma így találjuk a térképeken, de korábban *Galgóczy* és *Fényes*, *Kolon*-nak írta, viszont *Lipszky Kolum*-nak. Különben a vasmegyei *Kolom* is *Kolon* volt régebben (1221: villa Colon, Kolon, 1459: Kolon, Csánki II.).

Egy *Kolon* (Colen, Colun, Culun) nevű tavat és községet már 1055-ben (sőt 1009 körül is) említenek. Ez *Erdélyi László* szerint (*Nyelvtud. Közl.* XXXIV: 396.) Fejérmegye későbbi Besenyő területén, a török nevű s ma is meglévő *Kajtor*[1]) puszta tájékán feküdt.[2])

Azt gondoljuk, hogy a törökben személynévként használt baskir *kulun* (kolon = csikó) szó rejtőzik benne. *Taj* (= csikó), *ulah* (= ló) ismert török-magyar sz.-nevek.[3])

[1]) *Kajtor* (szállása) *R. Nagy László* szerint a török *kajt* + *mak* = „visszatérni" igéből származik, tehát nem magyarázható *finn*-ből, mint egy olvasónk gondolja. *Kalán* is török szó. (*N. L.* szerint a *kalmak* = „maradni" igéből). A gazdag Kalán nemzetségnek Csongrád-Csanádban voltak birtokai. Itt feküdt *Kalan-Kőröse* és *Kalanteleke*. De volt Kalanteleke (Kalán) Hunyadban is, sőt véletlen e, nem e, ugyanott volt (akárcsak Baranyában) *Bár* is, (*Bár-Kalán* nemzetség !), sőt olához végzettel egy *Barcst* is (1517-ben a török nevű *Susmán* családdal; ehhez a fejérmegyei *Sismánd* : *Nagy László* : Forsch. d. Ung. Inst. — Berlin 1927, 25). Így lett Hunyadban a magyar *Kabá*-ból *Kabesd*, a *Baj*-ból *Bajesd* stb. Bizonyos, hogy e hunyadi kun sz. nevek oláhországi kun kenézek emlékei.

[2]) *Ortvay* (vizrajz) a zalamegyei *Kolon* pusztával azonosítja. (Korábban a *Pannonh. Rendtörténet* is, I: 356).

[3]) Azt gyanítjuk, hogy ez van a fejérmegyei *Daj* (ma *Daja*, Adony, Taksony környékén) puszták nevében is. A *t—d* változásra pld : *Talmad* és *Dalmad*, *Tarda* = *Dárda* stb.

Kolon sz.-névképpen nem fordul ugyan elő nálunk, de a vele alkalmasint egynek vehető *kulan* (= vadló, vadszamár) igen. *(Melich:* A honfogl. Magyarország: 40.) Ez az alak viszont helynévképpen nincsen meg nálunk.[4]) De ez pusztán véletlen.

Bátky Zsigmond

Csongrádvármegye új közigazgatási beosztása. 1. *Csongrádi járás.* Járási Székhely: Csongrád. Csanytelek, Csongrád, Fábiánsebestyén, Kistelek (szolgabírói kirendeltség), Magyartés, Sövényháza, Tömörkény. — *2. Kiskundorozsmai járás.* Járási székhely: Kiskundorozsma. Algyő, Kiskundorozsma, Öttömös, Pusztamérges, Sándorfalva, Tápé. — 3. *Mindszenti járás.* Járási székhely: Mindszent, Derekegyház, Mindszent, Nagymágócs, Szegvár. — *Rendezett tanácsú városok:* Csongrád, Szentes (vármegyei székhely). — *Törvényhatósági jogú városok:* Hódmezővásárhely, Szeged.

Közigazgatási változások. *Baranya vm.* 1. Szopok község nevét Mecsekújfalu-ra változtatta. 2. Gerde, Rugasd és Kisvarjas kisközségek Gerde ideigl. néven kisközséggé egyesültek.

Nógrád és Hont közig. egyelőre egyesitett vm. 3. Mátranovák nagyközség újból *kisközségi* szervezetben marad.

Somogy vm. 4. Ötvös és Kónyi kisközségek Ötvöskónyi ideigl. néven kisközséggé egyesült.

Vas vm. 5. Alsóság kisközség *nagyközség* lett.

Czakó István

[4]) A karácsáj-török területen fekvő *Ucskulan* folyó és város nevében valószínűleg ez a szó van benne. Igy magyarázza azt *Egli* is, viszont *Byhan* (*Buschan*: Illustr. völkerk. II.: 835) *Drei Gurte*-val fordítja. A *kulan* itt persze köznév. *Ló-hegye, Ló-tava* helynevek török területen gyakoriak. Alkalmasint ilyen képzés a belsőázsiai *Kulun-tó* (mongol neve *Dalai-nor* = tenger) neve is.

FOLYÓIRATSZEMLE.

Földrajzi Közlemények: *1927. 7—10. Balogh:* Szolnok. — *Cholnoky:* A rizstermesztés az emberi művelődés történetében. — *Somogyi:* A Panama-csatorna közlekedésföldrajzi jelentősége. — *Thirring:* Svájc magasvölgyeinek népessége.

Ha meggondoljuk, hogy ez évfolyam előző füzetében Kéz Andor dr., Soó R. dr. és Varga L. dr. cikkei vonatkoznak csupán Magyarország területére, amelyekből Kéz „cikke" voltaképpen egy cseh munkának az ismertetése, Soó cikke pedig nem geografia, nézetünk szerint igen sovány eredmény.

A magy földrajzi „társulat" (1878-ig, azóta társaság) célját már alapítása esztendejében így fogalmazták meg: „A társulat célja: *„Különösen hazánk földrajzi viszonyainak kutatását és ismertetését előmozditani".* (Földr. Közl. 1973: 76.) Nem hisszük, hogy a társaság és folyóiratának szerkesztősége ne vallaná ezt ma is programmjának, sőt ma inkább, mint valaha. Mi csupán bátorkodunk ezt teljes tisztelettel emlékezetükbe idézni.

Magyar Statisztikai Szemle: *1928. 1. Kovács:* A nyelvismeret, mint a nemzetiségi statisztika ellenőrzője.

2. Sajóhelyi: Kendertermelési és gyártási eredményeink. — *Konkoly Thege:* A kereskedelmi forgalomba kerülő búza és rozs mennyisége. — A világ cukortermelése 1927/28-ban.

Debreceni Szemle: *1928. 2. Balogh:* A hazai antropologia sorsa. — *Udvardyné:* Túlnépesedés.

Társadalomtudomány: *1927. 6—8. Herbert:* Egy alföldi község társadalomrajza (Jászárokszállás).

Geographische Zeitschrift: *1928. 1. Schmitthenner:* Die japanische Expansion und Kolonisation in Ost-Asien. — *Hennig:* Die Kunde von Britannien im Altertum. — *Halbfass:* Übersicht über die deutschen Talsperren.

2. Fertigstellung der Bahn Wessely—Waag—Neustadtl und des Polana—Tunnels.

Petermanns: Mitteilungen: *1928. 1—2.* Ergebnisse der französischen Volkszählung von 1926. — *Dörries:* Geographie und Ethnographie auf der 56. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner in Göttingen, 1927. — *Breitfusz:* Die territoriale Sektoreneinteilung der Arktis im Zusammenhang mit dem zu erwartenden transarktischen Luftverkehr.

Geographischer Anzeiger: *1928. 1. Vetter:* Donaufahrt—Donaubulgarien. — *Walter:* Sofia.

Geographical Review *1928. January. Hanson:* The Renaissance of Iceland. — *Hammond Bennett:* Some Geographic Aspects of Cuban Soils. — *Osten:* An Unnoticed Ancient Metropolis of Asia Minor. — *Ahlmann:* The Geographical Study of Settlements: Examples from Italy, Germany, Denmark, and Norway. — The Decline of Transhumance in Rumania. — Movements of Population in Calabria. — The Repopulation of the Roman Campagna. — Agricultural Regions of the Transvaal. — Water Supply Problems of Kenya Colony. — The Destruction of the Malagasy Forests. — Early Maori Agriculture in New-Zeeland. — Medieval Transportation and Travel. — *Lefévre:* L'habitat rural en Belgique: Étude de géographie

humaine. — *Dudley Buxton:* The Peoples of Asia. — *Partsch:* Geographie des Welthandels.

La Geographie. *1927. Január—Február. Goré:* L'Angleterre au Thibet. — Note sur les mines d'or du Limousin et de la Marche. — Les ports et le trafic fluival de la Tchécoslovaquie. — Le Tadjikstan. — Le monvement demographique en Argentine. — Conférence du général Gouraud au Cinquantenaire de la Société de Geographie d'Anvers. — De Kaboul à Téhéran en autochenille, par le capitaine Bertrand.

Március—Április. Abadie: La Colonie du Niger. — *Poidebard:* La Haute-Djezireh. — *Milojevic:* L'ile de Murter. Zones dolomitiques et calcaires. — L'exposition missionnaire des Salésiens à Turin. — L'unité de surface utilisée par les indigénes de la Somalie italienne. — Nouvelle ligne de chemin de fer de Huancayo à Huancavelica. — L'esprit d'aventure chez le Normand, par le Dr. Le Jemtel. — Volubilis, la Pompéi marocaine, par M. Salesses. — Une Mission scientifique au Cameroun, par M. Th. Monod.

Május—Június: Langeron: De la mer de Créte à la mer Lybique à travers la Créte centrale. — *Soyer:* L'origine du nom de la Beauce. — Les éléments ethniques de la Nigérie méridionale. — L'état sanitaire actuel au Pérou. — Le long du Tigre et de l'Euphrate; Palmyre, reine du désert.

Július—Augusztus. Azais: Exploration archéologique en Éthiopie méridionale. — *Negre:* L'extension du Havre, port de commerce. — *Rouch:* Les Sciences geographiques. — La geographie préhistorique de Moravie et Slovaquie. — Le recensement de la population. — *Baudin:* En Équateur, la cordilliére et la Forét Vierge.

Szept.—Okt. Vaudry: L'importance miniére des provinces de Bustillo et de Charcas en Bolivie. — *Vallaux:* L'esprit de synthése en géographie. — *Castagné:* Demographie soviétique. — L'assèchement du Zuyder Zee. — Une nouvelle édition du „Livre de Marco Polo". — Les types de la vie montagnarde en Tchécoslovaquie, par M. Deffontaines. — L'unité de la civilisation balkanique, par M. Jacques Ancel.

Nov.—Dec. Tastevin: La région du Moyen-Amazone ou Solimoes. — *Goré:* Le Lamaisme est il le Bouddhisme indien? — *Gironcourt:* Un nouveau département à la geographie: La Geographie musicale. — La mission saharienne Augieras-Draper. — La population de l'Algérie. — Une bibliographie de la Martinique. — Le recensement de la population dans les Etablissements français de l'Océanie. — Voyage en Colombie et au Vénézuéla, par le Dr. Reinburg.

Bulletin de la Société Royale de Geographie d'Egypte. *1927. Január: Thomas:* An ethnological coincidence. — *Sauzey:* Les Wa Masai. — *Combe:* Le voyage en Orient de Hans Jacob Ammann. (1612—1613) (Magyarországon is átutazott). — *Combe:* Lettres de Mure, consul de France à Alexandrie, à Mgr. le comte de Choiseul-Gouffier, ambassadeur de France à la Sublime Porte.

Május: Hug: Le „Moeris"; étude de géographie physique historique. — *Hug:* Note complémentaire à l'article sur le „Moeris". Confirmation inattendue de nos observations. — *Lozach:* Aviation et geographie. — *Breccia:* La schiavitu nell' antico Egitto e i suoi rapporti con lo sviluppo della civiltà egiziana.

December. Lozach: La navigation intérieure en Basse-Egypte. — Enquête sur l'habitat rural en Égypte.

rályi Magyar Egyetemi Nyomda.

öldi Antal, Magyarország és a
agyobb gazdasági területek . . . . P 10.—

dor Ferenc dr., a szülőföld és
honismeret
könyve kötve P 10.—
„ „ „ a földrajz ve-
zérkönyve . . P 4.—
„ „ „ magyar föld,
magyar nép,
magyar sors P 1.60

olnoky Jenő dr., a földfelszín
rmáinak ismerete . . . . . P 12.—

ttner Alfréd, a leíró földrajz
apvonalai, 2 kötet fűzve . . . . . P 28.—
2 „ kötve . . . . . P 36.—

gyar Katekizmus, amit min-
enkinek tudnia kell az elszakitott
rületekről . . . . . P 1.—

ermészet — orvos — műszaki
s mezőgazdasági tudományi or-
ágos kongresszus munkálatai, szer-
eszti Dr. Gorka Sándor . . . . . P 32.—

rendelési cim: **Budapest, VIII., Muzeum-körut 6. Gólyavár, postafiók: 242.**

FÖLD ÉS EMBER

(LA TERRE ET L'HOMME)

Revue de la section pour la géographie humaine de la Société Hongroise de l'Ethnographie.

Redacteur: KOGUTOWICZ (KÁROLY)
professeur et directeur d l'Institut géographique à l'Université François Joseph.

SZEGED (Hongrie)

Fényképészeti ujdonságok

ról értesitőt ingyen és bérmentve küld

Wanaus József

Budapest, IV., Sütő-u. 2. (Deák Ferenc-tér sarok)
Alapitva: 1896. **Telefon: Teréz 208—**

Kérem ezen hirdetésre hivatkozni.

Magyarország

1 : 1.000.000 méretü

dombormüvü térképe

megjelent a

Magyar Földrajzi Intézet R. T.

Budapest, V., Ujpesti rakp. 2. sz.

kiadásában.

Iskoláki
nélkülö
hetetlen

Tervezték és készitették: SCHARF NÁNDOR és TURNER FERE
Miniszteri engedélyezés száma 22345/1928. **Ára 85 pe**

Felelős nyomdavezető: Márton Jenő. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó